

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

**AKP DÖNEMİNDE AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ:
SİYASAL SÖYLEMİN DÖNÜŞÜMÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Sait Onur ERDOĞAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Rahmat ULLAH

İstanbul – 2025

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Sait Onur ERDOĞAN

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : AKP Döneminde AB-Türkiye İlişkileri: Siyasal Söylemin Dönüşümü

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 22.01.2025

Sayfa Sayısı : 113

Tez : Dr. Öğr. Üyesi Rahmat ULLAH

Danışmanları

Dizin Terimleri : AKP, Siyasi söylem, Türkiye-AB ilişkileri

Türkçe Özet : Bu çalışmada 2002-2020 yılları arası AKP'nin AB'ye yönelik söylemleri incelenmiştir.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Sait Onur ERDOĞAN

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

**AKP DÖNEMİNDE AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ:
SİYASAL SÖYLEMİN DÖNÜŞÜMÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Sait Onur ERDOĞAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Rahmat ULLAH

İstanbul – 2025

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sait Onur ERDOĞAN

.../.../2025

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sait Onur ERDOĞAN' ın “**AKP Döneminde AB-Türkiye İlişkileri: Siyasal Söylemin Dönüşümü**” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÜÇÜK

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Rahmat ULLAH
(Danışman)

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Hafîjur RAHMAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 20..

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

2002-2020 yılları arasında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri, farklı dönemlerde değişen dinamiklere sahne olmuştur. Bu çalışma, AKP'nin AB üyelik sürecine yönelik politikalarını, söylemlerini ve bu süreçte yaşanan dönüşümleri incelemektedir. Çalışmada, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinin 2002-2005 yılları arasında reform sürecine dayalı olumlu bir ivme kazandığı, ancak 2005'ten sonra çeşitli siyasi ve diplomatik engeller nedeniyle yavaşladığı görülmektedir. AKP'nin ilk yıllarında AB üyeliği, demokratikleşme, hukuk reformları ve ekonomik gelişme açısından bir kaldıraç olarak görülmüş; bu dönemde Kopenhag Kriterleri'ne uyum için önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. 2005 yılında müzakerelerin başlamasıyla birlikte AB-Türkiye ilişkileri tarihsel bir dönüm noktasına ulaşmış ancak Kıbrıs meselesi, Fransa ve Almanya'nın genişleme karşıtı tutumları, üyelik sürecine yönelik iç siyasi tartışmalar süreci karmaşık hale getirmiştir. 2010'lu yıllarla birlikte Türkiye'nin dış politikası çok yönlü bir yapıya bürünmüş ve AB süreci eskisi kadar öncelikli bir gündem maddesi olmaktan çıkmaya başlamıştır. 2013 Gezi Parkı olayları, 2016 darbe girişimi ve sonrasındaki olağanüstü hâl süreci gibi iç siyasi gelişmeler Türkiye'deki demokratikleşme algısını etkileyerek AB ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. AB, bu dönemde Türkiye'ye yönelik eleştirilerini artırırken, AKP'nin söylemleri giderek daha bağımsız ve Batı merkezli olmayan bir dış politika anlayışına evrilmiştir. Çalışmada ayrıca, AB sürecinin Türkiye'deki siyasi söyleme etkileri de ele alınmaktadır. 2000'li yılların başlarında "AB reformları" söylemi hâkimken, 2010'ların ortalarından itibaren "milli irade", "yerli ve milli duruş" gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. AB'ye yönelik eleştiriler artarken, Türkiye'nin bölgesel güç olma iddiası söylemsel olarak güç kazanmıştır. Özellikle 2016 sonrası dönemde AB süreci ikincil bir konuya dönüşmüş, Türkiye'nin dış politikası daha bağımsız ve çok kutuplu bir eksene kaymıştır. Sonuç olarak, 2002-2020 yılları arasında Türkiye-AB ilişkileri dalgalı bir seyir izlemiş, siyasi söylem ise pragmatik bir yaklaşımdan daha ulusalcı ve bağımsızlık vurgusu taşıyan bir çizgiye evrilmiştir. Bu dönüşüm, hem iç hem de dış politikadaki gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: AKP, Siyasi söylem, Türkiye-AB ilişkileri

SUMMARY

Between 2002 and 2020, Turkey-European Union (EU) relations under the rule of the Justice and Development Party (AKP) experienced varying dynamics across different periods. This study examines the AKP's policies, rhetoric, and transformations regarding the EU membership process. The study finds that Turkey's relations with the EU gained positive momentum between 2002 and 2005, driven by a reform process, but slowed down after 2005 due to various political and diplomatic obstacles. In the early years of the AKP, EU membership was seen as a lever for democratization, legal reforms, and economic development; during this period, significant legal arrangements were made to comply with the Copenhagen Criteria. With the start of negotiations in 2005, EU-Turkey relations reached a historical turning point; however, the Cyprus issue, the enlargement-opposing stances of France and Germany, and domestic political debates on membership complicated the process. From the 2010s onwards, Turkey's foreign policy took on a more multidimensional structure, and the EU process began to lose its priority status. Domestic political developments, such as the 2013 Gezi Park protests, the 2016 coup attempt, and the subsequent state of emergency, affected the perception of democratization in Turkey, negatively impacting relations with the EU. During this period, the EU increased its criticism of Turkey, while the AKP's rhetoric gradually evolved towards a more independent and non-Western-centric foreign policy approach. The study also examines the impact of the EU process on Turkey's political discourse. While the discourse of "EU reforms" dominated in the early 2000s, concepts such as "national will" and "local and national stance" became more prominent from the mid-2010s onwards. As criticism towards the EU increased, Turkey's discourse of being a regional power gained strength. Particularly after 2016, the EU process became a secondary issue, and Turkey's foreign policy shifted towards a more independent and multipolar direction. In conclusion, Turkey-EU relations followed a fluctuating course between 2002 and 2020, while the political discourse evolved from a pragmatic approach to one emphasizing nationalism and independence. This transformation should be evaluated as a result of both domestic and international political developments.

Keywords: AKP, Political discourse, Turkey-EU

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AKP'NİN KURULUŞU VE SİYASİ İDEOLOJİSİ

1.1. AKP'nin Kuruluşu.....	4
1.2. Muhafazakarlığın Kavramsal Çerçevesi.....	10
1.3. Yeni Muhafazakarlık İdeolojisi	15
1.4. Türkiye’de Muhafazakar Demokrasi Söylemi ve Ak Parti	17
1.5. Ak Parti’nin Muhafazakar Demokrat Siyaset Anlayışı	19
1.5.1. Ak Parti ve gelenek anlayışı	19
1.5.2. AKP ve laiklik	22
1.5.3. AKP ve otorite	24
1.6. İslamcılık Kavramsal Çerçevesi	26
1.7. Neo-İslamcılık	27

İKİNCİ BÖLÜM

AKP DÖNEMİNDE AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

2.1. Avrupa Birliği’nin (AB) Oluşumu	29
2.1.1. Avrupa Tek Senedi (ATS).....	30
2.1.2. Maastricht Antlaşması	31
2.1.3. Amsterdam Antlaşması ile Nice Antlaşması	33
2.1.4. Lizbon Zirvesi	35
2.2. Türkiye’nin AB ile Üyelik Süreci.....	37
2.2.1. AET’ye başvuru süreci	37
2.2.2. Ankara Anlaşması	40
2.2.2.1. Hazırlık dönemi	41
2.2.2.2. Geçiş dönemi	41
2.2.2.3. Son dönem	43
2.2.3. Gümrük Birliği	44
2.2.4. Lüksemburg Zirvesi.....	46
2.2.5. Helsinki Zirvesi	49
2.2.6. Ulusal Program ile Katılım Ortaklık Belgesi	53
2.2.6.1. Katılım Ortaklık Belgesi.....	53
2.2.6.2. Türkiye Ulusal Programı	55

2.2.7. AB ve Türkiye ilişkilerinde karşılaşılan problemler	56
2.2.8. AKP döneminde AB-Türkiye ilişkilerinin seyri.....	59
2.2.8.1. AKP'nin AB reformları	62
2.2.8.2. Ekonomik ve ticari ilişkilerin rolü.....	64
2.2.8.3. Toplumsal algı ve kamuoyu tutumu	65
2.2.9. AKP döneminde AB ilişkilerine yönelik yapılan reformlar	67
2.2.9.1. Hukukun üstünlüğü ve yargı reformları	67
2.2.9.2. Kişisel haklar ve özgürlüklere yönelik reformlar	69
2.2.9.3. Eğitim ve sosyal politikalara yönelik reformlar	70
2.2.9.4. Anayasa değişikliği	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2002-2020 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN SÖYLEMSEL AÇIDAN ANALİZİ

3.1. 2002-2016 Yılları Arasındaki Türkiye-AB İlişkilerinin Söylemsel Analizi	76
3.2. 2017 ve Sonrasında Türkiye-AB İlişkilerinin Söylemsel Analizi	82

TARTIŞMA VE SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	94

KISALTMALAR

AAET	:	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ABKA	:	Avrupa Birliği Kuruluş Antlaşması
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AT	:	Avrupa Topluluğu
ATAUM	:	Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi
BM	:	Birleşmiş Milletler
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	:	Doğru Yol Partisi
FP	:	Fazilet Partisi
GB	:	Gümrük Birliği
GKRY	:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
OGT	:	Ortak Gümrük Tarifesi
RP	:	Refah Partisi
SHP	:	Sosyaldemokrat Halkçı Parti

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının yapılmasında tüm bilgi ve birikimiyle sabırla desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Rahmat Ullah’a, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili aileme, en zorlu süreçlerde moral ve motivasyon vererek sürecin tamamlanmasında katkı sağlayan Çisem Ceren Gören’e ve Hilal Katmer’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri, 20. Yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren şekillenmeye başlayan ve zaman içerisinde çeşitli siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerle değişim gösteren uzun bir süreçtir. 1959 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) yaptığı başvuruyla temelleri atılan bu ilişkiler, 1963 Ankara Anlaşması, 1987 tam üyelik başvurusu ve 1999 Helsinki Zirvesi gibi çeşitli önemli dönüm noktalarıyla gelişmiştir. 1999 yılında Türkiye'nin aday ülke statüsü kazanması ve 2005 yılında AB'yle katılım müzakerelerine resmen başlanması, Türkiye-AB ilişkilerinde kırılım noktaları olmuştur. Ancak bu süreç, zaman içerisinde siyasi gerilimler, yapısal engeller ve karşılıklı beklentilerdeki farklılıklar sebebiyle kesintilere uğramıştır (Arslan, 2020, s. 26).

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidara geldikten sonra Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. AKP ilk yıllarında, AB'ye tam üyelik hedefi kapsamında çeşitli reformlar gerçekleştirmiş, demokratikleşme, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve ekonomik düzenlemeler hususunda önemli adımlar atmıştır. Bu dönemlerde AB süreci, Türkiye'nin iç politikasında ve dış politikasında öncelikli konular arasında yer almış ve 2004 yılında AB Komisyonu'nun olumlu ilerleme raporu ile 2005 yılında müzakerelerin başlaması, Türkiye'nin AB perspektifini güçlendirmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde Türkiye-AB ilişkileri giderek karmaşık bir hal almış ve özellikle 2010'lu yıllardan itibaren farklı siyasi etmenler ve ekonomik etmenlerin etkisiyle ilişkilerde dalgalanmalar yaşanmıştır (Akın, 2018, s. 3).

Yapılan çalışmada, 2002-2020 yılları arasında Türkiye-AB ilişkilerinin söylem analizi yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada AKP'nin AB'ye yönelik söylemlerinin zaman içerisindeki dönüşümü, hükümet yetkililerinin açıklamaları ve medya içerikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma, Türkiye'nin AB sürecine yönelik söylemsel tutumunun hangi faktörlerden etkilendiğini, söylemin nasıl bir değişim gösterdiğini ve bu değişimin Türkiye'nin iç ve dış politikalarına nasıl yansıdığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Ayrıca çalışmada, Türkiye'nin AB'ye yönelik söylemlerinin zaman içerisindeki değişiminin incelenmesi için eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz ile Türkiye-AB ilişkilerinde kullanılan dilin nasıl şekillendiği ve zamanla değişiminin anlaşılması sağlanmıştır.

Söylem analizi yöntemi özellikle siyasi liderlerin, devlet yetkililerinin ve medya organlarının kullandıkları dilin incelenmesi açısından önemli bir araçtır. Söylemler, yalnızca bir siyasi aktörün niyetlerini ve politikalarını yansıtmakla kalmamakta aynı zamanda belirli bir dönemdeki toplumsal algıyı ve politik yönelimi de biçimlendirmektedir (Çelik ve Ekşi, 2008, s. 102). Bu kapsamda çalışma, Türkiye-AB ilişkilerine dair söylemsel dönüşümü inceleyerek, AKP'nin AB politikalarındaki değişimlerini kavramsallaştırmayı sağlayacak ve literatüre güncel bir kaynak kazandırılması yönünde fayda sağlayacaktır.

Çalışmanın kapsamı, 2002-2020 yılları arasında AKP'nin AB politikalarına ilişkin söylemlerini içermektedir. Çalışmada bu süreç iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemler; 2002-2016 yılları arasındaki reform dönemi ile durgunluk ve çatışma dönemi birinci dönem olarak ele alınırken, 2017-2020 yılları arasındaki kriz ve uzaklaşma dönemi ise ikinci dönem olarak ele alınmıştır. Bu dönemlerin her biri, AKP'nin AB'ye yönelik söylemlerindeki değişimin incelenmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmada, Türkiye-AB ilişkilerine dair yapılan açıklamalar belirli dönemlere ayrılarak incelenmiş ve söylemlerin nasıl bir değişim gösterdiği analiz edilmiştir.

Yapılan çalışma, Türkiye'nin AB'yle ilişkilerinde söylemin rolünü anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca Türkiye'nin AB sürecinde nasıl bir yol izlediğini, söylem değişikliklerinin hangi iç ve dış politik faktörlerden etkilendiğini ve bu söylemlerin Türkiye'nin AB'yle olan gelecekteki ilişkilerine nasıl yön verdiğini değerlendirmek çalışmanın bir diğer amacı olarak verilebilmektedir. Yapılan çalışmanın güncellik faktörünü sağlayabilmesi amacıyla belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlar;

1. Çalışma, 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle başlayan ve 2020 yılına kadar süren dönemle sınırlandırılmıştır. Bunun sebebi; bu tarih aralığının, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli dönüşümlerin yaşanmasıdır.
2. Çalışma, Türkiye-AB ilişkilerine yönelik devlet yetkililerinin (AKP'nin) söylemlerini analiz etmeye odaklanmıştır. Bu sebeple çalışma AKP yetkililerinin konuşmaları kapsamında medya haber kaynakları ile sınırlandırılmıştır.

3. Ayrıca Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Bakanların AB'ye ilişkin yaptığı açıklamalar, Türkiye'de yayın yapan basın kuruluşlarının Türkiye-AB ilişkileriyle ilgili haberleriyle sınırlandırılmıştır.

Çalışmada, Türkiye'nin AB'ye yönelik söylemlerinin zaman içerisindeki değişiminin incelenmesi için eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz ile Türkiye-AB ilişkilerinde kullanılan dilin nasıl şekillendiği ve zamanla değişiminin anlaşılması sağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AKP’NİN KURULUŞU VE SİYASİ İDEOLOJİSİ

1.1. AKP’nin Kuruluşu

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) kuruluş süreci 1990’lı yıllarda Türkiye’de gerçekleşen siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin bir sonucudur. Bu dönemlerde Türkiye, sıklıkla değişen koalisyon hükümetleri, ekonomik krizler, yolsuzluk iddiaları ile siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. 2001 krizinin yaşanması ve Refah Partisi’nin kapatılması gibi çeşitli gelişmeler de AKP’nin doğuşuna sebep olan önemli etkenler arasındadır (Özcan, 2004).

1990’lı yıllar Türkiye’de siyasi istikrarsızlıkların, koalisyon hükümetlerinin, ekonomik krizlerin ve toplumsal kutuplaşmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin temel dinamikleri; koalisyon hükümetleri ve siyasi istikrarsızlık, 28 Şubat süreci ve siyasal İslam’ın yeniden şekillenmesi, ekonomik krizler ve halkın tepkisidir (Şengül, 2023, s. 463).

1991 seçimleri sonucunda Süleyman Demirel liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) ve Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon kurmuşlardır. 1993 yılında Turgut Özal’ın vefat etmesiyle Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı olmuş, Tansu Çiller ise DYP’nin liderliğine geçmiş ve Türkiye’nin ilk kadın Başbakanı olmuştur. Ancak Çiller dönemi, ekonomik krizler ile yolsuzluk iddialarıyla gündeme gelmiştir. 1995 genel seçimlerinde Refah Partisi (RP) birinci parti seçilmiş ve Necmettin Erbakan liderliğinde 1996 yılında Refah-Yol hükümeti kurulmuştur (Savut, 2022, s. 141). Bu hükümet, 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleşen “postmodern darbe” olarak nitelendirilen süreç sonucunda ordu ile bürokrasi tarafından istifaya zorlanmıştır. Bu olayların ardından ANASOL-D hükümeti (ANAP, DSP, DTP koalisyonu) kurulmuş ve bu koalisyon uzun süreli olmayıp, 1999 seçimleri sonrasında DSP-MHP-ANAP koalisyonu seçilmiş ancak bu dönemlerde yaşanan ekonomik krizler, hükümetin halk nezdindeki desteğini hızla kaybetmesine sebep olmuştur (Işık, 2018, s. 13).

1997 yılındaki 28 Şubat sürecinde, Türkiye’de siyasal İslam’ın baskı altına alınmıştır. Refah Partisi’nin kapatılması ile Necmettin Erbakan’ın siyasetten

uzaklaşması, siyasal İslam'ın yeni bir kimlik arayışına girmesine sebep olmuştur. Bu dönemlerde Recep Tayip Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmuş ancak 1998 yılında okuduğu bir şiir sebebiyle hapse girmiştir. Bu süreç, Erdoğan'ın halk nezdindeki popülaritesini artırmış ve yeni bir siyasi hareketin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Göksal, 2014, s. 38).

1990'lı yılların sonlarında Türkiye ekonomisi büyük bir kriz yaşamıştır. 1994 ekonomik krizi ile 1999 depremi sonrası yaşanan mali sıkıntılar, halkın siyasilere olan güvenini sarsmıştır. 2001 krizi ise Türkiye'nin tarihindeki en büyük ekonomik çöküşlerden biri olarak kabul edilmiştir (Gürer, 2023, s. 99).

2001 yılında dönemin Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan olan Bülent Ecevit arasında anayasa kitapçığı krizinin yaşanmasının ardından ülke büyük ekonomik krize girmeye başlamıştır. Bankacılık sistemi çökmüş, Türk Lirası ciddi değer kaybına uğramış ve işsizlik hızla artmıştır. Bu kriz, halkın mevcut siyasi partilere duyduğu güvenin azalmasına ve yeni siyasi hareketin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Okur, 2008).

AKP'nin kuruluşuna giden süreçte yaşanan en önemli olaylar; Fazilet Partisi'nin kapatılması ve Yenilikçi Hareket, 2001 ekonomik krizi ile siyasi çöküş, AKP'nin kuruluşudur. Refah Partisi'nin 1998 yılında kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi (FP), eski Refah Partilileri bünyesinde toplamış ancak FP içerisinde iki farklı kanat belirmesine sebep olmuştur. Bunlar; Gelenekçiler ve Yenilikçilerdir. Gelenekçiler, Necmettin Erbakan'ın çizgisini devam ettiren ve Milli Görüş hareketine bağlı olanlarken, Yenilikçiler, Recep Tayip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerin öncülüğünde, daha merkez sağa yönelmeyi amaçlayan kesimdir (Bakırtaş, 2021, s. 28-29).

FP, 2001 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılınca, bu iki grup birbirinden tamamen ayrılmıştır. Gelenekçiler, Saadet Partisi'ni kurarken, yenilikçi kanat ise AKP'nin temelini atmaya başlamıştır. Türkiye'nin 2001 yılında yaşadığı ekonomik kriz, siyasi partilere olan güveni tamamen sarsmıştır. DSP, MHP ile ANAP koalisyonu başarısız olmuş, halk yeni bir alternatif arayışına girmiştir. Bu ortamda, Recep Tayip Erdoğan ile arkadaşları tarafından yeni bir siyasi hareket oluşturulmaya başlanmıştır. 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur. Parti, "muhafazakâr demokrat" bir kimlik ile hem sağ

seçmene hem de merkeze hitap etmeyi amaçlamıştır (Müderrişoğlu, 2023, s. 39). AKP'nin kuruluş bildirgesinde adalet, özgürlükler, ekonomik reformlar ile demokratikleşme vurgulanmıştır. AKP, yalnızca Milli Görüş hareketinden gelenleri değil aynı zamanda farklı siyasi geleneklerden gelen isimleri de bünyesine katmayı hedeflemiştir. Abdullah Gül, Bülent Arınç, Abdüllatif Şener gibi isimler, partinin kurucu kadrosunda yer almışlardır (Büyükbaykal, 2019, s. 38).

1990'lı yıllarda Türkiye, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik krizler ile asker-sivil ilişkilerindeki gerginliklerle sarsılmıştır. 28 Şubat süreci, Refah Partisi'nin kapatılması, 2001 ekonomik krizi ile halkın mevcut siyasi partilere duyduğu güvenin azalması, yeni siyasi hareketin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu ortamda Recep Tayip Erdoğan ile ekibi tarafından kurulan AKP, kısa bir süre içerisinde halkın büyük desteğini kazanmış ve 3 Kasım 2002 seçimlerinde %34 oyla tek başına iktidara gelmiştir. Bunun sonucunda Türkiye'de yeni bir siyasi dönemin kapıları da aralanmıştır (Baran, 2022, s. 24).

AKP, 14 Ağustos 2001'de kurulduğunda kendisini “muhafazakâr demokrat” bir parti olarak tanımlamıştır. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında köklü değişiklikler yapmayı hedeflemiştir. AKP'nin belirlediği hedefler, partinin kuruluş ilkelerine ve Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu şartlara dayanmıştır. AKP'nin temel siyasi hedefleri; demokratikleşme ve hukuk reformları, asker-sivil ilişkileri, kürt sorunu ve demokratik açılım olarak verilebilmektedir. Ekonomik hedefleri; makroekonomik istikrarın sağlanması, yatırım ve büyüme odaklı politikalar, kamu maliyesinin güçlendirilmesi ve işsizlikle mücadele ile istihdam artışıdır. Sosyal hedefleri ise; eğitimde reformlar, sağlık reformları ve genel sağlık sigortası, sosyal yardımlar ve yoksullukla mücadele ve kadın hakları ile toplumsal cinsiyet eşitliğidir (Köseoğlu ve Elcim, 2024, s. 514).

AKP, 2001 yılında kurulduğunda Türkiye'de yaşanan siyasi krizler ile istikrarsızlıkların üstesinden gelmeyi amaçlayan bir vizyon ortaya koymuştur. Demokratikleşme ve hukuk reformları kapsamında; AKP, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecini hızlandırmayı hedeflemiştir. Demokratikleşme ve insan hakları konusunda AB müktesebatına uyum sağlanması öncelikli hedeflerden biri olmuştur. Hukuk sisteminde reformlar yaparak, yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını güçlendirme vaadinde bulunmuştur. Anayasa reformları kapsamında daha özgürlükçü

ve demokratik bir anayasa yapılması gerektiğini savunmuş, vesayetçi yapıların ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Siyasi istikrar konusunda, 1990'lı yılların koalisyon hükümetleriyle geçen istikrarsız yönetimine son vermek ve güçlü, tek başına iktidar modelini benimsemek istemiştir (Sağdıç, 2024, s. 48).

Türkiye'de 28 Şubat süreciyle birlikte askerin siyasette etkili olduğu bir dönem yaşanmıştır. AKP, sivil siyasetin güçlendirilmesini ve askerin siyaset üzerindeki etkisinin azaltılmasını hedeflemiştir. Milli Güvenlik Kurulu'nun sivilleşmesi ile demokratik yönetimin güçlendirilmesi yönünde adımlar atılacağını da açıklamıştır (Asıltürk, 2022, s. 28).

AKP, 2002 seçimleri öncesinde demokratik hak ve özgürlüklerin genişletileceğini vaat etmiş, Kürt sorununun çözümüne yönelik adımlar atılacağını belirtmiştir. Anadil haklarının genişletilmesi, Kürtçe televizyon ve yayınların serbest bırakılması gibi çeşitli demokratik açılımlar hedeflenmiştir (Balta ve Ete, 2023, s. 70).

2001 ekonomik krizinin ardından halkın en büyük beklentisi ekonomik istikrarın sağlanması olmuştur. AKP, ekonomide radikal reformlar yapmayı ve Türkiye'yi güçlü bir ekonomi haline getirmeyi hedeflemiştir. Temel ekonomik hedefleri; makroekonomik istikrarın sağlanması, yatırım ve büyüme odaklı politikalar, kamu maliyesinin güçlendirilmesi, işsizlikle mücadele ve istihdamın artışı olmuştur. Makroekonomik istikrarın sağlanması kapsamında; enflasyonu düşürmek ve fiyat istikrarını sağlamak, bankacılık sektöründe reformlar yaparak finansal istikrarı güçlendirmek, IMF ile Dünya Bankası'yla ilişkileri düzenleyerek ekonomik güven ortamını tesis etmesi verilebilmektedir (Üşenmez, 2025, s. 10). Yatırım ve büyüme odaklı politikalar kapsamında; özel sektör yatırımlarını teşvik ederek ekonomik büyümeyi artırmak, altyapı projeleriyle Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak, yabancı yatırımları artırmak ve Türkiye'yi küresel pazarda rekabetçi bir ülke haline getirmek olmuştur. Kamu maliyesinin güçlendirilmesi kapsamında; kamu harcamalarını disipline etmek ve bütçe açığını azaltmak, özelleştirme politikalarıyla devletin ekonomideki payını azaltarak daha rekabetçi bir piyasa oluşturmak, vergi reformlarıyla adil ve sürdürülebilir vergi sistemini kurmak verilebilmektedir. İşsizlikle mücadele ve istihdam artışı kapsamında; küçük ve orta ölçekli işletmeleri destekleyerek istihdam yaratmak, tarım ve sanayi sektörlerinde reform yaparak iş

gücüne katılımı artırmak ve genç işsizliği azaltmak için mesleki eğitim programlarının geliştirilmesi verilebilmektedir (Harunoğulları, 2023).

AKP, toplumsal refahın artırılmasını ve sosyal adaletin sağlanmasını amaçlayan çeşitli sosyal politika oluşturmayı hedeflemiştir. Eğitimde reformlar kapsamında; eğitime erişimi artırmak ve zorunlu eğitimi yaygınlaştırmak, okul altyapısını geliştirmek, derslik sayısını artırmak ve öğretmen atamalarını hızlandırmak, üniversite sınav sistemi ile katsayı uygulamaları gibi çeşitli konularda düzenlemeler yapmak hedeflenmiştir. Sağlık reformları ve Genel Sağlık Sigortası kapsamında; sağlık hizmetlerine erişimi artırmak ve hastaneleri modernize etmek, sosyal güvencesi olmayan vatandaşlar için Genel Sağlık Sigortası sistemini hayata geçirmek ve aile hekimliği sistemini yaygınlaştırmak ve sağlık ocaklarının sayısını artırmak hedeflenmiştir (Koytak, 2014, s. 83-84). Sosyal yardımlar ve yoksullukla mücadele kapsamında; düşük gelirli ailelere doğrudan destek sağlamak, engellilere, yaşlılara ve dezavantajlı gruplara yönelik sosyal yardımları artırmak ve aile ile sosyal politikalar alanında daha etkin sosyal devlet anlayışının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında; kadınların iş gücüne katılımını teşvik etmek, aile içi şiddette mücadele etmek ve kadın sığınma evlerinin sayılarını artırmak ve kadın girişimciliğini destekleyen programlar geliştirmek hedeflenmiştir (Şener, 2016, s. 37).

AKP, 2001 yılında kurulduğunda Türkiye'yi siyasi istikrara kavuşturmayı, ekonomik krizleri çözmeyi ve sosyal refahı artırmayı hedefleyen bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi alanda demokratikleşme, ekonomik alanda büyüme ve istikrar, sosyal alanda ise eğitim ile sağlık reformları gibi çeşitli konular öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. 2002 seçimlerinin ardından AKP'nin bu hedeflere yönelik attığı adımlar, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde parti politikalarında değişiklikler ve dönüşümler yaşanmış, hedeflerin bazıları gerçekleştirilebilmiş, bazıları ise eleştirilere konu olmuştur (Ertan, 2021, s. 972).

Recep Tayyip Erdoğan, genç yaşlardan itibaren Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş hareketi içinde aktif rol almıştır. 1970'li yıllarda Milli Selamet Partisi'nin gençlik kollarında çalışmalara katılmıştır. 1980 darbesinden sonra kurulan Refah Partisi'nde hızla yükselen Erdoğan, 1985 yılında İstanbul İl Başkanı

olmuştur. Bu dönemde parti teşkilatını güçlendirmiş ve taban hareketlerini organize ederek Refah Partisi'nin İstanbul'da daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır (Türk, 2018).

1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. Seçim kampanyası sırasında su kesintileri, çöp sorunları ve trafik problemleri gibi çeşitli konulara odaklanarak büyük destek toplamıştır. Erdoğan, İstanbul Belediye Başkanlığı sırasında özellikle altyapı, trafik, çevre ve su yönetimi gibi konularda başarılı çalışmalar yürütmüştür. Erdoğan'ın en önemli başarıları; su ve altyapı sorunlarını çözmesi, toplu taşıma projelerine önem vermesi, yeşil alanları artırması, belediye yönetiminde yolsuzlukla mücadele etmesi verilebilmektedir. Erdoğan'ın belediye başkanlığı dönemi, siyasi kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte muhafazakâr kesim kadar, daha geniş halk kitleleri tarafından da kabul görmeye başlamıştır (Akpınar, 2024).

1997 yılında gerçekleşen 28 Şubat süreci, Türkiye'de askerlerin baskısıyla Refah Partisi hükümetinin düşürülmesiyle sonuçlanmıştır. Daha sonra Refah Partisi kapatılmış ve yerine Fazilet Partisi kurulmuştur. 1998 yılında Erdoğan, Siirt'te yaptığı bir konuşmada Ziya Gökalp'e ait bir şiiri okuduğu gerekçesiyle "halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" iddiasıyla mahkûm edilmiştir. 1999 yılında yaklaşık 4 ay cezaevinde kalmıştır. Bu süreç, Erdoğan'ın halk nezdinde daha popüler olmasına sebep olmuştur (Göksal, 2014, s. 23).

Recep Tayyip Erdoğan, Fazilet Partisi'nin kapatılmasının ardından yenilikçi kanadı temsil eden bir grup siyasetçiyle birlikte 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. Partinin kuruluşunda; demokrasi ve hukuk devleti vurgusu, ekonomik reformlar, AB üyeliği sürecine destek ve sosyal devlet anlayışı ilkeleri ön plana çıkmıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP, %34 oy ile tek başına iktidara gelmiş ancak Erdoğan, siyasi yasağı sebebiyle başbakan olamamıştır. 2003 yılında yapılan yasal değişiklikle Erdoğan'ın siyasi yasağı kaldırılmıştır. Siirt'te yapılan ara seçimleri kazanarak milletvekili olmuş ve 14 Mart 2003 tarihinde Başbakanlık görevini üstlenmiştir (Dursunoğlu vd., 2019, s. 105).

İlk dönem reformları ve AB sürecinde; AB uyum yasaları çıkarılmış, ekonomik reformlarla enflasyon düşürülmüş ve özelleştirme ile yatırım politikaları uygulanmıştır. 2007 seçimlerinde AKP, mevcut oylarını artırarak yeniden iktidar

olmuştur. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumuyla yargı ve askeri vesayetle mücadele güçlendirilmiştir (Bozatay, 2011, s. 124). 2011 seçimlerinde AKP %50 oy alarak üçüncü kez iktidara gelmiş ancak bu dönemde Gezi Parkı protestoları ile 17-25 Aralık operasyonları gibi olaylarla karşı karşıya kalmıştır. 2014 yılında halkın doğrudan oy kullandığı ilk seçimde %52 oy alarak Cumhurbaşkanı olmuştur. 2017 yılında yapılan referandumla Türkiye’de başkanlık sistemine geçilmiş ve bu değişiklikle Cumhurbaşkanlığı makamı yürütmenin başına geçmiştir. Ayrıca Başbakanlık kaldırılmıştır (Ete, 2018, s. 297). 2018 yılındaki seçimlerde Cumhurbaşkanı olarak yeniden seçilmiş, 2023 seçimlerinde rakibi Kemal Kılıçdaroğlu’nu mağlup ederek yeniden Cumhurbaşkanı olmuştur (Müderrişoğlu, 2023, s. 41).

Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasi kariyeri, Türkiye’de muhafazakârlığın dönüşümünü temsil eden önemli örneklerden biridir. Milli Görüş hareketinin katı İslamcı çizgisinden, modern muhafazakâr demokrasi anlayışına, oradan da güçlü liderliğe dayalı başkanlık sistemine uzanan bir süreç izlenmiştir (Yaşlı, 2017). 1990’lı yıllarda İslami kimlik öne çıkarken, 2000’li yıllarda muhafazakâr demokrasi ile ekonomik büyüme vurgulanmış, 2010’lu yıllardan itibaren ise güçlü liderlik ve milliyetçi-muhafazakâr bir yönetim anlayışı benimsenmiştir (Yücebaş, 2022). Bu süreç, Erdoğan’ın hem Türkiye’deki muhafazakâr kesimi temsil eden bir lider olmasını sağlamış hem de muhafazakâr siyaseti modern bir forma sokarak Türkiye’nin en güçlü siyasetçilerinden biri haline gelmesine sebep olmuştur (Erdiç, 2023, s. 124).

1.2. Muhafazakarlığın Kavramsal Çerçevesi

Muhafazakârlık, mevcut durumların korunmasını amaçlayan bir düşünce biçimidir. Aynı zamanda, toplumsal ve kültürel değerlerin korunmasını ve toplumsal değişime direnç gösteren sağ kesimin siyasi ideolojisi olarak da nitelendirilebilir. Muhafazakârlık, genellikle bir siyasi ideoloji olarak kabul edilmez; bu tür ideolojiler genellikle karmaşık ve tehlikeli olarak görülür. Bu nedenle muhafazakârlık ideolojisinin bir ideoloji olmadığı savunulur. Muhafazakârlığın düşünce, ideoloji veya duygu olarak farklı tanımlamaları bulunmaktadır (İşci, 2019, s. 6). Muhafazakârlık, sözlük anlamı olarak, bir durumun değiştirilmeden korunması veya muhafaza edilmesi anlamına gelir (Marshall, 1999, s. 512). "Muhafaza" kelimesi Arapça kökenlidir ve genellikle koruma ve hatırlama anlamına gelir (Altınyıldız, 2003, s. 179).

Muhafazakârlık genellikle eski durumların korunmasına ve değişimlere karşı tavır alınmasına odaklanır. Ayrıca, siyasi yaşamda sağ kesim ideolojilerinin temsil edildiği ve geleneksel değerlerin korunduğu bir anlamı da vardır. Muhafazakârlık ayrıca, bireylerin köksüzlük duygusundan korunmasını ve kendi kimliklerine ulaşmalarını sağlayan bir gelenek olarak da görülebilir (Erdoğan, 2004, s. 27).

Muhafazakâr siyaset anlayışı genellikle mutlak ahlak yasalarına inanır. Genel olarak muhafazakâr düşüncede, yaratıcı (Allah) temelli bir toplum anlayışı bulunur. Ayrıca, bu anlayışa göre, iyi bir toplum yapısı oluşturmak için dinin var olması gerektiği düşünülür (Köker, 2016). Pragmatik bir yaklaşım sergileyen muhafazakâr düşünce, toplumsal düzeni altüst ettiği ve geleneksel otoriteyi yıprattığı için devrimlere karşı bir tavır alır (Vural, 2004, s. 44). Muhafazakârlık, aydınlanmaya ve akıl anlayışına karşı çıkar. Siyasi olguların ve toplumun yenilenmesine yönelik önerilere karşı çıkar ve devrimci dönüşüm olgularından toplumu korumayı amaçlar (Özipek, 2007, s. 6). Muhafazakârlık, felsefi düşüncesi ve siyasi duruşuyla hep karşıtlık üzerine kurulmuş ve istikrar ile ölçülülüğü savunmuştur. Eflatun'un ölçsüz düşlerine karşı Aristo'nun sağduyulu çıkışı, muhafazakâr düşünceye temel oluşturmuştur (Öğün, 2004, s. 462).

Muhafazakârlık ideolojisi, tarihsel perspektiften incelendiğinde politik ve etik yaşamın anti-rasyonelliği ile ilişkilendirilir. Bu ideoloji, toplumsal ve politik karar alma süreçlerinde saf akıl ve rasyonel düşünceden ziyade, geleneksel değerlerin, duygusal bağların ve toplumsal deneyimlerin önemini vurgular (Öntaş, 2016, s. 159-185). Muhafazakârlar, toplumsal düzenin ve istikrarın korunması için geleneklerin ve alışkanlıkların sürdürülmesi gerektiğine inanırlar. Ahlaki değer mekanizmaları inşa edilirken, insan aklının sınırlı olduğu ve her şeyi kavrayamayacağı düşüncesi benimsenir. Bu nedenle, muhafazakâr düşünce, bireylerin ve toplumların ahlaki kılavuzlarını oluştururken geleneklere, göreneklere ve geçmiş deneyimlere dayanması gerektiğini savunur. Muhafazakârlık, yaşlılarla birlikte gençliğe, geçmişle birlikte geleceğe, otoriteyle birlikte yeniliklere karşı durmak anlamında da kullanılmıştır (Bora, 1999, s. 54). Politika oluşturulurken hayalî sistemlerin (aile, gelenek, görenek gibi) korunmasını ve bu sistemlere dayalı köklü değişimlerin yapılmasını öngörür. Bu hayalî sistemler, toplumun tarihsel ve kültürel birikimlerini temsil eder ve muhafazakârlar bu sistemlerin korunmasının toplumsal istikrar için hayati olduğunu

düşünürler. Muhafazakârlık, radikal ve hızlı değişimlere karşı çıkar ve daha yavaş, evrimsel değişimlere destek verir (Öntaş, 2016, s. 159-185). İnsan aklının sınırlı bir rol oynaması gerektiğini savunur ve bu düşünceye göre, insan aklı karmaşık toplumsal düzenlemeleri ve uzun vadeli sonuçları tam olarak öngöremez. Bu nedenle, geleneklere ve toplumsal alışkanlıklara dayalı bir yaklaşım benimsenmelidir. Gelenekler, geçmişin birikimini ve kolektif bilincini yansıtır ve bu yüzden aklın ötesinde bir bilgelik içerir (Nispet, 1991, s. 34).

Muhafazakârlık terimi, temel olarak 1789'daki Fransız Devrimi'ne ve Aydınlanma düşüncesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Fransız siyasi literatüründe, Napolyon'un politikalarının başarısız olması sonrasında, devrim öncesindeki siyasi değerlerin yeniden oluşturulması amacıyla Fransız düşünürleri tarafından yeni bir felsefi düşünce olarak kullanılmıştır. Ayrıca, devrimin Jakobenizmi'ne karşı adalet ilkeleri ile medeniyetin güvenliğini koruma anlamında da kullanılmıştır (Safi, 2005, s. 16).

1789 Fransız Devrimi'nden itibaren mevcut düzenin yok olması ve soyut hedeflerin (özgürlük, laiklik, eşitlik, halk egemenliği gibi) gündeme gelmesi, belirli bir kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Devrimden sonra oluşturulan yeni düzen, şüphe uyandıran bir nitelik kazanmıştır (Sarıtış, 2019). Fransız Devrimi'nin ardından meydana gelen hızlı değişim, muhafazakâr kesimlerde yeni düzenin zararlı olacağı endişesine yol açmıştır. Muhafazakârlık, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da aydınlanma paradigmasına karşı eleştirel bir duruşu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Fransız Devrimi'nin ardından, eşitlik, bireycilik ve özgürlük gibi temel kavramlara karşı ahlaki korumacılık açısından muhalif bir tavır almış ve mevcut düzenin bozulmasıyla muhalif bir forma bürünmüştür (Duman, 2018).

Beneton (2011)'a göre muhafazakârlık, Avrupalı toplumlarda toplumsal düzenin, geleneksel düzenin ve siyasal düzenin korunması misyonunu barındırmaktadır. 19.yüzyılın başlarında, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), muhafazakârlık terimi kamusal süreçlere yönelik kötümser görüşleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. 1820'lerden itibaren bu terim, 1789'daki Fransız Devrimi'nin ruhu ve ilkelerine karşı muhalefeti tanımlamak için kullanılmıştır. (Kartal ve Yaman, 2022, s. 232). İngiltere'de ise, Whig'lere karşı kurulan ana muhalefet partisi

Tory'lerin ideolojik konumunu oluşturmuş ve 1935'te ana muhalefet partisinin resmi adı olmuştur (Heywood, 2014, s. 85).

Muhafazakârlık, ideoloğu Edmund Burke tarafından dindarlık yerine laiklik, ideolojiklik yerine şüphecilik ve anti-rasyonalizm olarak görülmüştür (Rowley, 2004, s. 93).

Kapitalist modernleşme sürecinde, muhafazakârlık kavramı, kullanılan çözümlerin siyasal, kültürel ve toplumsal yapılarına veya bu yapılar ile ilişkilendirilen anlamlara ve değerlere yönelik sürdürülebilirlik endişelerine dayanmaktadır (Bora, 1999, s. 54). Kapitalist modernleşmeyi başlatan Sanayi Devrimi, 1760'lı yıllarda başlayıp, 1830'lara kadar devam eden ve başlangıç noktasını İngiltere'de bulan bir süreçtir. Toplumsal perspektiften bakıldığında, bu devrim ülke düzenini büyük ölçüde değiştirmiştir. 18. yüzyıldan önce, toplum yapısında değişim izleri başlamış ve siyasi perspektiften önemli değişimler gerçekleşmiştir. Dünya genelinde köklü ve büyük değişiklikler 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanmıştır (Dickinson, 2002).

Sanayi Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte, 1850'lerden itibaren, karmaşıklık ve düzensizlikle birlikte gelen bir korkuyla geleneksel tutumların ve sürdürülebilirliğin sağlanması için bir sorumluluk üstlenilmiştir. Muhafazakârlar, temelde aydınlanma düşüncesinde bulunan hümanistliğe ve akılcı felsefeye karşı bir tutum sergilemişlerdir. Akıl ile birlikte, bireylerin ufuklarının sınırlı olduğunu, geleneklerin, tarihin ve gerçeklerin normlarının sadece bireylerin akıllarıyla ulaşılamayacağını savunmuşlardır (Feridunoğlu, 2013, s. 9). Muhafazakârlık, insanların ve akıllarının sınırlı olduğu düşüncesini destekleyerek, aydınlanma sürecinde gelişen akılın yüce bir değer olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır. Ancak insanların akıllarının sınırlarını aşabilme potansiyeli, aslında onların yüceltilmeyi hak ettiği bir özelliktir (Feridunoğlu, 2013, s. 11).

Sanayi Devrimi'nin yaşanması da muhafazakâr kesimde benzer tutumların ve soru işaretlerinin doğmasına neden olmuştur. Sanayi Devrimi'nin ardından toplum yapısında yaşanan değişim endişeleri, toplumların istikrarlı yapılarının bozulacağı ve mevcut düzen içinde karmaşıklığa yol açabileceği düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir (Akıncı, 2009, s. 142). Fransız Devrimi'nden sonra, Burke (2019) Fransız halkına, yönetimin amacının Fransa'nın soylu vatandaşlarını yok etmek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, yönetimin bu amacı gerçekleştirmek için halka güven sağlaması için

bütün ilişkilerini koparmak istediğini de belirtmiştir. Burke'ün ifadeleri, Fransız halkının mevcut düzeninin yönetim tarafından yıkılmaya çalışıldığını ve toplumun bütün parçalarının felakete sürüklendiğini vurgulamaktadır. Muhafazakârlık ideolojisinde, istikrar ve gelenek diğer ideolojilerden ayrı olarak önemsenir ve yüceltilir. Bu ideoloji, sanayileşme süreci ve köklü siyasi değişimlerin ardından ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıldan itibaren toplumların ve bireylerin hızlı değişimlere maruz kalması, muhafazakâr kesim dahil olmak üzere birçok kesimin yeni düzene duyduğu endişeyi artırmıştır (Özçelik, 2016, s. 38).

Muhafazakârlık ideolojisi, liberalizm ve sosyalizm ideolojileri ile kıyaslandıklarında daha muğlak bir yapısının olduğu ve eklektik bir formda olduğu söylenebilmektedir. Eklektik bir yapıya sahip olması da ideolojinin kavramsal açıdan farklı değerlendirilmesine sebebiyet vermektedir. (İrem, 2004). Dünya genelinde çeşitli muhafazakârlık geleneklerinin var olmasının beraberinde muhafazakârlıkta doktrinlere ve ideolojilere karşı şüpheci bir tutum sergilemesi ideoloji olarak muhafazakârlık kavramının nitelendirilmesini güçleştirmektedir. Buna ek olarak ideoloji niteliğinde olan muhafazakârlığın keskin bir tanımının yapılması da zorlaşmaktadır (Erdoğan, 2004, s. 28). Dünya genelinde muhafazakârlık kavramının ortak tek bir tanımı bulunmamaktadır. Aynı zamanda muhafazakârlık ideolojisinin de dünya genelinde tek tip olmadığı söylenebilmektedir (Fırat, 2004, s. 52).

Genel bir tanımı yapılamayan muhafazakârlık; dine, aileye, özel mülkiyete, geleneklere, toplumlara ve otorite gibi öğelere dayanmaktadır. Ancak muhafazakârlığın değişmez bir özü bulunmamaktadır. Muhafazakârlık, toplumları ikna ile etkileme çabası bulunan, pragmatizm, oportünizm ve popülizmden faydalanan anti-ideolojidir (Heywood, 2014, s. 98). Muhafazakârlık farklı bir ifadeye göre karşı devrimci, ancak modern çağlarda doğan bir ideolojidir. Aynı zamanda bu ideoloji temelinde modernizme karşı bir fikir akımı olarak da ifade edilebilmektedir (Beneton, 2011).

Muhafazakâr ideoloji mensupları, geleneksel değerlere yönelik yapılan saldırıları sert bir şekilde kınamışlardır. Özellikle ilk dönem muhafazakârlık ideolojisi, dinin, geleneklerin, aile yapısının ve özel mülkiyetin son derece önemli olduğunu savunmuştur (Heineman, 2004, s. 61). Muhafazakârlık ideolojisinin temel unsurları; geleneklere verilen değer, kutsal olanın gerekliliği, toplumsal değerlerin önceliği, aracı

kurumların hayati önemi, hiyerarşik düzen, toplumsal düzenin korunması, tarih saygısı ve tarihe verilen önemdir (Yılmaz, 2016, s. 10). Muhafazakâr kesim, hükümet otoritesine karşı çıkmamış, ancak dini otoriteleri, geleneksel uygulamaları ve ailenin yanı sıra özel mülkiyet kavramını desteklemiştir. Siyasal ideolojinin önde gelen savunucusu Edmund Burke (2017), devrimci ruha sahip kişileri eleştirmiş ve atalarına saygı göstermeyen devrimci ruhlu bireyleri dar görüşlü olarak nitelendirmiştir. Burke'e göre, devrimler sonucunda yasaların ve mahkemelerin ortadan kalktığı, sanayinin durduğu, ticaretin durma noktasına geldiği, halkın fakirleştiği, yerleşik düzenlerin yıkıldığı, siyasi ve askeri anarşinin hakim olduğu bir düzen meydana gelmiştir. Burke, ekonomik düzenin ve toplumsal düzenin devrimle birlikte yok edilmesine karşı çıkmıştır (Burke, 2019).

1.3. Yeni Muhafazakarlık İdeolojisi

Muhafazakârlık ideolojisinin doğuşuyla birlikte tarihsel süreç boyunca çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Bunlardan ilki Edmund Burke'un yaklaşımıdır. Burke'un ardından muhafazakârlık ideolojisi üzerine çeşitli şekillendirici tutumlar sergilenmiş ve düşünce ile siyasetin hangi temeller üzerine oturtulduğu, hangi fikirlerden etkilendiği, yeni muhafazakârlık ya da neo-muhafazakârlık gibi konular da muhafazakârlık ideolojisinin gelişimi açısından önemli bir konuma sahip olmuştur (Duman, 2018).

20. yüzyıl boyunca muhafazakârlık ideolojisinde meydana gelen yeni değişimler, özellikle 1970'lerden itibaren neoliberalizm ve sağ ideolojilerin yükselişiyle birlikte bu ideolojinin yapısını şekillendirmeye başlamıştır (Yaman, 2017, s. 2). Keynezyen ve sosyal devlet yanlısı devlet müdahalesinin ekonomide krize yol açtığını öne süren neoliberalizm yeni sağ/yeni muhafazakârlık adıyla anılmaktadır. Bu dönemde, klasik değerlere yeniden dönüş isteğiyle birlikte muhafazakâr ideoloji, neoliberal ekonomiyle uyumlu bir tavır almıştır (Kırlı, 2016, s. 34). Bu dönüşümle birlikte, muhafazakârlık "yeni muhafazakârlık" veya "neo-muhafazakârlık" olarak değişime uğramıştır (Dubiel, 2017).

Yeni muhafazakârlık, geleneksel muhafazakârlığın değerlerini kabul etmekte ve benimsemektedir, bunlar arasında otoriteye uyum, geleneklere saygı, ahlaki ve dini değerlere saygı yer alır. Yeni muhafazakâr siyaset, ekonomik sistemin temel

değerlerinin ve kültürel normların tutarlılığını vurgular. Bu yeni yaklaşım içinde, dinin önemi azalırken laik davranışlar da ideolojiye dâhil edilmeye başlanmıştır (Vural, 2004, s. 48).

Yeni muhafazakârlık ideolojisi, kültürden demokrasiye, ekolojiden eşitliğe kadar geniş bir yelpazede cesur bir görüşü savunmaktadır, ancak bu görüşlerin Batı'daki mevcut ideolojik yapı içinde tamamen yenilikçi olduğu söylenemez (Erkal, 2004, s. 99). Muhafazakâr toplumların temel kurumları olan din, aile yapısı, otorite, mülkiyet, gelenekler ve düzen, muhafazakârlık ideolojisinin söylemlerinde önemli yer tutar ve bu ilkeler, tecrübelerle test edilmiş ilkelerdir (Kirk, 2019).

Yeni muhafazakârlık, klasik muhafazakârlıktan farklı olarak, modernleşme sürecine adapte olmuş bir ideolojidir. Türkiye'de bu ideoloji, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) tarafından benimsenmiş ve siyasi arenada önemli bir etkiye sahip olmuştur. AK Parti'nin kuruluşundan itibaren kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlaması, Türkiye siyasetinde yeni muhafazakârlığın etkilerini anlamak açısından önemlidir (Taşkın, 2016, s. 123-145). AK Parti, 2001 yılında Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulduğunda, kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlamıştır. Bu tanım, partinin hem geleneksel değerlere bağlı kalmayı hem de modern dünyaya uyum sağlamayı amaçladığını göstermektedir. AK Parti'nin ideolojik temelleri, Türk siyasetinde merkezin sağında yer alan, ancak modernleşme sürecine adapte olabilen bir çizgiye dayanır (Tartılacı, 2016, s. 99).

AK Parti, yeni muhafazakârlık ideolojisini benimseyerek, Türkiye'de toplumsal ve ekonomik reformları hayata geçirmiştir. Partinin, Avrupa Birliği üyelik süreciyle birlikte yürüttüğü reformlar, demokratikleşme ve insan hakları alanında önemli adımlar atmasını sağlamıştır. Bu süreçte, AK Parti'nin liberal entelektüellerle kurduğu ilişkiler, yeni muhafazakârlık ideolojisinin pratikte nasıl uygulandığını göstermektedir (Tartılacı, 2016, s. 53). AK Parti'nin dış politika stratejileri de yeni muhafazakârlık ideolojisi çerçevesinde şekillenmiştir. Parti, Türkiye'nin uluslararası arenada daha etkin bir rol oynamasını sağlamak amacıyla, geleneksel değerlerle modern diplomasi araçlarını birleştirmiştir. Bu strateji, Türkiye'nin hem Batı ile olan ilişkilerini güçlendirmesine hem de İslam dünyasında liderlik rolü üstlenmesine olanak tanımıştır (Kayıral, 2025, s. 123-145).

Türkiye'de yeni muhafazakârlık ideolojisi, AK Parti'nin kuruluşundan itibaren siyasi ve toplumsal yaşamda yer edinmiştir. Parti, geleneksel değerlerle modernleşme sürecini muhafazakârlık ideolojisiyle uyumlu bir şekilde bir araya getirerek, Türkiye'nin demokratikleşme ve reform süreçlerinde önemli adımlar atmıştır. AK Parti'nin yeni muhafazakârlık ideolojisini benimsemesi, Türkiye siyasetinde önemli bir değişimin göstergesi olmuştur (Akdoğan, 2014, s. 13).

1.4. Türkiye’de Muhafazakar Demokrasi Söylemi ve Ak Parti

Türkiye'deki muhafazakâr demokrasi söylemi, liberalizm ve muhafazakârlık ideolojilerinin yanı sıra İslamcılık ve popülizm anlayışlarından da etkilenmektedir (Mazrui, 2003). Hristiyan demokrasi anlayışında görülen çeşitli unsurlar Türkiye'deki muhafazakâr demokrasi söyleminde de görülebilir. Hristiyan demokrat partilerin siyasi söylemleri ile klasik muhafazakâr söylemler, temel toplumsal değerler açısından örtüşmektedir. Her iki siyasi ideolojide de din temel bir belirleyici olgudur. Ancak, Türkiye'deki muhafazakâr demokrasi anlayışı ile Hristiyan demokrasi anlayışı arasında belirgin farklar bulunmaktadır (Alperen, 2003).

Türkiye'deki muhafazakâr demokrasi söylemi, kıta Avrupa'sındaki muhafazakârlık anlayışından ziyade Cumhuriyet dönemi muhafazakârlık anlayışında Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek'in fikirlerinden etkilenmektedir. Her iki düşünürün söylemlerinde İslamiyet'in ilerlemeye, demokrasiye ve modernleşmeye engel olmadığına dair vurgulamalar, muhafazakâr demokrasi söyleminin temellerini oluşturur (Alperen, 2003). Ayrıca, her iki düşünürün cesur vurguları, muhafazakâr demokrasi söyleminin sağ popülizmle ilişkili olduğunu göstermektedir (Safi, 2005, s. 18).

Türkiye'de muhafazakârlık ideolojisinin, erken Cumhuriyet döneminde devletin modernleşmesi ve sekülerleşmesi taraftarı olan kurucu partiye bir tepki olarak geliştiği söylenebilir (Zürcher, 2003, s. 985). Türkiye'de 1950'li yıllara kadar, devletin modernleşmesini isteyenlerin ürettikleri bir ürün olarak algıladıkları ve devlet ile barışamadıkları vurgulanabilir. Ancak, 1950'li yıllardan sonra meydana gelen gelişmeler, Demokrat Parti ile Adalet Partisi'nin uygulamaları muhafazakâr kesim açısından devletin temelde düşman olmadığını, kim yönetimi ele alırsa onun hedef ve amaçlarına hizmet eden bir araç olduğunu fark etmelerine etki etmiştir. Anti-

komünizm fikri başta olmak üzere ordu, iktidar ve muhafazakâr kesimin birbirine yakınlaşmasını sağlayan gelişmeler de bu dönemde meydana gelmiştir (Çağlar ve Uluçakar, 2017, s. 129).

AK Parti'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) Türkiye'deki siyasal arenada yükselişi ve muhafazakâr demokrasi söylemi, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu çalışmada, AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi anlayışının kökenleri, ideolojik temelleri ve uygulamaları ele alınarak, bu partinin Türkiye'deki muhafazakâr demokrasi söylemindeki rolü ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir (Koçal, 2012, s. 81-111).

AK Parti, 2001 yılında Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulduğunda, parti programında muhafazakâr demokrasi kavramını benimsediğini ilan etmiştir. Bu yaklaşım, partinin hem geleneksel değerleri korumak hem de demokratikleşme sürecini ilerletmek amacını yansıtır. Partinin kurucu üyeleri arasında, önceki siyasi deneyimlerinden gelen muhafazakâr köklere sahip isimler yer almış ve bu kimlik parti politikalarına yansımıştır (Koçal, 2012, s. 81-111).

AK Parti'nin ideolojik temelleri, 1990'lı yıllarda Türkiye'de etkin olan siyasal İslamcı hareketlerden etkilenmiştir. Ancak parti, siyasal İslamcılıktan ayrılarak daha geniş bir kitleye hitap edebilmek için muhafazakâr demokrasi çizgisine yönelmiştir. Bu stratejik değişim, partinin daha ılımlı ve kapsayıcı bir siyasi söylem geliştirmesine olanak tanımıştır. Özellikle 2002 genel seçimlerinde elde edilen zafer, partinin bu yeni kimliğinin toplum tarafından kabul gördüğünü göstermiştir (Aydın, 2012, s. 37). Parti, çevre olarak nitelendirilen ve uzun süre siyasi ve ekonomik olarak dışlanmış kesimlerin taleplerine cevap vererek, bu grupların merkeze taşınmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, AK Parti'nin iktidarı, toplumsal yapıda önemli bir değişim sürecini başlatmıştır (Koçal, 2012, s. 81-111).

AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi anlayışı, partinin programı, seçim beyannameleri ve icraatları üzerinden incelendiğinde, demokratik değerlerle uyumlu bir muhafazakâr politikalar bütünü ortaya çıkmaktadır. Parti, demokratikleşme ve özgürlüklerin genişletilmesi konularında önemli adımlar atarken, aynı zamanda toplumsal değerlerin korunmasına özen göstermiştir (Aydın, 2012, s. 38).

1.5. Ak Parti'nin Muhafazakar Demokrat Siyaset Anlayışı

Bu bölümde AKP'nin gelenek, laiklik ve otorite anlayışı kapsamlıca incelenmiştir.

1.5.1. Ak Parti ve gelenek anlayışı

Cumhuriyet döneminin modernleşme paradigması olan Kemalizm, muhafazakârlığa ve kendini muhafazakâr olarak tanımlayanlara karşı belirgin bir tutum sergilemiştir. Bu paradigmada, medeniyet ve kültür arasındaki ayrım öne çıkmakta ve modernleşme, Türk kültürünü yeniden canlandıracak bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Türk modernleşmesinin muhafazakârlığa tamamen zıt olarak görülmesi, genellikle muhafazakârlığın dinsel gelenekçiliğe indirgenmesinden kaynaklanmaktadır. Türk modernleşmesi, siyasal rejimi kurumsallaştırma ve bir statüko oluşturma sürecinde geliştirdiği otoriter-devletçi özellikler açısından muhafazakârlıkla uyum içerisindedir (Bora, 1999, s. 16-17). Çiğdem, Türk muhafazakârlığının hiçbir zaman karşı-devrimci ya da reaksiyoner bir hareket olarak gelişmediğini, aksine Cumhuriyet'in modernleşme projesini büyük ölçüde benimsediğini ifade etmektedir. Türkiye'de muhafazakârlık, değişimi talep eden fakat bunu kademeli olarak gerçekleştirmek isteyen, modernleşmeci, milliyetçi ve kültürel bir muhafazakârlık örneği olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, muhafazakâr düşüncenin gelişimi, Kemalizm gibi tabandan değil, entelektüel çevreler tarafından ortaya konmuş ve dillendirilmiş bir düşünceyi yansıtmaktadır (Çiğdem, 1997, s. 46).

AK Parti, kuruluşundan itibaren gelenek ve tarihe özel bir önem atfetmiş bir siyasi partidir. Partinin geçmişini inkâr etmeden, Yahya Kemal'in ifadesiyle "Kökü mazide olan ati" şeklinde kendini tanımladığı görülmektedir. AK Parti'nin lider kadrosu, sık sık Selçuklu Medeniyeti ve Osmanlı Devleti'ne referanslar yaparak, bu tarihî mirası vurgulamaktadır. Bu çerçevede, AK Parti için sadece İslam Medeniyeti değil, Türk kültür ve medeniyeti de büyük bir öneme sahiptir. Muhafazakâr ideolojinin tarih ve geleneğe yaklaşımı; geçmişin deneyimlerinden yararlanmayı, geçmişe saygı göstermeyi ve geçmiş ile bugünü harmanlayarak geleceği şekillendirmeyi öngörür. AK Parti de, kurulduğu günden itibaren, muhafazakâr düşüncenin tarih ve gelenekle ilgili bu temel yaklaşımlarına sadık kalmış ve bu doğrultuda çeşitli söylem ve uygulamalar gerçekleştirmiştir (Karakaş, 2008, s. 4).

Muhafazakârlığın vurguladığı önemli konulardan biri modernleşme olgusudur. Radikal değişimler ve dönüşümler yerine, muhafazakâr düşünce evrimsel ya da kademeli değişimleri daha makul ve kabul edilebilir görmektedir. AK Parti'nin siyasi bilinci ve devlet ahlakının temel taşlarından biri olan Şeyh Edebali'nin "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" anlayışının çağdaş siyasetteki yansıması, Davutoğlu'na göre gelenek ve modernliğin ortak bir temel üzerinde ilerlediğini gösterir (Demir ve Yavaş, 2014, s. 127).

AKP'nin muhafazakârlık anlayışında din, gelenek ve ahlak bir bütün olarak ele alınır. Bu anlayışa göre, Muhafazakârlık, geleneksel ve toplumsal değerlerin koruyucusu olarak gördüğü ailenin korunmasına özel bir önem atfeder. Ailenin korunması, toplumu korumak anlamına gelir; çünkü toplum, ortak bir kader paylaşan büyük bir aile olarak görülür. Ayrıca, Muhafazakârlık, aile kurumunun sürekliliğinin hem özel mülkiyetin savunulması hem de kapitalizmin birey üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin telafi edilmesi açısından istikrarın sağlanması için elzem olduğunu savunur (Yıldız, 2013, s. 12).

Din, gelenek ve ahlakın ilişkisinin merkezinde ortak iyiye vurgu yapılması, topluma dair organik bir anlayışa zemin hazırlar. Partinin toplum anlayışı, seçim bildirgesinde "Toplum; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak gibi köklü kurumların oluşturduğu kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizmadır." ve "Türk toplumu, bu coğrafyada ortak bir kaderi paylaşan, acı-tatlı hatıraların birleştirdiği büyük bir ailedir" ifadeleriyle açıklanır. Bireylerin üzerinde, onları çevreleyen organik bir toplum kavramının, partinin kendine özgü kimliğini tanımlarken demokrasiyi vurgulayan söylemiyle çelişen otoriter eğilimler getirmesi olasıdır (Polat, 2016, s. 8-9). An-Na'im'in "Liberal İslamcı Söylemlerde Demokrasi Kavramı" başlıklı çalışmasında belirttiği gibi, halkı organik bir bütün olarak gören yaklaşımlar, halkın ne istediğini bildiklerini iddia ederek "halkın ne istemesi gerektiğini" de bildiklerini düşünebilecek bir noktaya ulaşabilirler. Bu durum, organik toplum anlayışının demokrasiyle bağdaşmadığını ortaya koyar. Böyle bir anlayış içinde, çoğulculuk yalnızca topluluklar temelinde geçerli bir değer olarak kabul edilir (Yaylacı, 2013, s. 65). Gülalp'in vurguladığı gibi, "bu yaklaşım topluluk kimliklerini güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin kişisel haklarını göz ardı eder ve bu hakların kolayca baskı altına alınmasına zemin hazırlar". Birey, sadece homojen bir

topluluğun parçası olarak değerlendirildiğinde, topluluğun belirlediği öncelikler doğrultusunda uygulanabilecek baskıcı politikalara karşı savunmasız hale gelebilir (Akbaş, 2024, s. 18).

AKP'nin muhafazakârlığının, Türkiye'de muhafazakârlık ve liberalliği bir araya getiren Özal geleneğini sürdürdüğü söylenebilir. “Hem kamusal hem de özel alanda 'pratik fayda' sağlayan her şeye açık bir yaklaşım sergileyen ve popülist bir eğilim gösteren Özalcı pragmatizm” (Öğün, 2004, s. 644). AKP tarafından da benimsenmiştir. Sonuç olarak, “devletin küçültülmesi gibi liberal bir yaklaşım ile dine ve geleneklere verilen önem” arasında tutarlılık aramayan bir eklektik yaklaşım ortaya çıkmıştır (Köker, 2016, s. 275-276).

AKP'nin İslamcı muhafazakâr geleneği, postkolonyal bir perspektifte değerlendirildiğinde, özellikle Partha Chatterjee'nin "kalkış" ve "manevra" aşamaları bağlamında Türkiye'nin ulus inşa süreçlerine dair önemli bir analiz alanı sunmaktadır (Dirlik, 2002, s. 328-356). AKP, başlangıç döneminde insan hakları, demokrasi ve Avrupa Birliği üyelik süreci gibi konuları ön plana çıkararak geleneksel İslamcı çizgiden bir sapma göstermiştir. Bu, özellikle AB reform paketleri ve demokratikleşme adımlarıyla kendini belli etmiştir. Ancak zamanla parti, postkolonyal milliyetçilik bağlamında, "Yeni Türkiye" söylemiyle kendini bir ulus inşa aktörü olarak konumlandırmıştır. Bu süreçte, AKP'nin söylemleri ve politikaları, kimlik inşasında hem eski rejimden farklılaşma hem de ona benzeşme unsurlarını içermiştir. Örneğin, muhafazakârlık ve ulusal değerlerin öne çıkarılması, partinin kültürel ve siyasal çatışma dinamiklerini nasıl kullandığını gösterir (Dursun, 2004, s. 47-82).

Bu sürecin postkolonyal analizinde, AKP'nin ekonomik ve siyasal alandaki politikalarının yanı sıra, kültürel söylemleri üzerinden kimlik inşasını nasıl gerçekleştirdiği önemli bir tartışma noktasıdır. Parti, özellikle 2011 sonrası dönemde, kendi ideolojik hegemonyasını pekiştirmek amacıyla "dava" söylemiyle yeni bir ulus inşa projesi yürütmüştür. Bu durum, Fanon ve Gramsci gibi postkolonyal teorisyenlerin analiz ettiği hegemonya süreçleriyle paralellik göstermektedir (Aktoprak, 2016, s. 1-32).

1.5.2. AKP ve laiklik

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'nden sonra "muhafazakâr demokrasi" teriminin, partinin seçmen tabanını oluşturan çeşitli kesimleri bir araya getiren bir kimlik olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu adlandırmayı benimseyen söylem, "müzakere", "katılım", "hoşgörü", "çok kültürlülük" ve "uzlaşma" gibi kavramlara yer vermektedir (Doğanay, 2007, s. 78).

Muhafazakâr düşünce, kutsal olanın gerekliliğine güçlü bir şekilde inanır. Aydınlanma düşüncesi, dine ve dini kurumlara karşı sistematik bir eleştiriye temel alırken, muhafazakârlığın özünde toplumun bir dinden bağımsız olamayacağı gerçeği bulunur. Din, muhafazakârlık için sadece bireylerin inanç sistemlerini oluşturan bir unsur değil, aynı zamanda toplumda ahlaki değerleri koruyan bir etken olarak da görülür (Aydoğan, 2018, s. 18).

AK Parti için din, insanlığın en önemli kurumlarından biri olarak özel bir önem taşır. Partinin kuruluş aşamasında “din” ve “laiklik” kavramlarına eşit derecede vurgu yapıldığı görülür. AK Parti, laikliği “din ve vicdan özgürlüğünün teminatı” olarak tanımlar. Ancak, AK Parti’nin dine verdiği önem ile laiklik ilkesine olan bağlılığı “din karşıtlığı” olarak algılanmamalıdır. Laiklik, farklı dinlerden bireylerin ibadetlerini özgürce yapabilmeleri ve devlet güvencesi altında dini hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli bir sistem olarak değerlendirilir. Bu bağlamda laiklik, toplumsal huzurun sağlanması açısından önemli bir rol oynar (Eren ve Özden, 2014, s. 177).

AK Parti, yeni bir oluşum olarak kimliğini tanımlarken, geçmişten gelen ve kadrolarının önemli bir kısmını oluşturduğu Milli Görüş partileriyle arasına bir mesafe koyma gereksinimi duymuştur. Bu mesafe, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Refah Partisi, Saadet Partisi ve Fazilet Partisi çizgisinden ayrılarak, siyasi sistemle uyumlu bir konumda yer alma çabasını yansıtır. Bu eğilim, söylemsel düzeyde din ile siyasetin ayrılması gerektiği iddiasıyla ifade bulur. AK Parti, kuruluş bildirgesinde belirtildiği üzere, kendisini İslamcı ve etnik temelli partilerden farklı olarak bir "kitle partisi" olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, merkezde yoğunlaşan genel seçmen tercihlerini hedef alarak, seçmen tabanını genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, partinin siyaset anlayışı, toplumun temel siyasal örgütlenme biçiminin İslami yaşam tarzının gerekleriyle belirlenmesi talebini reddetmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın danışmanı ve partinin ideoloğu olarak bilinen Yalçın Akdoğan, "Hareketin merkezine

tek bir dini anlayışı, mezhebi veya etnik özelliği yerleştirerek 'biz ve diğerleri' ayrımı yapan ayrışmacı siyaset tarzının Türkiye şartlarında kutuplaşmaya yol açtığını" vurgular. Parti programında, "kutsal dini değerlerin ve etnisitenin siyasette istismar edilmesi" reddedilmekte ve "dini, siyasi, ekonomik ya da başka çıkarlar için kullanarak farklı düşünen veya yaşayan insanlara baskı kurmanın" kabul edilemez bir yaklaşım olduğu belirtilmektedir. Ancak, bu değişikliği tamamen bir kopuş olarak değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. AK Parti örneğinde kopuştan söz etmek, tıpkı devamlılık kavramı gibi yanıltıcı olabilir. AK Parti'nin din temelli siyaset anlayışından uzaklaşmaya yönelik söylemi, Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından Türkiye'deki İslamcı hareketin "liberal demokrasiyle uzlaşma" eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Gülalp (2003), 1990'lı yılların başında liberal demokrasinin kültürel olarak Batıya özgü bir model olduğunu belirtirken, demokratik değerlere atıfta bulunan ve bu nedenle paradoksal bir konumda bulunan İslamcı hareketlerin, "çok kültürlülük" ve "çoğulculuk" gibi değerlere vurgu yaparak ulus-devlet modeline alternatifler sunduklarını ifade eder. Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından, bu çevrelerde "liberal demokrasinin İslami bir paradigma içinde ele alınması" talebi öne çıkmış ve ortaya çıkan partiler, amaçlarını insan hakları ve liberal demokrasi temelinde belirlemeye başlamıştır (Gülalp, 2003, s. 158-159).

AK Parti'nin merkeze yönelmesi de bu gelişmelerin bir devamı olarak görülmelidir. AK Parti'nin din merkezli kimlik tanımından uzaklaşıp "muhafazakâr" adlandırmasını benimsemesi, Aktay'ın vurguladığı gibi, İslamcı siyasal hareketin sistem içinde meşru ve mümkün bir "dil arayışı"nın sonucudur. Ayrıca, "muhafazakârlık" kavramı, seçmenin gözünde dine yaptığı çağrışımlarla İslamcı parti tabanının oylarını güvence altına almaktadır (Aktay, 2003, s. 350).

AK Parti'nin ideolojik yaklaşımı ve artan hegemonyasının temelinde medeniyetçi jeopolitik (civilizational geopolitics) ile milliyetçilik anlayışının doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. AK Parti iktidarının milliyetçilik anlayışı, laik Atatürkçü milliyetçilik perspektifine karşı seküler elitler ve kurumlara yöneltilen bir karşı duruşu yansıtmaktadır (Saraçoğlu ve Demirkol, 2015). Laik Atatürkçü milliyetçilikten muhafazakâr yeni Osmanlıcı yaklaşıma geçiş, milliyetçilik anlayışındaki önemli bir değişimi ifade etmektedir. Çağatay (2018), Türk kimliği ve Türklük kavramının kültürel boyutunda Müslüman kardeşliği, dil ve Türk kimliğini

benimseme arzusunun AK Parti iktidarı öncesinde de mevcut olduğunu belirtmiştir. Ancak AK Parti döneminde, bu unsurlar arasında bir öncelik sıralaması yapılmıştır. AK Parti dönemindeki milliyetçilikte, dini değerler, etnik köken ve İslamiyet öncesi tarihsel bağlar öncelikli olarak değerlendirilmektedir. Sünni İslam, Türk kimliğinin bir parçası olarak her zaman varlık gösterse de, AK Parti iktidarı boyunca bu anlayış, Türk kimliğinin kültürel unsuru olmaktan ziyade ayrı ve öncelikli bir kimlik olarak kabul edilmiştir (Saraçoğlu ve Demirkol, 2015, s.307). Bu bağlamda, millet de ortak Sünni İslam değerleri ve Osmanlı tarihi ile tanımlanmaya başlamıştır. White (2014, s.9), yeni Türk kimliğini “Müslüman milliyetçilik” olarak nitelendirmiştir.

Türk kimliğinde ve Türk milliyetçiliğinde önemli bir yer tutan ortak Müslüman değerlerin kapsamı, yalnızca Türkiye sınırlarıyla mı sınırlı olduğu, yoksa tüm Müslüman dünyasını mı kapsadığı üzerine bir tartışma bulunmaktadır. Saraçoğlu ve Demirkol’a (2015) göre, AK Parti’nin tanımladığı milliyetçilik, sadece Türkiye sınırları içindeki Müslüman değerlerin paylaşımına vurgu yapmakta ve bu yönüyle ulusal milliyetçilik anlayışını yansıtmaktadır. Saraçoğlu ve Demirkol, AK Parti’nin milliyetçiliğinin ulusal ölçekte tanımlanmasının, ümmet hedefiyle hareket eden siyasal İslam projelerinden ayrıştığını öne sürmektedir. Ancak, AK Parti’nin milliyetçiliğinin dış politikada daha belirgin hale gelmesi ve medeniyetçi jeopolitik yaklaşımın derinleşmesi, İslamcılığın uluslararası alanda nasıl izlendiği konusunda farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

1.5.3. AKP ve otorite

Muhafazakâr düşüncede otorite anlayışının temel özelliği, siyasal otoriteyi aşan ve bireylere davranışlarında itaat etmeleri gereken ahlaki veya dini kodları belirleyen üstün bir güç olarak görülmesidir. Bu bağlamda, otoritenin sadece siyasal olması veya açıkça görünür bir iktidar şeklinde somutlaşması gerekmez. Otoritenin bu geniş tanımı, gerektiğinde politik otorite mevcut olmasa bile veya ona karşı bir tutum sergilese bile, birey ve toplumu düzenli ve disiplinli bir yapıda tutarak istikrarı sağlama işlevi görür. Başka bir deyişle, otoriteler toplumsal organik bütünlüğün doğal bir parçası olarak zorunlu bir varoluşa sahiptir (Özipek, 2004, s. 102).

Otoritelerin belirlediği kurallar ve düzenlemeler olmadan toplumsal düzenin varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir. Tıpkı diğer organizmalarda olduğu gibi,

toplum da bazı zorunluluk ve sınırlamaları bünyesinde taşır; bu sınırlamalar ve zorunluluklar toplumsal bütünlüğü sağlayan temel unsurlardır. Bu nedenle, bireyler yaşadıkları aile, toplumsal kurumlar ve devlete karşı doğal sorumluluk ve yükümlülüklerle sahiptir. Bu sorumluluk ve yükümlülükler, toplumsal kurumların doğal gelişimi içinde yer alan otoriteler tarafından belirlenir (Emini, 2004, s. 204).

Soyut teorilerden hareketle bu zorunluluk ve sınırlamaları göz ardı etmek, toplumsal düzenin bozulmasına yol açabilir. Toplumsal düzen bir kez sarsıldığında, soyut teorilerin öngördüğü özgürlük, eşitlik, erdem, hak ve tercih gibi kavramların somut temelleri de çöker. Bu durum, kaçınılmaz olarak yeni bir düzen kurma gereksinimi doğurur ve bu süreçte politik şiddet kaçınılmaz olabilir (Karaca, 2019).

Muhafazakâr düşüncede, otoritelerin bireylerin güvenlik ve aidiyet duygularını sağladığı ve köksüzlük ile anomi duygusuna karşı koruyucu bir rol üstlendiği vurgulanır. Bu bakış açısına göre, otoriteler, bireylerin eksiklik ve kusurları nedeniyle iradelerinin sınırlandırılmasını ve hatta bazen engellenmesini sağlayarak toplumsal düzenin korunmasını garanti eder. Bu tür açıklamalar, muhafazakâr düşüncenin otorite anlayışında paternalist bir eğilim barındırdığını açıkça ortaya koyar. Ancak muhafazakârlar, aile, okul, işyeri ve diğer toplumsal ve siyasal alanlarda otoritelerin zorunlu ve faydalı olduğunu savunsa da, bu otoritelerin mutlak ve keyfi bir şekilde uygulanabileceğini düşünmezler (Fawcett, 2022). Muhafazakârlık, burada hassas bir dengeyi korumaya çalışır. Otorite ilişkileri tek taraflı değil, karşılıklı haklar, yetkiler ve sorumluluklar çerçevesinde şekillenir. Örneğin, ailenin çocuklar üzerindeki meşru ve doğal otoritesi, ebeveynlere çocuklara istedikleri gibi davranma hakkı vermez. Ebeveynler, ilişkilerinin doğasından kaynaklanan otoritelerini kullanırken, bu ilişki aynı zamanda ebeveynlerin kendi sınırlılık ve yükümlülüklerini de belirler. Bu prensip, diğer düzeylerdeki otoriteler için de geçerlidir (Nordlinger, 2021).

Ana akım muhafazakâr düşüncede, otoriteye her zaman ve körü körüne itaat anlayışı reddedilir; bunun yerine belirli sınırlar içinde yöneltilecek iradi ve sağlıklı bir saygı öne çıkar. Ancak bu hassas dengeyi korumak her zaman mümkün olmamıştır. Bazı muhafazakârlar bu duruma dikkat çekmiş olsa da, otoriter muhafazakârlık otoriteyi sorgulanamaz ve mutlak bir güç olarak tanımlayarak her durumda itaat edilmesini savunur (Heywood, 2014, s. 99-101).

AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı, siyasal otoriteyi yalnızca hukukî ve siyasî meşruluğun ötesinde bir meşruluk temeline dayandırır ve siyasal iktidarın mevcut toplumu tanıyarak, işlevlerini toplumsal irade ve değerlerle uyumlu bir şekilde yürütmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, toplumu tanıyan, toplumun talep ve beklentilerini dikkate alan ve milli iradeyi esas alan bir yönetim anlayışıdır. AK Parti, muhafazakârlığın geleneksel sınırsız otorite anlayışından farklı olarak, siyasal otoritenin sınırlandırılması gerektiğini vurgular (Erdoğan, 2004, s. 29).

AK Parti, milli birlik ve beraberliği, ülkenin bölünmez bütünlüğünü, devletin bekasını ve üniter yapısını en yüksek öncelik olarak görmektedir. Ulusal güvenliği, ülkenin bütünlüğünü ve üniter devlet yapısını tehdit eden her türlü hareket karşısında tavizsiz bir duruş sergileneceği, 2007 seçim beyannamesinde ifade edilmiştir (AKP, 2007, s. 32). Partinin odaklandığı mücadele alanları ise; toplumsal ve devlet yapısını bozan yozlaşma, yolsuzluk, usulsüzlük, çıkarıcılık, kayırmacılık, hukuk önünde ve fırsat eşitliğinde adaletsizlik, ırkçılık, partizanlık ve despotluk gibi olumsuzluklar olarak belirlenmiştir (AKP, 2002, s. 8).

1.6. İslamcılık Kavramsal Çerçevesi

Siyasi düşünce tarihinde İslamcılığın sınırlarını kesin bir şekilde belirlemek zor olabilir. İslamcılık farklı bölgelerde ve dönemlerde çeşitli söylem ve içeriklerle kendini göstermiştir. İslamcılığın bu isimlendirmesinin ne kadar uygun olduğu, hem ulusal hem de uluslararası literatürde hâlâ tartışma konusudur. İslamcılık terimi Türkçe literatürde ilk kez, milliyetçi yazar Yusuf Akçura tarafından “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesinde kullanılmıştır. Ancak Akçura'nın bu terime yüklediği anlam, ilerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere İttihad-i İslam (İslam Birliği) vurgusunu taşımaktadır (Akçura, 2019). Akçura'nın görüşlerinin aksine, Ziya Gökalp 1913 yılında Türk Yurdu dergisinde yayımladığı “Üç Cereyan” başlıklı makalelerinde ilk kez ideolojik bir çerçeve içinde İslamcılık ve İslamlaşmak kavramlarını kullanmıştır. İsmail Kara, Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi zamanla, İslamcılık kavramı neredeyse "irtica" kavramıyla eşanlamlı olarak görülmeye başlamış ve bu nedenle birçok yazar bu terimi kullanmaktan kaçınmıştır (Akçura, 2019).

Benzer nedenlerle, İngilizcede de "Islamism" terimi önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu kelime, ilk olarak Fransızcadan geçerek ünlü yazar Voltaire tarafından

İslam dinini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Ancak bu kullanım zamanla terk edilmiş ve "İslam" terimi tercih edilmiştir. 1970'lerin sonlarından itibaren, bu terim yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni, Hristiyanlık tarihinde köktenci hareketleri tanımlamak için kullanılan bazı kavramların, İslam dünyasında ortaya çıkan ve siyasi/sosyal yapıyı değiştirmeyi amaçlayan hareketleri yeterince kapsamadığı düşüncesidir (Heper ve Toktas, 2003, s. 155). 11 Eylül saldırılarından sonra, hem yerli hem de yabancı medyada "İslâmcılık" teriminin, terör örgütü olarak bilinen ve İslâmcı düşünce spektrumunda sıra dışı bir konumda bulunan El-Kaide gibi gruplar için kullanılmaya başlanması, bu kavram üzerindeki tanım tartışmalarını yeniden alevlendirmiştir (Çınar, 2020, s. 2005).

Unutulmamalıdır ki, hem Türkiye’de hem de diğer İslâm ülkelerinde faaliyet gösteren İslâmî hareketler arasında kendilerini “İslâmcı” olarak tanımlayanların sayısı oldukça azdır. Çoğu İslâmî aydın veya grup, kendilerini genelde “Müslüman” olarak tanımlar ve oluşturdukları hareketleri nitelendirmek için “İslâmî” terimini kullanmayı tercih eder (Mardin, 2016).

Türkiye’de kendilerini “İslâmcı” olarak tanımlayan grupların sayısı oldukça sınırlıdır ve bu gruplar genellikle marjinal bir konumda kalmaktadır. Bazı cemaatler ve siyasi hareketler, bu terimi daha yumuşatarak kendilerini muhafazakâr bir kimlikle tanıtmaktadır (Özsöz, 2017, s. 12).

İslâmcılık, farklı bölgelerde çeşitli biçimlerde ortaya çıkan siyasi hareketler olarak tarih sahnesinde yer aldığı için, bazen bir ideoloji olarak değerlendirilmeyebileceği öne sürülmüştür. Ancak, İslâmcılığın, kendi içinde tutarlı bir değerler sistemi ve siyasal ile sosyal hareketler için meşruiyet sağlayan temel dayanaklara sahip olduğu göz önüne alındığında, bir ideoloji olarak kabul edilebilir. Bu nitelikleri anlayabilmek için, İslâmcılığın ortaya çıkış koşullarını ve onu şekillendirip besleyen düşünsel değerlerin kökenlerini incelemek gerekmektedir (Demir, 2012, s. 18).

1.7. Neo-İslamcılık

Genel olarak İslamcılık tarih boyunca farklı toplumsal koşullar ve siyasal koşullara göre şekillenmiştir. Türkiye’nin modernleşme sürecinde de paralel bir şekilde gelişim göstermiştir (Kaya, 2006, s. 67).

Neo-İslamcılık, serbest piyasa ekonomisiyle İslam dininin birbiriyle çelişmediğini ve bir arada var olabileceğini savunan bir ideoloji olarak gelişim göstermiştir (Karanfil, 2015). Türkiye’de var olan ekonomik liberalizmle uyumlu olarak dini değerlerin toplumsal yaşamın tüm alanlarında etkili olması gerektiği savunulmuştur. Bu anlayışla İslamcı iş insanları ve 1990’larda gelişmeye başlayan muhafazakâr burjuvazi arasında da popülerlik kazanmaya başlamıştır (Uluç, 2014, s. 121). Tuğal’a göre 1990’larda ekonomik ve siyasi olarak güçlenen İslamcı kanat, serbest piyasa aracılığıyla daha da zenginleşme ve siyasal olarak da güçlenme umudunu görmüş ve mevcut neoliberal düzenle biçimlenerek radikalliğini kısmen kaybetmiştir (Tuğal, 2009).

AKP, neoliberal reformları en başından beri benimseyen bir parti olarak, Batı piyasalarına eklemlenmeyi hep savunmuştur. Recep Tayyip Erdoğan AKP’nin iktidar olmasıyla birlikte ülkede demokratikleşmenin önemli bir hamlesi olarak dini özgürlüklerin korunması vurgusunu yapmıştır. Bu doğrultuda üniversitelerde ve kamu kurumlarında başörtüsü yasağı kaldırılmış, dini eğitim kurumlarını güçlendirmiştir (Yıldız, 2004, s. 6-8).

AKP özellikle 2009 ve sonrasında Davutoğlu’nun Türkiye’yi İslam medeniyetinin lideri olarak gören “Stratejik Derinlik” yaklaşımından etkilenmiştir. İslam medeniyetinin temsilciliği iddiası ise Batıcı bir dilden, İslamcı söyleme geri dönüşü beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ilk iki dönemdeki yeni muhafazakâr anlayış, yerini neo-İslamcı bir anlayışa bırakmıştır (Abdullah, 2017, s. 12).

AKP’nin dış politikasını şekillendiren önemli bir ideolojik çerçeve de Yeni Osmanlıcılık düşüncesidir. Bu Yeni Osmanlıcılık da, özellikle II. Abdülhamit dönemi İslamcılık siyasetini yeniden yücelten bir anlayışa sahiptir. Orta Doğu’da İslamcı hareketler ve Müslüman nüfus ile dayanışma, Türkiye’nin öncülüğünde bir İslam dünyası kurma vizyonu da özellikle Libya, Suriye ve Irak gibi ülkelerde etkili olmuştur (Tüysüzöğlu, 2013, s. 306). Eğitim sisteminin dini değerleri içerir şekilde tasarlanması, kamusal alanda dini sembollerin sayısının artması bu neo-İslamcı siyasetin en görünür halleridir. Türkiye’de Neo-İslamcılık, milliyetçi ve muhafazakâr ideolojilerle işbirliği yaparak gittikçe güçlenmiştir (Karabay, 2019, s. 123-124).

İKİNCİ BÖLÜM

AKP DÖNEMİNDE AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

2.1. Avrupa Birliği'nin (AB) Oluşumu

Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun kurulması, Avrupa olgusuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu değişen boyut, AET'nin politik topluluktan çıkıp ekonomik bir topluluk haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Artık Avrupa, ortak pazar faktörüyle siyaset alanında olduğu kadar ekonomik açıdan da yeni bir boyut kazanmıştır (Delanty, 2005, s. 173). 8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel'de AKÇT'nin, AET'nin ve EURATOM'un birleştirilmesine yönelik imzalar atılmıştır. Bu antlaşma ile yalnızca bir adet konsey, komisyon ve parlamento kurulmuştur (Tatoğlu, 2006, s. 22).

Füzyon Antlaşması'nın 1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, AET, AKÇT ve EURATOM'da bulunan yürütme organları birleştirilmiş ve tek bir yapı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu, Avrupa Topluluğu'nun mevcut üç uluslar üstü kuruluşun (AET, AKÇT, EURATOM) tek bir çatı altında birleştiği ve faaliyetlerini sürdürdüğü bir topluluk haline gelmesini sağlamıştır (Poyraz, 2008, s. 12). Füzyon Antlaşması ile aynı zamanda Daimi Temsilciler Komitesi, diğer adıyla COREPER-1 ve COREPER-2, kurulmuştur. Daimi Temsilciler Komitesi genellikle AET Konseyi'nin çalışmalarına son şeklini vermekle görevlidir (Çakır, 2007, s. 62).

1968 yılında AT tarafından ortak bir kararla endüstri ve tarım ürünlerinde kota sınırlaması kaldırılmış ve ortak gümrük tarifelerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Oluşturulan gümrük birliği kapsamında Avrupa ülkeleri ekonomik açıdan bütünleşmeye başlamıştır (Bahçekapılı, 2006, s. 8). Bu birlikle birlikte tarım alanında, orta vadeli ekonomik planlarda, sosyal politikalarda, parasal işbirliklerinde ve birçok alanda ortak tedbirler ve politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Üye ülkeler arasında belirgin bir ticaret artışı yaşanmıştır (Canbolat, 2002, s. 110). 1 Temmuz 1968'de Roma Antlaşması'ndan on sekiz ay önce, AT içinde bulunan üye ülkeler gümrük vergilerini kaldırmış ancak üçüncü ülkelere Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulamaya koymuşlardır (Karaman, 2006, s. 34). Avrupa Topluluğu Konseyi, Roma Antlaşması ile planlanan ortak pazarın sürdürülebilmesi için üye ülkelerin ekonomik ve mali politikalarının senkronize bir şekilde yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Dönemin AT Komisyon Başkanı Pierre Werner aracılığıyla, topluluk içinde ekonomik

ve parasal birlik sağlanabilmesi için bir heyet oluşturulmuş ve incelemeler başlatılmıştır. 1970 yılında tamamlanan Werner Raporu'nda, on yıllık bir süre içinde topluluğun ekonomik ve parasal birlik sağlanabileceği ortaya konmuştur. Rapor ayrıca bu birliğin iki aşamada gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır (zcan, 2004, s. 15).

AB'nin önceki antlaşmalarını değiştiren çeşitli antlaşmalar da bulunmaktadır ve bunlar birincil hukuk belgeleri içinde önem taşımaktadır. Bu belgeler arasında; Tek Avrupa Senedi, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması ve Lizbon Antlaşması yer almaktadır (Tatoğlu, 2006, s. 24-25).

2.1.1. Avrupa Tek Senedi (ATS)

29-30 Mart 1985 tarihinde gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde ülke başkanları, iç pazarın tamamlanması amacıyla komisyondan kapsamlı bir araştırma yapmasını talep etti. Bu araştırma, komisyon başkanı Jacques Delors öncülüğünde hazırlandı ve 14 Haziran 1985 tarihinde tamamlandı ve Beyaz Kitap Raporu olarak yayımlandı (Tezcan, 2012, s. 296). Beyaz Kitap Raporu'na göre, AT'ye ye ülkeler arasında i sınırların kaldırılarak gerçek bir iç pazarın oluşturulması hedeflendi ve bunun için malların, kişilerin, sermayelerin ve hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik fiziki, teknik ve mali engellerin kaldırılması kararlaştırıldı. Rapor, fiziki engeller olarak sınır geçişlerinde uygulanan kontrolleri ve mallara yönelik sınırlandırmaları içerirken, teknik engeller milli standartlar arasındaki farklılıkları kapsar. Mali engeller ise dolaylı vergileri içerir (Tatoğlu, 2006, s. 25).

AB ye ülkelerinin ekonomik entegrasyonunu güçlendirmek için, mallar ve işgücünün serbest dolaşımının yanı sıra sermaye ve hizmetlerin de serbest dolaşıma dahil edilmesi önemli bir konudur. Beyaz Kitap Raporu, bu alanlarda düzenlemelere odaklanarak, i pazarların bütünleştirilmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıca, Avrupa ortak mali pazarındaki sermaye eylemlerinde ve mali hizmetlerdeki kısıtlamaların kaldırılması için gereken politikaları belirterek, ortak amaçlara yönelik bir rehber olma özelliği taşır (zcan, 2004, s. 16).

Avrupa Birliği'nin tarihindeki en büyük sorunlardan biri, ulusal pazarların maliyetleri artıran stratejilerle bölünmüş olmasıdır. Roma Antlaşması'nda belirtilen hedefler, Avrupa Birliği'nin kuruluşunu sağlamış olsa da, ye ülkeler arasında etkin bir iç pazarın oluşturulması konusunda yeterince ilerleme kaydedilmemiştir. Bu

amaçla Avrupa Tek Senedi, iç pazarın oluşturulması için hukuki bir çerçeve sunmuştur (Karluk, 2003, s. 51).

Avrupa Tek Senedi, 17 Şubat 1986'da Lüksemburg'da gerçekleştirilen toplantı sonucunda dokuz ülkenin katılımıyla imzalanmış ve 28 Şubat 1986'da Hollanda'da imzalanmıştır. ATS'nin yürürlüğe girmesi ise 1 Temmuz 1989'da olmuştur. ATS, üye devletlerarasında işbirliğini sağlamak için hükümler içerirken, iç pazarın 1992 yılının dördüncü çeyreğine kadar kurulması öngörülmüştür. Ayrıca, ATS ile Avrupa Parlamentosu'nun karar alma süreçlerinde daha etkin bir rol üstlenmesi sağlanmıştır. ATS, iç pazarın kurulmasını engelleyen fiziki, hukuki ve teknik engellerin kaldırılması gerektiğini belirtir ve bu engellerin kaldırılmasıyla 31 Aralık 1992'de tek bir pazar hedefine ulaşılabileceğini vurgular. Ayrıca, ATS çerçevesinde Avrupa para sistemi, sosyal boyutun güçlendirilmesi, çevresel önlemler ve ekonomik-sosyal uyumun artırılması gibi hedefler belirlenmiştir (Dinan, 2005, s. 190-191).

2.1.2. Maastricht Antlaşması

Avrupa Topluluğunu Maastricht Antlaşması imzalamaya yönlendiren üç önemli sebep bulunmaktadır. İlk sebep, Avrupa'nın bütünleştirilmesi amacıyla, AT'nin kurumsal ve siyasal açıdan canlandırılması için 1980'li yılların üçüncü çeyreğinden itibaren başlatılan girişimlerdir. Bu süreçte Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla iki Almanya'nın 1990 yılında birleşmesi ve Sovyet kontrolündeki merkezi ve Doğu Avrupa'nın demokratikleşmesi, Avrupa siyasi normlarını derinden etkilemiştir. ATS'nin üye ülkelerin ekonomik ve siyasi bütünlüklerini korumada yetersiz kalmasıyla bu sürecin önemi artmıştır (Dilekli ve Yeşilkaya, 2002).

İkinci sebep, 1980'li yılların üçüncü çeyreğinde Avrupa Topluluklarının ekonomilerinde önemli ve istikrarlı bir artış olmasına rağmen, tek pazarın kurulabilmesi için mali ve sosyal işbirliklerinin tam olarak sağlanamamasıdır. Bu durum, ekonomik ve mali birliğin sağlanabilmesi amacıyla üye devletlerarasında konferanslar düzenlenmesi gerektiği ihtiyacını ortaya koymuştur (Narin ve Gün, 2001, s. 44).

Üçüncü neden ise, topluluğa üye ülke vatandaşlarının geline noktanın memnun olmaması ve daha başarılı bir bütünleşme planının uygulanması gerektiği yönündeki kamuoyu baskısıdır (Tatoğlu, 2006, s. 30).

1991 yılında Hollanda'nın Maastricht kentinde gerçekleştirilen zirve, iç bütünleştirme sürecinde önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. 14-15 Aralık 1990 tarihlerinde Roma Zirvesi'nde Maastricht Zirvesi'nin hazırlıkları yapılmış ve yeni kararlar alınmıştır. Bu kararlar çerçevesinde ekonomik ve parasal birliğin yanı sıra siyasi birlik de düzenlendiği devletlerarası konferansla Roma Antlaşması'nın içeriğinde değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır. Bu konferansla 1992 yılının son çeyreğinde tek pazarın kurulması ve ülkelerin bütünleşmesine yönelik hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır (Bilecen, 2005, s. 148). Avrupa Topluluğu'nun uluslararası alandaki etkisini artırmak amacıyla, ekonomik ve parasal birlik yanında siyasi birlik için ortak dış güvenlik politikaları ve stratejilerinin belirlenmesi gerektiği düşünülmüştür. 15 Aralık 1990'da başlayan iki konferansla Maastricht Zirvesi'nde yeni AB temelleri atılmıştır (Karluk, 2003, s. 75).

Maastricht Antlaşması'nın oluşturulmasında öncülük eden Roma Antlaşması'nda çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin konuları şu şekilde sıralanabilir:

- Ekonomik ve Parasal Birlik: Avrupa Birliği ile Avrupa Merkez Bankası (AMB) arasında 1999 yılında ekonomik yaklaşmanın ve tek pazarın oluşturulabilmesi için kesin bir plan oluşturulmuştur.
- Vatandaşlık: Avrupa vatandaşı olan bireylerin Avrupa Parlamentosu'nda ve mahalli seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları sağlanmıştır (Batır, 2017).
- Güvenlik ve Dış Politika: AT üye ülkelerinin kendi içlerinde ya da üçüncü ülkelere karşı işbirlikleri geliştirmeleri, adalet sistemleri ile polisiye vakalar içeren durumlarda birlikte hareket etmeleri öngörülmüştür (Ülger, 2002).
- 1993 Tek Pazarı Sonrası Önlemler: Tek pazarın kurulmasından sonra, araştırma ve geliştirme süreçlerinde, çevre konularında ve diğer alanlarda topluluğun rollerinin artırılması, haberleşme, enerji ve ulaştırma altyapılarının oluşturulması, sanayi politikalarının güçlendirilmesi, sağlık, kültür ve mesleki eğitim gibi yeni önlemlerin eklenmesi öngörülmüştür. Ayrıca Maastricht Antlaşması, daha etkili düzenlemeler yapılabilmesi için AT'nin içerisinde geri kalmış ülkelerin avantajına olacak dayanışma

sistemlerinin oluşturulması ve uyum fonlarının yaratılmasını da içermiştir (Dinan, 2005, s. 106).

Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği'nin üç sütunlu bir yapısı oluşmuştur (Büyüktanır, 2010, s. 88). Bu sütunlar, uluslararası nitelikte olan AT, ortak dış politika ve güvenlik politikaları ile adalet ve iç işbirliğinin kurulmasını içermektedir. İlk sütun Avrupa Topluluklarına aittir. Diğer sütunlarda işbirlikleri Avrupa Topluluğundan önce gelmektedir. Bu nedenle her üç sütunun da sağlıklı bir şekilde işlemesi önemlidir (Dinan, 2005, s. 106). Maastricht Antlaşması ayrıca Avrupa Birliği'nin örgütsel yapısında ve alt kuruluşlarında değişiklikler yapmış, karar alma sistemlerinde yenilikler getirmiştir. Avrupa vatandaşlığı, yetkilendirme, sosyal stratejiler ve politikalar gibi çeşitli alanlarda yeni stratejiler uygulamaya konulmuş ve Avrupa Parlamentosu'nun yetki alanları genişletilmiştir (Arsava, 2000, s. 93).

Avrupa Birliği Antlaşması'nın temel özelliği, Avrupa Toplulukları Antlaşması (AT), Avrupa Birliği Kuruluş Antlaşması (ABKA) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Antlaşması (AAET) gibi antlaşmaların birleştirilerek ve iki yeni eylem alanının Avrupa Birliği çatısı altında toplanmasıdır. Ancak bu çatı altında her üç topluluğun da ayrı tüzel kişiliklerini korumaya devam etmektedir (Aggermann, 2011, s. 25). Özetle, Avrupa Topluluklarının Avrupa Birliği'ne dönüşmediği, Avrupa Birliği Antlaşması'nın AT'leri oluşturan antlaşmaların yerini aldığı söylenebilir. Oluşturulan üç antlaşmanın da bağımsız yapılarını korumaya devam etmektedir (Özdemir, 2001, s. 3-4).

2.1.3. Amsterdam Antlaşması ile Nice Antlaşması

16-17 Haziran 1997 tarihinde AB üyesi olan ülke başkanları, Hollanda'nın ev sahipliğinde Amsterdam'da toplandı. Bu zirvede İstikrar Paketi ve Amsterdam Antlaşması'na ilişkin değerlendirmeler yapıldı. Ayrıca ortak ekonomik birlik, parasal birlik, istihdam ve sosyal problemler, özgürlük, adalet ve güvenlik gibi konular ele alındı. Torino Zirvesi'nin ardından yapılan devletlerarası konferanslar sonuçlandırılarak Amsterdam Antlaşması taslağı oluşturuldu ve 2 Ekim 1997'de Amsterdam'da AB üyesi ülkelerin Dışişleri Bakanları tarafından imzalandı (Karluk, 2003, s. 104).

Amsterdam Antlaşması, topluluğun kurumsal yapısını, komisyonların büyüklüğünü ve yapılanmasını, konseydeki oy ağırlığını ve nitelikli çoğunluk uygulamasını genişletme konusunda yeterli bir çözüm sağlayamadı. Bu nedenle, Amsterdam Antlaşması'nın yetersizliği sonucunda 26 Şubat 2001 tarihinde Nice Antlaşması AB üye ülkeleri arasında imzalandı. Nice Antlaşması, Avrupa Birliği'nin genişlemesi için gerekli koşulların yaratılmasını amaçlayan devletlerarası zirvenin ardından düzenlendi (Arsava, 2002, s. 2).

Nice Antlaşması'nın sonuçları şu başlıklar altında düzenlendi:

- 12 yeni ülkenin dikkate alınmasıyla, AB kuruluşlarının kompozisyonları ve faaliyetlerinde değişiklikler yapıldı. Kurumlar, 27 üye ülkeye sahip AB'ye uygun şekilde yeniden yapılandırıldı.
- Karar alma süreçleriyle ilgili uygulanan ilkeler, 29 farklı konuda nitelikli çoğunluk ilkelerine göre uygulanmaya başlandı.
- "Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi"nin adı "Avrupa Birliği Resmi Gazetesi" olarak değiştirildi (Bal ve Özalp, 2011, s. 90).

Avrupa Tek Senedi'nin 1987 tarihli versiyonundan başlayarak, kurucu antlaşmalarla gerçekleştirilen dördüncü büyük yenileme Nice Antlaşması'dır. Her üç yılda bir antlaşma içinde düzenlemeler yapılmıştır, bu da AB'nin değişimlerde ve yeni üye alımlarında zorluklarla karşılaştığını göstermektedir. Nice Antlaşması, AB'nin genişleme sürecinde birliği hazırlamak amacıyla orta vadede üye sayısının 27 ve üzeri olması olasılığına karşın kurumsal altyapının oluşturulmaya çalışıldığı bir düzenleme projesi olarak nitelendirilebilir (Arman, 2004, s. 3).

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun oluşturulduğu antlaşma, farklı tarihlerde gerçekleştirilen değişikliklerle içerik ve isim olarak yenilenmiştir. İlk olarak 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe sokulan Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın ismi Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma olarak güncellenmiştir. Ardından 1 Aralık 2009 tarihinde Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın ismi Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma olarak değiştirilmiştir. AB Antlaşması ile EURATOM'u Kuran Antlaşma isim değiştirmeden kullanılmaya devam etmiştir (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2011, s. 6).

2.1.4. Lizbon Zirvesi

Lizbon Zirvesi, 18-19 Ekim 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir ve Avrupa Birliği'nin mevcut yapısında değişiklikler yapılmıştır. Avrupa Birliği'nin üye sayısının artmasıyla birlikte kurumsal yapısı ve karar alma sistemlerinin güncellenmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği, Anayasal Antlaşma üzerinde uzlaşmaya varmıştır. Ancak, Hollanda ve Fransa'da gerçekleştirilen referandumlar sonucunda Anayasal Antlaşma reddedilmiş ve bu süreç sonuçsuz kalmıştır. İki yıl sonra, Almanya Dönem Başkanlığı sırasında Avrupa Birliği'nin kurumsal reformuna yönelik dosya yeniden açılmıştır. Bu gelişmeyle birlikte, Anayasal Antlaşma'nın bazı bölümleri alınarak Lizbon Antlaşması adı verilen bir metinle siyasi uzlaş sağlanmıştır. Daha sonra, Portekiz Dönem Başkanlığı tarafından hükümetler arası konferans düzenlenmiş ve mutabakat sağlanan metin, yani Lizbon Antlaşması, hukuki bir metin haline getirilmiştir. Avrupa Birliği liderleri, bu metin üzerinde 19 Ekim 2007 tarihinde uzlaşmışlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

Lizbon Zirvesi'nde son derece önemli bir stratejik amaç belirlenmiştir. Bu amaç, Avrupa Birliği'ni on yıl içinde dünyanın en dinamik, çevreye saygılı, sosyal açılardan tutarlı, rekabetçi ekonomisi yapmak olarak ifade edilmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için üye ülkelerin yönetimleri ve halklarının sürece aktif bir şekilde katılması gerekmekte ve birçok yapının ciddi düzeylerde değişmesi gerekmektedir (Mathieu, 2006, s. 74). Aralık 2000'de Nice Zirvesi sırasında kabul edilen ve bir antlaşma eki olarak yayımlanan "Avrupa Birliği'nin Geleceği Deklarasyonu" ile yedi yıl süren Avrupa Birliği reform süreci başlatılmıştır. Bu sancılı reform sürecinde, Avrupa Birliği'nin karşılaştığı kronikleşen sosyal, idari, ekonomik, siyasal ve yapısal sorunların aşılması gerektiği fark edilmiştir (Keskin, 2014, s. 97). Yedi yıllık sürecin ardından, 13 Aralık 2007 tarihinde Lizbon'da Lizbon Antlaşması imzalanmış ve 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Aktaş, 2019, s. 120). Bu süreç, Nice sonrası süreç olarak da adlandırılmıştır. Avrupa Birliği'nin yapısı ve geleceğiyle ilgili tüm yönlerle tartışılması ve Avrupa Birliği'ne yeni bir yön verilmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte, 2004-2007 yılları arasındaki büyük genişleme sürecinin ardından üye sayısının 30'a çıkarılmasıyla, Avrupa Birliği'nin daha demokratik, daha etkili ve daha şeffaf bir yapıya kavuşturulması ve tüm vatandaşlarına yakınlaştırılması hedeflenmiştir. Avrupa Birliği'nin 21. yüzyıl içinde ortaya çıkan fırsatları yakalaması

ve olası tehditlerle başa çıkabilmesi için hazırlıklı hale getirilmesi amaçlanmıştır. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Maastricht Antlaşması'nda bulunan sütunlu yapı kaldırılmış ve Avrupa Birliği, yeni bir yapıya geçerek tüzel bir kişilik haline gelmiştir (Baykal, 2007, s. 47).

Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın adı da “Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca antlaşma içerisinde kullanılan “Topluluk” ifadesi de “Birlik” ifadesi ile değiştirilmiştir. Avrupa Birliği Antlaşması'nda ayrıca dış politika ve dış eylemlerinin, temel hükümleri ile Ortak Dış ve Güvenlik Politikası da düzenlenmiştir (Aktaş, 2019, s. 123). Lizbon Antlaşması ile Anayasa Antlaşması'nın aynı amaçlar kapsamında hazırlanmış olduğu da görülebilmektedir. Avrupa Birliği'nin işleyişinin kolaylaştırılması, kurumsal yapısının oluşturulması, demokratik meşruiyetinin güçlendirilmesi ve değişen dünya siyasetinde küresel bir aktör olabilme isteği ortak amaçlar olarak verilebilmektedir (Ayaz, 2018, s. 219). Ayrıca Avrupa Birliği Zirvesi ile Avrupa Merkez Bankası'na da Avrupa Birliği Kurumu statüsünün verildiği de görülebilmektedir. Birliğe üye ülkelerin nitelikli çoğunluk tekniği ile bir kereye mahsus olacak şekilde yenilenen 2,5 yıllık süre için bir Avrupa Birliği Zirvesi Başkanı ataması ile bu atanan bireyin Zirve toplantılarına başkanlık etmesi kararı alınmıştır. Avrupa Birliği'nin dış politikalarda daha etkin ve güçlü bir aktör olabilmesi amacıyla gerçekleştirilen reformlar kapsamında Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi makamı oluşturulmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda Avrupa Dış Eylemler Servisi'nin kurulmasına da karar verilmiştir. Lizbon Antlaşması ile getirilen yenilikler başlıca şu şekilde özetlenebilmektedir (Özler, 2009, s. 3);

- “Topluluk” ve “Avrupa Topluluğu” kavramları “Birlik” kavramı ile değiştirilmiş ve Avrupa Birliği'ne tüzel kişilik kazandırılmıştır.
- Avrupa Birliği üye ülkelerinden elde edilen oy birliği ile 2,5 yıllık süre için Avrupa Birliği Konseyi Başkanı atama kararı alınmış ve altı aylık dönem başkanlığı sisteminin, üç ülkenin 18 aylık başkanlık takımı oluşturması ile değiştirilmiştir.
- Avrupa Komisyonu'nun 2009 yılından itibaren üye sayısını mevcut üye ülke sayının 2/3 olması öngörülmüştür.

- Dış politikalarda Avrupa Birliği'nin etkililiğinin artırılması amacıyla "Avrupa Birliği Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi" makamının oluşturulması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Yüksek Temsilci'nin Avrupa Birliği Dışışleri Bakanlar Konseyi'ne başkanlık etmesine de karar verilmiştir.
- Ortak karar alma usulünün kapsamı genişletilmiştir. Bununla birlikte hem Avrupa Parlamentosu'nun rolü de güçlendirilmiş hem de Avrupa Parlamentosu'na Komisyon başkanını seçme hakkı verilmiştir.
- 2014 yılından itibaren Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi kararlarında "çifte çoğunluk" şartı aranması getirilmiştir (Özler, 2009, s. 3).

2.2. Türkiye'nin AB ile Üyelik Süreci

Bu bölümde AET'ye başvuru süreci, Ankara Antlaşması, Gümrük Birliği, Lüksemburg Zirvesi, Helsinki Zirvesi, Ulusal programlar ile katılım ortaklık belgesi ve karşılaşılan problemler kapsamlı şekilde incelenmiştir.

2.2.1. AET'ye başvuru süreci

Türkiye, Avrupa ile ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan yakın olma çabasını ülke politikalarına dahil etmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin Avrupa Ekonomi Topluluğu'na kayıtsız kalması söz konusu bile olamazdı. Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun kurulmaya başladığı 1950'li yıllar Türkiye'nin de yeni bir düzene geçmeye çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemlerde Türkiye, çok partili demokrasiye geçmek için ve girişimci sınıfının yaratılabilmesi için çalışmalarda bulunmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda iktidarda sosyal güçlerin desteğini alan Demokrat Parti bulunmaktadır (Kahraman, 2003, s. 260). 1950'li yıllarda çok partili yapıya geçilmesinin istenmesinde aynı zamanda Avrupa'ya yönelik oluşturulan hedefler de etkili olmuştur. Bunun sebebi Avrupa'da siyasal çoğulculuğun hakim olması durumunda Türkiye'nin de bundan yararlanabilmesini sağlamak ve Avrupa'ya göre geride kalınmamasıdır. Türkiye'nin çoğulculuk yapısı içerisine girmesi ile dış siyaset açısından da büyük avantajlar elde edileceği bilinmektedir. Türkiye'nin Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalınması durumunda Batıya sığınabileceği ve Batıda bulunan mevcut siyasal değerlerin paylaşılmasıyla Sovyet tehdidinden kolaylıkla

sıyrılabilecektir (Paksoy, 2003, s. 87). 1950’li yıllarda İngiliz Büyükelçilik raporlarında Türkiye ile Avrupa yakınlaşması büyük dikkat çekmiştir. 1950 yılındaki İngiliz Büyükelçilik Raporu’nda Türkiye’nin Batı ile ittifak kurma çabalarının her geçen gün arttığı ifade edilmiş ve Demokrat Partisi’nin politikalarının diğer dönem yöneticilerine göre farklı olduğu söylenebilmektedir. Bu amaçlar ve çabalar doğrultusunda Türkiye-Amerikan ilişkileri, Türkiye-İngiliz ilişkilerinden daha önemli bir konuma sahip olmuştur. Ayrıca bu dönemlerde Demokrat Parti iç siyasette Cumhuriyet Halk Partisi’ni Batılı müttefikler ile yakın ilişki ve bağlantı kurmaması yönünde sıklıkla eleştirmiştir (Wood ve Quaisser, 2005, s. 228). DP, 1950’li yıllarda liberalizmi teorik açıdan temel prensip olarak kabul etmiştir. 1959 yılında Yunanistan’ın Avrupa Birliği Topluluğu’na üyelik başvurusu yapmasından sonra Türkiye’de AB Topluluğu’na üyelik için hızlı bir şekilde başvuruda bulunmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yönelik tam bilgilerin edinilmeden Türkiye’nin Avrupa standartlarına ulaşmak için hızlı bir girişim yaptığı da söylenebilmektedir (Karluk, 2003, s. 260).

Türkiye’nin Avrupa Ekonomi Topluluğu’na girmek istemesindeki en önemli sebepler arasında, AET’nin yeni kurulmuş olmasına karşın kısa süreler içerisinde büyük başarılarla imza atması vardır. Buna ek olarak Yunanistan’ın Türkiye’ye karşın yapmış olduğu hamleler de Türkiye’nin AET’na girmek istemesinde etkili olan bir diğer sebep olarak verilebilmektedir. 1900’lü yıllarda Türkiye, AET’nu ülke iç yaşanan krizlerden kurtulma ve ülke refahının artırılması için bir araç olarak görmüştür (Özer, 2008, s. 51). Yanarışik (2023) çalışmasında 1900’lü yıllarda Türkiye’nin AET’e girme konusundaki kararlılığını, Yunanistan’ın 15 Temmuz 1959’da AET’e başvuru yapmasının etkisi de olmuştur. 1959 yılında Yunanistan’ın AET’e başvurmasının ardından dönemin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu aracılığıyla Türkiye’nin de AET’e üyelik için başvuruda bulunulabilmesi için harekete geçtiği söylenebilmektedir. Ancak bu durum yalnızca Yunanistan’a bağlı bir girişim değil dönemin siyasi ve güvenlik sorunlarının ciddi bir hal alması da AET’na girme çabalarının önemli bir noktasıdır. AET’nun ABD karşısında denge faktörü olması, toplum içerisinde gerçekleştirilen yardımlardan yararlanabilmek, 19. Yüzyıldan beri Türkiye’nin; batılılaşma isteği, 20. Yüzyılda meydana gelen Soğuk Savaş’ın etkisi olan izolasyonlardan kurtulmak, ekonomik entegrasyonları NATO üyesi olmanın yanı sıra Batı Bloğundaki mevcut konumu ile destekleyebilmek, AET üyesi ülkeler ile

pazar paylarının kaybedilmemesini sağlamak amacıyla AET'na girmek için çaba sarf edilmiştir (Can, 2003, s. 21). 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye, Avrupa Ekonomi Topluluğu'na resmen başvuru yapmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin AB macerasında uzun ve zorlu bir yola girdiği de söylenebilmektedir. Türkiye'nin yapmış olduğu tam üyelik başvurusu AET tarafından değerlendirilmiş ve bu başvuru tam üyelik için uygun bulunmamıştır. Bunun sebebi olarak da Türkiye'nin kalkınma seviyesinin üyelik şartlarını yeteri seviyelerde karşılamaması gösterilmiştir. Bunun sonucunda Türkiye ile tam üyelik gerçekleşene kadar ortaklık antlaşmasının yapılması önerilmiştir (Aras ve Gökay, 2003, s. 82). 1959 yılında meydana gelen çeşitli olumsuz gelişmelerin Avrupa Ekonomi Topluluğu'na üyelik sürecinde küçük de olsa bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir. 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de meydana gelen 27 Mayıs Darbesi sonucunda Türkiye'nin üyelik süreci olumsuz yönde etkilenmiştir. 27 Mayıs Darbesi'nin ardından dönemin Maliye Bakanı olan Hasan Polatkan, dönemin Dışişleri Bakanı olan Fatih Rüştü Zorlu ve dönemin Başbakanı olan Adnan Menderes idam edilmiştir. Yaşanan idamlar ile Fransa Cumhurbaşkanı General de Gaulle, Avrupa Ekonomi Topluluğu ile Türkiye arasında kurulacak ilişkinin dondurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu ifade ile Türkiye tarafından yaşanan gelişmeler sonucunda demokratik rejimden kopmanın Avrupa ilişkilerinde de zedeleyici bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ancak Türkiye tarafından askeri yetkilerin, Türk dış politikalarında değişiklik yapmayacağını ifade edilmesiyle Avrupa Ekonomi Topluluğu ile dondurulan görüşmeler tekrardan başlatılmıştır (Balıkcı, 2013, s. 8). İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı olan Behçet Osmanoglu ise 1961 yılında istikrarlı politikalar uygulayan ve güçlü bir hükümetin, AET'na girmek için gerekli olan zorlayıcı ekonomik koşulların üstesinden gelinebilmesi için kesinlikle olması gerektiğini savunulmuştur (Ahmad, 2010, s. 400). Avrupa Ekonomi Topluluğu ile Türkiye arasında gerçekleştirilen görüşmelerden kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bunun nedeni ise AET'in Türkiye ile yapmak istediği antlaşmanın esaslarının Ticaret Antlaşması olması ancak Türkiye'nin yapmak istediği antlaşmanın ise tam üyeliği de kapsayan Gümrük Birliği antlaşmalarının yapılmasıdır (Vardar, 2001, s. 125). 20. Yüzyılda meydana gelen gelişmeler sonucunda Türkiye'nin azimli bir politika uygulamasıyla Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Çalış, 2008, s. 110).

2.2.2. Ankara Anlaşması

Türkiye'nin Avrupa Ekonomi Topluluğu'na katılma kararını tetikleyen temel faktörler; siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel faktörler olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye'nin 4 yıl AET ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 1 Aralık 1964 tarihinde ise yürürlüğe sokulmuştur. Bu anlaşma kapsamında Ortaklık Komitesi, Ortaklık Konseyi ve Karma Parlamento Komisyonu organları kurulmuştur. Bu organlar Avrupa Ekonomi Topluluğu ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yürütülebilmesinde ve ilişkilerin geliştirilebilmesinde rol üstlenmişlerdir (Güran ve Aktürk, 1999, s. 276-277).

Ankara Anlaşması, Türkiye ile AET arasında kurulan ilişkilerin hukuki açıdan temellerini oluşturmaktadır. Atina Anlaşmasında olduğu gibi Roma Antlaşması'nın 238. Maddesi kapsamında yapılan bir anlaşma olarak da verilebilmektedir (Çalış, 2008, s. 110). Ankara Anlaşması Ankara'da imzalandığı için ismine Ankara Anlaşması denilmiş ancak Ortaklık Antlaşması olarak da nitelendirilebilmektedir. Ankara Anlaşması'nın amacı anlaşmasının ikinci maddesinde belirtilmiştir. Bu anlaşmanın temel amacı; Türk halkının istihdam düzeyinin, yaşam kalitelerinin, ülke ekonomisinin ivedilikle kalkındırılmasının sağlanması için gerekli her politikanın uygulanmasının göz önüne alınarak, tüm taraflar arasında ekonomik ilişkileri ve ticari ilişkileri kesintisiz bir şekilde ve dengeli biçimde güçlendirilmesinin teşvik edilmesidir (Koçak, 2009, s. 134).

Ankara Anlaşması'nın hükümlerinde tartışılan çeşitli mevzularda bulunmaktadır. Bu hükümlerden bir tanesi Ankara Anlaşması'nın 28. Maddesidir. Bu madde de Ankara Anlaşması'nın işleyişinin, AET'nu kuran Roma Antlaşması'ndan doğan ve doğabilecek tüm sorumlulukların Türkiye tarafından üstlenileceği, Batılı tarafların Türkiye'nin AET'na katılmasını inceleme haklarının olduğu belirtilmiştir. Bu anlaşmanın Yunanistan ile imzalanan Atina Anlaşması'ndan farklılıkların bulunduğu görülebilmektedir. Atina Anlaşması ile Ankara Anlaşması'nın karşılaştırılmasıyla Atina Anlaşması'nda kesin ve net hükümlerin olduğu ancak Ankara Anlaşması'nda metin dilinin belirsizlik ve kararsızlıklar barındırdığı söylenebilmektedir (Balıkçı, 2013, s. 9). Ankara Anlaşması üç dönem olarak ele alınmaktadır. Bunlar hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve sonuç dönemidir. Ankara Anlaşması'nın geçiş döneminin sonucunda Gümrük Birliği'nin tamamlanması hedeflenmiştir (Güran ve Aktürk, 1999).

2.2.2.1. Hazırlık dönemi

Ankara Anlaşması'nın hazırlık dönemi 1 Aralık 1964 tarihinde başlamıştır. 1970 yılında ise Katma Protokol imzalanmıştır. Bu protokol kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye arasında dengeli bir karşılıklı sorumluluklar oluşturulmuştur. Ankara Anlaşması kapsamında Gümrük Birliği hükümlerine dayandırılan Katma Protokol'ü 64 adet maddeden oluşturulmuştur. 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol'ü ile anlaşmanın hazırlık dönemi sonlandırılmıştır. Bu protokol ile aynı zamanda geçiş döneminin süresi, sırası ve şartları belirlenmiştir (DTM, 2007, s. 318-339). Ankara Anlaşması'nın hazırlık döneminde ileriki dönemlerde üzerine düşen sorumlulukları yapabilmesi, AET ile Türkiye'nin ekonomisinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bundan dolayı Türkiye'nin dört temel gıda ürünü olan fındığa, kuru incire, tütüne ve üzüme gümrük kolaylığı sağlanmıştır (Bozkurt, 1992, s. 263). 1967 yılından itibaren belirlenen dört gıda ürününe ek olarak narenciyede, sofralık üzümde, deniz ürünlerinin bazılarında ve bazı sanayi ürünlerinde sınırlı kontenjanlar da düşük tarifeli ya da gümrüksüz ithalat kolaylıkları sağlanmıştır (Seyidoğlu, 2007, s. 269).

Ankara Anlaşması'nın hazırlık döneminde genel olarak Türkiye için sorumlulukların yerine getirilmesi, ekonominin geçiş dönemi ve son döneme uygun hale getirilmesinin amaçlandığı çalışmalarla bu dönemin geçirilmesi hedeflenmiştir. Yapılan anlaşmalar kapsamında görevlendirilen Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin geçiş dönemi şartlarına uygun olduğunu tespit ettiği takdirde yeniden oluşturulacak olan katma protokol belgesi ile bu süreçleri ayrıntılı bir şekilde raporlayacaktır. Sonuç olarak hazırlık döneminde Türkiye'nin ciddi bir sorumluluk üstlenmediği buna ek olarak AET'nin ticaret kolaylığı sağlanması ile mali destek sağlama görevlerini üstlendiği görülebilmektedir. Hazırlık döneminin bitmesiyle geçiş dönemine geçilmiştir (Seyidoğlu, 2007, s. 271).

2.2.2.2. Geçiş dönemi

Ankara Anlaşması'nın hazırlık döneminin bitmesiyle 13 Kasım 1970 tarihinde geçiş dönemine geçilmiştir. 13 Kasım 1970'de imzalanan ve 1973'de yürürlüğe sokulan Katma Protokol belgesi kapsamında geçiş döneminin getirileri yani hükümler ile ilgili tarafların üstlenmeleri gereken sorumluluklar belirtilmiştir (Baltacı vd., 2012, s. 137). 1 Ocak 1973 tarihine kadar Katma Protokol belgesi ile taraf ülkelerin

parlamentoları tarafından onaylana ve yürürlüğe sokulan anlaşma ile ticari yükümlülüklerin uygulanabilmesi için Geçici Anlaşma taraflarca imzalanmıştır. 1 Eylül 1971 tarihinden sonra Ankara Anlaşması'nın geçiş döneminde belirlenen ticari yükümlülükler fiili bir şekilde uygulamaya konulmuştur (Seyidoğlu, 2007, s. 269).

Geçiş dönemi planlaması 12 yıl olarak belirlenmiş lakin 12 yılın yeterli gelmemesi durumunda 22 yıla kadar uzatılacağı belirtilmiştir. Geçiş döneminde çoğunlukla sanayi ürünlerinde gümrük birliği sağlanacak, dış ticaretten alınmakta olan vergilerin sistematik bir şekilde indirgeneceği ve kotalarının da karşılıklı taraflar ile kaldırılacağı belirtilmiştir. İlerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek faaliyetler ile Türk ekonomisinin liberalizasyonu gerçekleşmiş olacaktır. Buna ek olarak Türk ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile uyumlu bir hal alması da sağlanmış olacaktır. Türkiye'de mevzuatlarda düzenlemelere gidilirken Avrupa Ekonomi Topluluğu da normlarıyla politikaları kapsamında uygulanacaktır. Bunun sonucunda tüm tarafların ilişkisinde uyum elde edilmiş olacaktır (Erdoğan, 2003, s. 29). 1970'li yıllarda Türkiye'nin ekonomik açıdan çeşitli krizler yaşaması ve çeşitli siyasi tercihler, Katma Protokol belgesinden kaynaklı olan sorumlulukların yerine getirilmemesi ile 1970'lerde uygulanan içe dönük politikalar sonucunda kurulan ortaklık ilişkisinin güçlendirilmesi yönünde çaba sarf edilmesinden kaçınılmıştır (Baltacı vd., 2012, s. 137-138). 1970'li yıllarda Avrupa Ekonomi Topluluğu tarafından Türkiye'den alınan sanayi ürünlerinin gümrük vergileri ile sınırlandırmaları kaldırılmıştır. Lakin AET'nun çeşitli ülkeler ile yaptığı anlaşmalar sonucunda benzer süreçlerin diğer ülkelere uygulanması ile Türkiye'nin ayrıcalıklı konumu anlamsızlaştırılmıştır. Ayrıca diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar ile kıyaslandığında Türkiye ile yapılan anlaşmanın gümrük indirimlerinin uygulanması yönünden Türkiye'nin aleyhine bir anlaşma imzalandığı da görülebilmektedir (Bozkurt, 1992, s. 263-264).

Katma Protokol belgesi bu dönem içerisinde ekonomik bütünleşme amacına yönelmiştir. Bu protokol kapsamında geçiş dönemine geçilmesi ile ilk 12 yıl içerisinde Türkiye, AET çıkışlı olan sanayi mallarının ithal edilmesine yönelik uygulamış olduğu gümrük vergilerini sıfırlaması öngörülmüştür. 1 Ocak 1973-1976 tarihlerinde Türkiye tarafından protokol yükümlülükleri yerine getirilmiştir. Bu kapsamda gümrük vergileri 12 yıllık listesinde %10, 22 yıllık listesinde ise %5'lik indirim gerçekleştirmiştir (Balıkçı, 2013, s. 14).

2.2.2.3. Son dönem

Ankara Anlaşması'nın son döneminde AET ile Türkiye arasında Gümrük Birliği oluşturulmuştur. Bu oluşumdan sonra Gümrük Birliği'nin ötesine geçilerek tam üyeliğin alınabilmesi için ekonomik politikaların uyumlu bir hale getirilmesi öngörülmüştür. 1980 yılında Türkiye, Avrupa Topluluğu'na tam üyelik hazırlıkları yaparken, 12 Eylül'de bu tam üyelik süreci Avrupa Topluluğu tarafından askıya alınmıştır. Bunun ardından Avrupa Ekonomi Topluluğu ile Türkiye'nin kurmuş olduğu ilişkiler olumsuz etkilenmiş ve daha olumsuz bir ilişkiye gerilemiştir. Türkiye'de iç politikalarda yapılan demokrasi uygulamaları, insan hakları uygulamaları, Avrupa Topluluğu Parlamentosu içerisinde ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. 1983 yılında Türkiye'de demokrasiye geçiş yapılmasının ardından Avrupa Topluluğu tarafından yapılan ciddi eleştiriler kısmi düzeylerde yumuşatılabilmektedir (Bozkurt, 1992, s. 264). Türkiye, geçiş döneminde yaşadığı sorunlar ve uyguladığı çeşitli stratejiler ile 1988 yılında uygulaması gereken yükümlülükleri gerçekleştirmeye başlamıştır. 1995 yılında 12 yıllık liste kapsamında toplam gümrük indirimi %95'e ulaşırken, 22 yıllık liste kapsamında toplam gümrük indirimi de %90'lara ulaşmıştır. Avrupa Ekonomi Topluluğu ise Gümrük Birliği'nden doğan sorumluluklarını Geçici Anlaşma'nın uygulanmaya başlamasının ardından gerçekleştirmiştir. AET, bu hükümler kapsamında bazı zamanlarda tekstil sektöründe ve demir-çelik sektöründe, anti-damping vergileri, iradi ihraç sınırlandırması gibi farklı teknikler ile sınırlandırıcı ticari faaliyet politikaları uygulamıştır (Güran ve Aktürk, 1999, s. 286-289).

Geçiş döneminin ardından ilerleyen zaman diliminde Türkiye'nin tam üyelik süreci için görüşmeleri devam edecek ve tam üyelik sürecinin tamamlanmasıyla hedeflenen amaçlara erişilmiş olacaktır. Lakin Türkiye için tam üyelik sürecinin başlamasıyla ilgili net bir tarih belirtilmemiştir. Ankara Anlaşması'nın 28. Maddesinde geçen hükümler kapsamında; gerekli tüm sorumlulukların Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi ve bundan doğan sorumlulukların üstlenilmesinin görülmesiyle akit tarafların da Türkiye'nin topluluğa katılabilmesi için gerekli olanakları değerlendirebileceği belirtilmiştir. Özetle tam üyelik şartlarının denetlenmesine ilişkin ve tam üyelikle ilgili karar verilme sorumluluğu, Avrupa Ekonomi Topluluğu yetkililerine bırakılmıştır (Erdoğan, 2003, s. 30). Sonuç olarak Avrupa Birliği, Türkiye'den ithalat süreçlerinde uygulanan gümrük tarifelerini AB

sistemlerine göre düzenlemesini, son vergilerin kaldırılmasını, gümrük indirimleri uygulamasını, tarım alanında AB ile uyumlu bir hale getirilmesini ve tarımsal ticaretin liberalleştirilmesini istediği söylenebilmektedir. Ayrıca AB'nin Türkiye'den istemiş olduğu tüm unsurların yürürlüğe konulabilmesi için ve AB-Türkiye ilişkilerinin yeniden kurulabilmesi için ilgili ortaklık kurumlarının düzenli bir şekilde çalışmalar yapması gerektiği de söylenebilmektedir (Çalış, 2008, s. 304-305).

2.2.3. Gümrük Birliği

Gümrük Birliği genel olarak bir grup ülke tarafından ticari faaliyetlerin geliştirilmesi amacıyla aralarında ithal ettikleri ürünlere uyguladıkları miktar sınırlılığı olmadan ticaretin serbestleştirildiği, uygulanan gümrük tarifelerinin indirimler ile gerçekleştirildiği ve ortak tarifeler belirlenerek üçüncü ülkelere bu tarifelerin uygulandığı bir oluşumdur (Seyidoğlu, 2007, s. 319). Gümrük Birliği bir diğer ifadeye göre birden fazla ülkenin senkron bir şekilde örgütlenerek sınırlarda diğer ülkelere gönderilmek için bekleyen ürünlere uygulanan tüm tarifeler ile sınırlılıkların kaldırıldığı ve birlik içinde yer almayan diğer ülkelere karşın ortak bir gümrük tarifesinin uygulandığı serbest ticarettir (Güney ve Akbay, 2008, s. 150).

Avrupa Toplulukları için Gümrük Birliği önemli bir konuma sahip olmuştur. Bunun sebebi, Gümrük Birliği'nin ekonomik bütünleşmenin temelini oluşturmasıdır. Özellikle Avrupa Ekonomi Topluluğu serbest ticaret bölgesinde yer aldığı için ekonomik bütünleşmenin GB ile elde edilmesinde daha istekli olmuştur. Bu kapsamda Roma Antlaşması'nda da aşamalı Gümrük Birliği'nin oluşturulması için öngörüler oluşturmuştur. Bunun sebebi ise üye ülkelerin ve kurucu ülkelerin Roma Antlaşması ile gümrük tarifelerinin 12 yıl içinde sıfırlanmasını ve ürün sınırlılığının kaldırılmasını sağlamaktır. Ancak Roma Antlaşması'ndan önceki dönemlerde 1968 yılında bu ülkeler arasında gümrük tarifelerinin sıfırlandığı da söylenebilmektedir. 1968 yılında tarifelerin ülkeler tarafından birbirlerine yönelik sıfırlanmasının yanı sıra diğer ülkelere karşın Ortak Gümrük Tarifesi'nin uygulanmasına yönelik kararlar alınmış ve bu kararlar sonucunda Ortak Gümrük Tarifesi yürürlüğe sokulmuştur. Ortak Gümrük Tarifesi ile Gümrük Birliği'nin gerçekleştirildiği de söylenebilmektedir (Seyidoğlu, 2007, s. 222-223). 19 Aralık 1994 tarihinde gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Avrupa Birliği ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'ne yönelik imzaların atılmadığı yeni bir görüşme planının 6 Mart 1995 tarihine ertelendiği ortaya konulmuştur. Bu

erteleme kararı ile AB'nin yanlı bir tutum sergilediği söylenebilmektedir. 1995'de gerçekleştirilen 36. dönem görüşmelerinde tüm engeller aşılarak 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı onaylanmıştır. Bunun sonucunda Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil edilmesi 01 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Konsey tarafından alınan Gümrük Birliği esasları, Türkiye'nin ekonomik durumu 80'li yıllarda yaşanan liberaliz etkilerden sonra tamamının etkilendiği diğer önemli gelişme olarak verilebilmektedir (Temiz, 2009, s. 117). Gümrük Birliği kapsamında yoğunlukla sanayi ürünlerini kapsamış ancak bazı hassas nitelikli sanayi mallarında da vergilendirmeler kademeli bir şekilde azaltılmaya başlanmıştır. Bu kademeli vergi indirimleri 2001 yılında tamamen kaldırılmıştır. Buna ek olarak Gümrük Birliği içerisinde işlenmiş tarım ürünlerinin bulunmamasına rağmen ortak tarım politika ve stratejileri uyarınca serbest dolaşıma dahil edilmişlerdir (Atakan, 1998, s. 49).

20. yüzyılda meydana gelen Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun AB tarafından ret edilmesine karşın, üyelik sürecine olumlu bir etkisi olunacağı düşünülerek öncelikli olarak Gümrük Birliği'nin tamamlanmasına odaklanılmıştır. Avrupa Birliği ile tam üyelik sürecini tamamlamadan Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalayan tek ülke Türkiye'dir. Ankara Anlaşması kapsamında geçiş dönemini içeren 1973'den itibaren 22 yıllık bir dönemi tamamlayan Türkiye, 1996'dan süre gelen zaman diliminde Avrupa ile Gümrük Birliği ilişkisindeki tam üyelik engellerinden bir tanesini aştığı da söylenebilmektedir. Ayrıca bu önemli engellerin aşılmasıyla Avrupa Birliği'ne girme yolunda bir adım daha ileri gidildiği ifade edilmiştir (Balıkçı, 2013, s. 21).

Kopenhag'da 1993 yılında gerçekleştirilen Avrupa Konseyi görüşmeleri sonucunda herhangi bir ülkenin AB'ye aday olabilme şartları siyasi kriterler ve ekonomik kriterler açısından güncellenmiştir. Yapılan bu güncellemeler ile Avrupa Birliği'ne girmek isteyen ülkeler için tam üyelik şartlarından önce yeni ekonomik kriter ve yeni siyasi kriter ön koşullarının sağlanması gerekmektedir (Morgil, 2006, s. 92). 24 Şubat 1997 tarihinde Avrupa Birliği siyasi sorunların çözülmeden Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne tam üyeliğinin gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak Mart 1998'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin aracılığıyla tüm Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne tam üyeliği yönünde çeşitli görüşmeler yapılmış ve Kıbrıs'ın AB'ye katılımı resmileştirilmiştir. Bu durum karşısında Türkiye Avrupa Birliği'ne sert bir tepki

göstermiştir (Mor, 2008, s. 996-997). Avrupa Birliği komisyonu tarafından 16 Temmuz 1997 tarihinde “Gündem 2000” başlıklı strateji raporu yayınlanmıştır. Bu plan kapsamında Avrupa Birliği’nin genişlemesi, Merkez Avrupa’da ve Doğu Avrupa’da bulunan on ülkenin üyelik süreçleriyle ilgili çeşitli stratejiler ve görüşler yayınlanmıştır (Erçin, 2002, s. 106). Gündem 2000 raporunda Türkiye’nin de burada bildirilen şartlarla yükümlü tutulduğu söylenebilmektedir. Raporda ayrıca Gümrük Birliği ile uyumlu bir sürecin gerçekleştirildiği ve Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik sağlam bir sürecin yürütüldüğü de bu rapor ile ifade edilmiştir. Ancak bu ifadeler diplomatik söylem olarak görülebilmektedir. Türkiye’nin siyasi durumu ile mevcut durumu sebebiyle Avrupa Birliği için ayrı bir konuma sahip olduğu da bilinmektedir (Çalış, 2008, s. 343). 1997 yılında yayımlanan Gündem 2000 raporu ile Türkiye bir kez daha umduğunu bulamamış ve Lüksemburg Zirvesi için yeni politik stratejiler ile faaliyetlere başlamıştır (Kadioğlu, 2006, s. 46).

2.2.4. Lüksemburg Zirvesi

13 Aralık 1997 tarihinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’nin tüm çabalarına rağmen olumsuz kararlar alınmıştır. Zirve içerisinde tam üyelik süreçlerinin daha da kapsamlı bir boyut kazandırıldığı söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’nin tam üyelik sürecinde gerekli olan siyasi şartlar ile ekonomik şartları yetersiz bulunmuş ve katılım süreçlerine dahil edilmeyeceği belirtilmiştir. Zirve sonucunda Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ülkeleri, Merkez Avrupa ülkeleri ve Kıbrıs’ın üyeliği kabul görürken Türkiye’nin bu süreçten dışlandığı da görülebilmektedir (Yiğit, 2006, s. 107). Lüksemburg Zirvesi 21. Yüzyıl içerisinde Avrupa Birliği ile Türkiye arasında var olan ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Zirvede tam üye devletler üç grup içerisinde verilebilmektedir. Bunlar birinci grup içerisinde bulunan; Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Macaristan, Kıbrıs, Estonya ve Polonya iken, ikinci grup; Bulgaristan, Letonya, Slovakya, Litvanya ve Slovakya’dır. Üçüncü grupta da yalnızca Türkiye bulunmaktadır (Kadioğlu, 2006, s. 102). Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’ye adaylık statüsü verilmemiş ve Türkiye’yi kapsayan rapor metninde, diğer ülkelere uygulanan şartlara ek olarak Türkiye’nin özel çeşitli koşulları da sağlaması ile üyelik süreçlerinin devam ettirileceği bildirilmiştir. Lüksemburg Zirvesi’ni diğer zirvelerden ayıran en önemli özelliği ise Türkiye’den

beklenen özel şartların tamamının bir liste halinde bildirilmesidir. Bu özel maddelerden bazıları şu şekilde sıralanabilmektedir;

- Avrupa Birliği'nde geçerli olan insan hakları unsurlarını sağlamak ve bu unsurların uygulanması ile adaptasyon sürecinin tamamlanması,
- Ülke sınırlılıkları içerisinde yaşayan azınlıkların, mevcut haklarının korunabilmesi,
- Yunanistan ile mevcut tüm problemlerin çözümlenmesi için Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulması,
- Mevcut Kıbrıs sorunlarının politik açıdan Birleşmiş Milletler Konseyi kararları kapsamında çözülebilmesi için görüşmelerde destek olabilmesidir (Balıkçı, 2013, s. 33-34).

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin uygulamakla yükümlü tutulduğu beş ana şart kapsamında AB tam üyeliğe başvuru yapabilmesinin süresinin uzatılmaya çalışıldığı da görülebilmektedir (Aktaş ve Kaplan, 2020). Bu beş şart şu şekilde sıralanabilmektedir;

- Yunanistan ile toprak konusundaki sorunların çözülmesi için Lahey Adalet Divanı'na başvurulması.
- BM kararları ile Kıbrıs Türk tarafında bulunan sorunların çözülmesi ve Kıbrıs'ın üyelik görüşmelerine de Türk tarafının dahil edilmesi.
- Politik reformların ve ekonomik reformların ivedilikle uygulanması.
- İnsan hakları ile azınlıkların haklarına yönetim tarafından saygı duyulması ve bu kesimlerin olması gereken haklarının korunabilmesi.
- Kopenhag şartlarının bütünüyle sağlanmasıdır (Akgönenç, 2010, s. 90).

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin Kopenhag şartlarına tabi tutulmasının yanı sıra konferans daveti konusunda bile özel şartlara tabi tutulduğu söylenebilmektedir. Buradan da görülebileceği gibi Türkiye'nin AB'ne tam üyelik yapabilmesindeki siyasi stratejilerin taraflı olduğu söylenebilmektedir (Demirkıran vd, 2010, s. 60). Lüksemburg Zirvesi'nin ardından Avrupa Konferansı'nın açılışında Türkiye'nin davet edilmesi ise Türkiye'yi tam üye adayı olarak görmemesinin birer tesellisi olarak davet

edilmesi olarak nitelendirilebilmektedir. Avrupa Konferans'ında genel problemler, adalet alanındaki işbirliği, dış politikalar, içişlerine yönelik işbirlikleri, çeşitli ortak alanlardaki işbirlikleri ve güvenlik meselesi kapsamlı olarak görüşülmüştür (Yiğit, 2006, s. 108). 1997 yılının sonunda Türkiye tarafından yeni bir strateji geliştirilmiştir. Bu stratejiler kapsamında Avrupa Birliği ile bütün iletişimler sonlandırılmış, Avrupa Birliği ile bağlantılı olan hiçbir kuruluş ile temasa geçilmemiş, Avrupa Konferansı'na yapılan davet geri çevrilmiş, Avrupa Birliği'ne yönelik yeni gerçekleştirilecek her bir söylemin sertliği arttırılmış, Gümrük Birliği Anlaşması nezdinde tüm yükümlülüklerin tamamlanması için faaliyetlere devam edilmiş ve yurtdışında yaşayan Türklerin, yaşadıkları ülkelerdeki iç politikaları etkileyebilecek çeşitli eylemlerde bulunulmuştur. Avrupa Birliği'ne ilk başvurunun yapılmasından itibaren Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin sınırlarını zorladığı da yaşananlardan anlaşılabilmektedir (Akgönenç, 2010, s. 91).

15 Haziran ve 16 Haziran 1998 tarihlerinde gerçekleştirilen Cardiff Zirvesi'nde yayımlanan Başkanlık Sonuç Belgesi kapsamında Türkiye'den "üyelik için ehil" ibaresi kullanılmamış bunun yerine "üyelik adayı" tabiri kullanılmıştır. Bu ibare ile Avrupa Birliği Komisyonu'nun diğer aday ülkelere hazırlayacağı rapor gibi Türkiye'ye de raporda yer vereceği simgelenmiştir. Bu rapor sonucunda Türkiye'nin Avrupa Birliği için tam üyelik sürecine hazırlanabilmesi için "Avrupa Stratejisi" kabul görmüştür. Ancak zirve içerisinde aday ülkelere yapılacak olan ekonomik teşviklerde Türkiye'ye yer verilmemiştir. Buradan da görüldüğü gibi aslında Lüksemburg Zirvesi ile AB Cardiff Zirvesi'nde Türkiye için aynı çizgide ilerlendiği söylenebilmektedir. Birlik, bu tutumuyla Avrupa Stratejisi'nin yürütüleceği ancak siyasi olarak değişim göstermeyeceğini ortaya koymuştur (Kadioğlu, 2006, s. 102). 11 Aralık ve 12 Aralık 1998 tarihlerinde gerçekleştirilen Viyana Zirvesi'nde ise Türkiye'nin üyelik için hazırlanmasında Avrupa Stratejisi'nin ilerletilmesinin yanı sıra Lüksemburg Zirvesi'ndeki ve Cardiff Zirvesi'ndeki netice ile aynı doğrultuda uygulanması gerektiğinin önemi dile getirilmiştir. Alınan kararlar ve ek koşullar Türkiye'nin beklentilerini karşılamamış ve Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki mevcut ilişkilerin de yerinde saymasına sebep olmuştur (Uysal, 2001, s. 149).

2.2.5. Helsinki Zirvesi

Aralık 1999 tarihinde Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye adaylığı resmi bir şekilde kabul edilmiştir. Avrupa Birliği Devlet Başkanları Konseyi tarafından Helsinki Zirvesindeki açıklamalarında, Türkiye'nin de diğer ülkeler gibi aynı şartlara tabi tutulduğu ve tam üyelik sürecine hazırlanabilmesi için Katılım Öncesi Strateji kapsamında yeni reformlar geliştirebilmesi amacıyla destekleneceği bildirilmiştir. Bu açıklamalar sonucunda Türkiye'nin de diğer aday ülkeler gibi Avrupa Birliği ilişkilerini güçlendirebilmesi için Katılım Ortaklığı kapsamında mevcut ilişkilerin yürütülmesinin gerekli olduğu söylenebilmektedir (Canbolat, 2002, s. 284). Avrupa Birliği'nin Türkiye ile eski ilişkilerinin güçlendirilebilmesi amacıyla Türkiye'nin dönüşüm yapması gerektiği, aday üyelik niteliğinden tam üyelik niteliği kazanabilmesi için Helsinki Zirvesi'nde belirlenen ön şartların sağlanması gerektiği istenmiştir. Avrupa Birliği'nin Türkiye'den istediği şartların özetle Türkiye'nin hem iç politikasında hem de dış politikalarında Avrupalılaştırma esas olduğu söylenebilmektedir (Gözen, 2006, s. 5).

1999 yılında Helsinki Zirvesi kapsamında Türkiye'nin üyelik için görüşmelerinin gerçekleştirilmesi her ne kadar ifade edilmiş olsa da Zirvenin sonuç belgesinde aslında Türkiye'nin tam üyelik için olması gerekenden daha fazla koşulla karşı karşıya kaldığı söylenebilmektedir. Zirve sonucunda AB'ye girmek isteyen diğer ülkelerin yapmakla yükümlü tutulduğu Kopenhag şartlarının yanı sıra Türkiye'nin bunlara ek kriterler olarak Yunanistan ile yaşanan sınır problemlerinin, Ege problemlerinin ve Güney Kıbrıs ile mevcut olan Kıbrıs probleminin çözülmesi gerektiği de belirtilmiştir. (Balıkçı, 2013, s. 38). Türkiye'ye yönelik Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlar başlıca şu şekildedir;

- Helsinki Zirvesi madde 4'de; Avrupa Konseyi'nin 13 aday ülkeyi kapsayan katılım süreçlerinin kapsayıcı niteliğini tekrardan teyit etmiştir. Tüm aday ülkelerin katılım süreçlerinde eşit bir şekilde katılmakta olduğunu ve değerlendirilmekte olduğunu ifade etmiştir. 4. madde kapsamında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni esas alarak meydana gelen anlaşmazlıkların çözümlendirilmesinde barışçı yöntemlerin uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır (Gözen, 2006, s. 14). Ayrıca 4. Madde de tüm aday ülkeleri meydana gelebilecek tüm sınır sorunları ve diğer sorunların

çözülmesi için bütün çabayı ülkece sergilemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Aday ülkelerde meydana gelebilecek herhangi bir sorunun çözilememesi halinde belirlenen süreler içerisinde bu ülkelerin Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmalarının beklendiği de ortaya konulmuştur. Konsey tarafından üyeliğe katılım süreçlerini etkilememesi ve maksimum 2004 yılının son çeyreğine kadar Uluslararası Adalet Divanı ile sorunların çözümlendirilmesini sağlamak amacıyla ciddi düzeylerdeki anlaşmazlıkların gözden geçirileceğini bildirmiştir. Ayrıca konsey tarafından Kopenhag şartlarına uyumun ülkelerin üyelik görüşmelerinin başlatılabilmesi için ön şart olduğu belirtilmiştir. Kopenhag şartlarını yerine getirilmesi sonucunda Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde bir adım daha atılabileceği de belirtilmiştir (Aslan, 2000, s. 55).

- Helsinki Zirvesi 9. maddenin a bendine göre; Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından 3 Aralık 1999 tarihinde New York'ta gerçekleştirilen konsey görüşmelerinde Kıbrıs sorununun detaylı bir şekilde çözüme ulaştırılması amacıyla çalışmalara başlandığını bildirmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununun tamamen ortadan kaldırılması için güçlü bir gayretinin olacağı da ifade edilmiştir (Uysal, 2001, s. 151). Helsinki Zirvesinin 9. maddesinin b bendinde ise Avrupa Konseyi, Kıbrıs sorununda siyasi bir çözüm üretilmesi ile Kıbrıs'ın AB'ye katılımında etkili olacağı belirtilmiştir. Kıbrıs meselesine yönelik üyelik görüşmelerine kadar herhangi bir çözüm üretilmemesi durumunda ise konsey tarafından üyelik ile ilgili karar, 9. Madde hükümleri gereğince ön şartın uygulanıp uygulanmadığına bakılmadan verileceği vurgulanmıştır. Ayrıca bu husus konusunda konseyin tüm etkili kıstasları dikkate alacağını da bildirmiştir (Özdeşer ve Çavuşoğlu, 2016, s. 87).
- Madde 12 kapsamında; AB Komisyonu'nun oluşturduğu ilerleme raporu sonucunda Türkiye'nin Kopenhag Zirvesi hükümlerine yönelik olumlu bir gelişim gösterdiği ve uyum süreci için reformları sürdürebilme isteğinin AB tarafından memnuniyetle karşılandığı bildirilmiştir. Ayrıca madde içerisinde aday devletlerarasında herhangi bir ayrıcalık yapılmadığı,

tarafsızlık ilkesine uyulduğu da vurgulanmıştır (Gözen, 2006, s. 8). Diğer üye olmak isteyen ülkeler gibi Türkiye'nin, Avrupa Stratejisi hükümleri çerçevesinde reformlarını teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik üyeliğe katılım öncesi stratejilerinden yararlanacağı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda madde 12'nin 4. ve 9. paragraflarında belirtilen hususlar dikkate alınarak Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin siyasi şartları karşılaması noktasında titizlikle durulacağı ve bu sebeple siyasi iletişimin daha fazla yapılacağı ifade edilmiştir (Aslan, 2000, s. 55). Türkiye, diğer aday ülkeler ile Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun yapmış olduğu programlara, bu topluluğun ajanslarına ve üyelik süreci kapsamında Avrupa Birliği ile gerçekleştirilecek tüm görüşmelere katılabilme olanağı da elde etmektedir. Avrupa Birliği Müktesebatı ile uyumlu bir hale gelebilmesi amacıyla Ulusal Program kapsamında siyasi şartlar ile ekonomik şartların ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nin geçmiş sonuç raporlarına göre oluşturulacağı da belirtilmiştir (Uysal, 2001, s. 153). Madde 12 kapsamında ayrıca sürecin izlenmesi için gerekli sistemlerin kurulacağı da bildirilmiştir. Avrupa Birliği Müktesebatı ile Türkiye'nin yönetmeliklerinin eşzaman bir hale getirilebilmesi için komisyon tarafından analitik inceleme sürecinin hazırlanmasına da öncülük edeceği belirtilmiştir. Ayrıca konsey, AB komisyonundan Türkiye'nin tam üyeliğinden önce bütün Avrupa Birliği mali destek kaynaklarının yönetimi için bütüncül bir kapsam sunmasını istemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025).

10 Aralık ile 11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirile Helsinki Zirvesi sonucunda alınan kararların bildirilmesi amacıyla Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politika Yüksek Temsilcisi olan Javier Solana ile Avrupa Birliği Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu temsilcisi olan Günter Verheugen, Finlandiya başkanının yazmış olduğu bir metin ile Türkiye'ye gelmiştir. Bu metin içerisinde Finlandiya başkanı Günter Verheugen tarafından, Helsinki Zirvesi'nde belirtilen 4. Madde, 9. Madde ve 12. Madde ile ilgili Türkiye'nin endişe ettiği konular hakkında bazı görüşlerde bulunulmuştur. Bu mektupta genel olarak; 12. Madde de belirtilen hususlardan Kopenhag Zirvesi'ndeki kararlara ilave bir içerik eklenmediği, 4. Madde ile 9. Maddenin a bendinde ise tam üyelik süreçleriyle değil siyasi görüşmeler ile ilgili

olduğu belirtilmiştir (Karluk, 2003, s. 132). Türkiye'nin katılım ortaklığının da Avrupa Birliği Konseyi'nin almış olduğu kararlar ile belirleneceği de belirtilmiştir. Türkiye'ye gelen heyet ile gönderilmiş metnin, Ege'deki problemler ve Kıbrıs'ta yaşanan problemlerin çözülmesinin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecindeki ön şart olarak zorunlu bir hale getirilmediği de sözlü bir şekilde teyit edilmiştir (Fırat, 2004, s. 56). 10 Aralık 1999 tarihinde Türkiye Başbakanı olan Bülent Ecevit tarafından aynı gün gelen heyet metnine şu şekilde yanıt verilmiştir; “Bizim tarafımızdan bazı yanlış anlaşılmalara yol açan AB Başkanlık Konseyi sonuçlarına açıklık getiren nazik mektubunuzu aldığımı bilmenizi isterim. Mektubunuzdaki yapmış olduğunuz ve yanlış anlaşılmaları ortadan kaldıran açıklayıcı ifadelerinizi memnuniyetle karşılıyorum. Mektubunuz sonuç bildirinin ayrılmaz bir parçasıdır. Buna dayanarak, bu akşam hükümetimin Başkanlık Konseyinin sonuçlarıyla ilgili görüşlerini onaya koyan bir açıklama yapacağım, ardından da size bu açıklamanın metnini göndereceğim.”. Bu yanıt kapsamında genel olarak; gönderilen zirve metninin sonuç bildirisinin bir parçası olduğu belirtilmiştir (Karluk, 2003, s. 133).

Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından Helsinki Zirvesi'nin yadsınamaz bir öneme sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu zirve ile Türkiye'nin adaylık sürecinin bütün adaylık süreçlerinin de çerçevesi çizilmiştir. Zirvenin sonuç metninde Türkiye'nin diğer aday ülkeler ile aynı şartlara tabi tutulacağı bildirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin üyeliği açısından gereken bütün reformların da gerçekleştirilmesine yönelik Avrupa Birliği aracılığıyla Türkiye'ye katılım öncesi stratejisi geliştirileceği kararı alınmıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun gerçekleştirdiği tüm programlardan yararlanabileceği ve Avrupa Birliği ile aday ülkeler arasında gerçekleştirilecek bütün görüşmelere katılabileceği de ortaya konulmuştur (Özer, 2008, s. 54).

1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi ve bu zirve sonunda alınan kararlar Türkiye'yi aday ülke olarak göstermiş ve gerekli yasal reformların yapılması hususunda teşvik etmiştir. Avrupa standartlarına uyumun gerçekleştirilebilmesi için birçok kurumsal yenilik gerçekleştirilmiş ve siyasi reform, insan hakları, azınlık hakları ve özgürlükler konularında iyileştirmeler ve yenilikler yapılarak Avrupa standartlarının yakalanması amaçlanmıştır (Poyraz, 2008, s. 59). Avrupa Komisyonu tarafından, diğer aday ülkeler içinde geçerli yükümlülüklerin bulunduğu çalışmalardan

Türkiye için de ilk kez kapsamlı bir ilerleme raporu oluşturulmuştur. Bu ilerleme raporu Aralık 2000’de Nice Zirvesi’nde konsey tarafından Türkiye’ye verilmiştir (Canbolat, 2002, s. 284).

2.2.6. Ulusal Program ile Katılım Ortaklık Belgesi

Bu bölümde Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyeliği için Katılım Ortaklık Belgesi, Türkiye Ulusal Programı ve Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkilerinde karşılaşılan problemler incelenmiştir.

2.2.6.1. Katılım Ortaklık Belgesi

Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin aday ülke olduğunun ilan edilmesinin ardından, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Avrupa Birliği Konseyi tarafından onaylanan bir belge olarak Ortaklık Belgesi ortaya konmuştur. Bu belgede aynı zamanda Türkiye’nin ulusal hukukunun Avrupa Birliği Müktesebatına uyumlu bir hale dönüştürülmesi için gerekli hükümlere ek olarak Kopenhag şartlarının da hem kısa vadeli hem de orta vadeli öncelikleri de yer almaktadır. Katılım Ortaklık Belgesi Avrupa Ekonomi Topluluğu tarafından Resmi Gazetede 24 Mart 2001 tarihinde yayımlanarak bildirilmiştir (Özer, 2008, s. 54). Katılım ortaklığının kurulmasının temel amacı, Komisyonun oluşturduğu 2000 İlerleme Raporu kapsamında belirlenen geleceğe dönük çalışmaların; alanlarının uygulanmasında Türkiye’ye gerçekleştirilecek mali desteklerin ve bu desteklere yönelik şartların tek bir çatı altında toplanmasını sağlamaktır. Katılım Ortaklık Belgesi genel olarak üyelik sürecine giren tüm ülkelerin bu süreçlerdeki hazırlıklarına destek için oluşturulan çeşitli politika araçlarının temellerini oluşturmaktadır. Türkiye’nin iç hukukunun ise Katılım Ortaklığı kapsamında belirtilen Avrupa Birliği mevzuatına uygun bir hale getirilebilmesi için bir yıllık bir zaman öngörülmüştür. Ayrıca Katılım Ortaklığının bir kapsayıcısı da Ulusal Program’dır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019). Türkiye ile oluşturulan Katılım Ortaklık Belgesi’nin Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyeliği için bir yol haritası olduğu Avrupa Birliği yetkilileri tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin bu süreçte yapması gereken tek şeyin hem siyasi reformların hem de ekonomik reformların AB standartlarına uygun bir şekilde yapılması gerektiği de vurgulanmıştır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği standartlarını kabul etmesi ve iç hukukunun AB müktesebatına uyumlaştırılması gerektiği bildirilmiştir. Belge kapsamında Türkiye'nin siyasi açıdan, hukuki açıdan ve ekonomik açıdan yapması gereken öncelikler belge içerisinde kapsamlı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bazı konularda özellikle mali alanlarda öngörülen reformların hızlı bir şekilde yapılması gerektiği de vurgulanmıştır (Canbolat, 2002, s. 285).

Katılım Ortaklık Belgesi'nin temelinde Türkiye'nin yapması gereken orta vadeli hedefleri ile öncelikleri yer almaktadır. Bu belgede Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken hedefleri iki alt başlık altında verilmiştir. Bunlar kısa vadeli öncelikler ile orta vadeli önceliklerdir. Kısa vadeli önceliklerden kastedilen bir yıllık bir zaman diliminde Türkiye tarafından öncelikler doğrultusunda net adımların atılması gerektiğini ifade etmektedir. Orta vadeli önceliklerden kastedilen ise tarih açısından bir kısıtlama yapılmaksızın 2001 yılı sonuna kadar başlanması gereken ilgili faaliyetlere yönelik adımların atılmasını ifade etmektedir (Yiğit, 2006, s. 125).

10-11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye yönelik oluşturduğu ilerleme raporu Katılım Ortaklık Belgesi tavsiyeleriyle de kabul edilmiştir. Avrupa stratejisi temeli esas alınarak Türkiye'nin katılım öncesi stratejisinden yararlanacağı bildirilmiştir. Katılım Ortaklık Belgesi'nin oluşturulması ve Yunanistan'ın da süreç içerisindeki etkisiyle 24 saat içerisinde Kıbrıs'ın kaderi çizilmiştir (Kadıoğlu, 2006, s. 104).

Konsey, 8 Kasım 2000 tarihinde Katılım Ortaklık Belgesi'nin taslağını yayımlamıştır. Bu belgede Kıbrıs ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler şu şekilde bildirilmiştir; "Kısa vade (2001): siyasi kriterler; siyasi diyalog çerçevesinde, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması sürecinin başarılı bir sonuca ulaştırılması yönündeki çabaların kuvvetle desteklenmesi gerekmektedir.". Avrupa Birliği'nin bir yıllık süre içerisinde yani kısa vadeli hedefler için Kıbrıs meselesini seçmesi hem Türk siyasetinde hem de kamuoyunda büyük bir tepki çekmiştir (Üçler, 2014, s. 215). Avrupa Birliği kısa vadeli Kıbrıs hedefinde bu problemi bir şart olarak sunmasının yanı sıra sorunun çözülmesinde de kendi önerilerinin uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Türk kamuoyunda tepki çeken bir diğer hususta AB'nin süreç konusunda kararlarının uygulanmasını dikte etmesidir (Özer, 2008, s. 57). Türkiye ise bu beyanlara istinaden tepkisini Dışişleri Bakanı

aracılığıyla ilettiği bir yazılı metinle ve kamuoyunda yapmış olduğu sözlü açıklamalar ile dile getirmiştir. Yapılan yazılı ve sözlü açıklamalarda Avrupa Birliği üyeliği ile Kıbrıs probleminin yakından uzakta bir ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir (Akhundov, 2019, s. 168).

2.2.6.2. *Türkiye Ulusal Programı*

19 Mart 2001 tarihinde Avrupa Birliği Müktesebatı'na Türkiye'nin uyum sağlayabilmesi için Katılım Ortaklık Belgesi'ne ek olarak Türkiye'nin mevzuatında gerçekleştirilecek değişikliklerin, Türkiye'nin AB'ye uyumu için gerekli mali kaynaklar ile insan kaynaklarının, Avrupa Birliği Müktesebatı tarafından üstlenilmesi amacıyla gerekli yönetsel kapasitelerin artırılması için Bakanlar Kurulu aracılığıyla AB Müktesebatının Üstlenilmesine Yönelik Türkiye Ulusal Programı kabul edilmiştir (Özer, 2008, s. 54). Türkiye tarafından oluşturulan Ulusal Program ile Katılım Ortaklık Belgesi içerik olarak birbirleriyle tam olarak uyumamaktadır. Katılım Ortaklık Belgeleri genel olarak ülkelerin yıllık komisyon tarafından oluşturduğu ilerleme raporları esas alınarak oluşturulmaktadır. Ülkelerin ilerleme raporları ise aday ülkelerin, AB'ye üyelik görüşmelerinin başlatılması amacıyla belirlenen ön şartlara sahip Kopenhag Kriterleri uyarınca mevcut ülkenin uyumluluk düzeyini ve eksiklerini bildiren bir rapordur. Buradan da anlaşılabileceği gibi Katılım Ortaklık Belgeleri, ülkeler nezdinde gereksinimlere göre özel olarak hazırlanan reformları içermektedir (Yiğit, 2006, s. 125).

Avrupa Birliği Genel Sekreteryası tarafından Türkiye'nin Ulusal Programı Helsinki sonuçları, Katılım Ortaklık Belgesi, Kopenhag şartları, 2000 yılı İlerleme Raporu ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre hazırlamıştır. Ayrıca bu programın hazırlanmasında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'ninde görüşleri doğrultusunda şekillendirmeler yapılmıştır. Bu program 29 Kasım 2000 tarihinde Avrupa Birliği Genel Sekreteryası'na iletilmiştir. 26 Mart 2001 tarihinde ise altı ana başlıktan meydana gelen Ulusal Program, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Avrupa Birliği Komisyonu'na sunulmuştur (Özer, 2008, s. 68). 2001 yılında uygulamaya sokulan Ulusal Program ile 1982 Anayasası'nın 177. Maddesinin 1/5'inde değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler Ekim 2001 tarihli anayasa değişikliği olarak verilebilmektedir. 1982 Anayasası'nda yapılan değişikliklerde; haberleşme özgürlükleri, düşünce özgürlüğü, yerleşme özgürlüğü, demokratik otoritenin

güçlendirilmesi, sivil otoritenin güçlendirilmesi, seyahat özgürlüğü, ifade özgürlüğü, bireylerin güvenlik ve hürriyetleri, özel yaşamın gizliliği ilkesi, işkencelerin engellenmesi, konutlarda dokunulmazlık ilkesi, örgütlenme özgürlüğü ve cinsiyet eşitliği ilkeleri kapsamında yeni kararlar alınmıştır. Bu değişiklikler ile Türkiye’de demokrasi, sivilleşme ve özgürlük konularında güncellemeler yapılarak refah düzeyinin artırılması ve üyelik için gerekli olan tüm koşulların sağlanmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır (Baltacı vd., 2012, s. 140).

Oluşturulan Ulusal Program da dikkat çeken bir unsur da siyasi şartların kapsamlı bir şekilde oluşturulmaması ve bu hükümlerin genel perspektiften ortaya konmasıdır. Bu duruma örnek olarak Katılım Ortaklık Belgesi’nde bulunan Anayasa’nın ve diğer yasaların gözden geçirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Ancak hangi konularda eksikliklerin olduğu veya hangi amaçlar doğrultusunda güncellemelerin yapılması gerektiği ayrıntılı olarak bildirilmemiştir (Yiğit, 2006, s. 132). Katılım Ortaklık Belgesi uyarınca Türkiye’den istenen tüm alanlardaki düzenlemeler Ulusal Program’ın konusu olmuştur (Alacadağlı, 2001, s. 44). 2001 yılında dönemin hükümeti tarafından 1999 Helsinki Zirvesi’nden elde edilen sonuç raporu ve Aralık 2000 yılında Katılım Ortaklık Belgesi sonuç raporu doğrultusunda oluşturulan 795 sayfalık Ulusal Program belgesi Brüksel’e gönderilmiştir. Ulusal Program belgesi, Türkiye’nin Katılım Ortaklık Belgesi’ndeki “mutabakat” kapsamında öngörülen “taahhütleri” içermektedir. (Manisalı, 2002, s. 139).

2.2.7. AB ve Türkiye ilişkilerinde karşılaşılan problemler

Avrupa Birliği tarafından oluşturulan tüm aday mevzuatlarında topluluğun siyasi birliğinin, parasal birliğinin ve ekonomik birliğinin belirlenen hedefler kapsamında oluşturulması ve üye ülkelerin bu mevzuatlara uyumlu yasalara sahip olması gerekmektedir. Avrupa Birliği’nin tam üyelik süreci Türkiye nezdinde ele alındığında Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı ifade edilmeyen bir diğer sorun da Avrupa ülkelerinin Türkiye’ye karşı benimsedikleri önyargılardır (Bozkurt, 1992, s. 314). Avrupa Birliği’ne giriş süreçlerinde AB’nin siyasal süreçlerinin belirgin bir şekilde politikalara yansıdığı görülebilmektedir. Siyasal süreç; toplulukların oluşturduğu problemler ile bu toplulukların belirlediği taleplerin karşılanabilmesine yönelik örgütlenmeleridir. Bu kapsamda Avrupa Birliği’nin öncelikle etkinlik alanının siyasal süreçler olduğu da ortaya konulabilmektedir. Bu durum Roma Antlaşması içerisinde

de belirtilmiştir. Ayrıca siyasal süreç ile fonksiyonlarıyla ilgili olarak da bir diğer belirleyici unsurun otorite gücünden kaynaklı olduğu ile yaptırım gücünün de belirleyici üçüncü unsur olduğu da görülebilmektedir (Canbolat, 2002, s. 329).

Türkiye’de askeri yönetimin olduğu dönemlerde Avrupa Birliği tarafından sıklıkla insan hakları ve demokrasi ihlalleri dile getirilmiştir. Bu dönem içerisinde yaşanan ihlal ve insan haklarının uygulanamaması sonucunda bu problemler gerekçe gösterilerek AB-Türkiye ilişkileri resmi bir şekilde askıya alınmıştır. İnsan hakları olgusu ile genel olarak Kürt sorunu, idam cezaları, işkence uygulamaları, siyasi yasaklar, Kıbrıs meselesi ve Ermeni meselesi işlenmiştir. Bu konular nezdinde gerekli düzenlemelerin ivedilikle yapılması gerektiğini de vurgulamışlardır (Erdoğan, 2003, s. 122). Kopenhag Siyasi kriterleri demokratikleşme ile insan haklarının niteliklerini ortaya koyan ve Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkilerinin en önemli sorunudur. Ayrıca bu sorunun kısa vadeler içerisinde Türkiye’nin ilerlemesi gerektiği konuların başında geldiği de söylenebilmektedir. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olabilmesinin yanı sıra üyelik için görüşmelerin başlatılabilmesinin ön şartı belirtilen siyasi şartların yerine getirilmesine dayandırılmıştır. Ekonomik şartlar ile Avrupa Birliği Müktesebatına uyum için gerekli diğer şartlar ise görüşmeler esnasında yapılabileceği belirtilmiştir (Baltacı vd., 2012, s. 140). Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde mali konularda problem olarak görülmüştür. Maliye politikaları kapsamında bütçe hazırlama süreçlerinde ve mali yasal konularında yeniden düzenlemelerin yapılması, modern bütçe mekanizmalarının gerekli gördüğü işlevsel unsurların ve kurumsal temellerin oluşturulması da belirtilmiştir. Buna ek olarak mevcut kaynakların stratejik amaçlar kapsamında dağıtılması, mali disiplinlerin sağlanabilmesi, kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi gibi çeşitli temel sonuçlara ulaşılmasında mali açıdan saydamlığın sağlanabilmesi ve bu sistemlerin geliştirilebilmesi beklenmiştir. Bu çerçeveden ilk olarak muhasebe raporlama standartları ile mali raporlama standartlarının sağlam bir şekilde oluşturulması ve geliştirilmesi bildirilmiştir. Buna ek olarak kurulacak yeni sisteme aktif bir biçimde dâhil olunacağı da ifade edilmiştir (DPT, 2000, s. 6). Kopenhag Zirvesi’nde oluşturulan ekonomik şartlar temel olarak iki başlık altında ele alınabilmektedir. Bunlardan ilki; ülkenin tüm kurumlarının ve mevcut kurallarının oluşturulan yeni bir piyasa ekonomisi ile işleyişinin sağlanmasıdır. İkincisi ise;

Ülkenin Avrupa Birliği içerisinde bulunan piyasalarda rekabet edebilecek bir gücünün olması gerekmektedir (Morgil, 2006, s. 92).

Avrupa Birliği için gelişmekte olan azınlık rejimi kapsamında azınlıklarla ilgili konular da ayrımcılığın engellenebilmesi ve bölgeselleşebilmeleri durumları gündeme gelmeye başlamıştır. Bu çerçeveden Avrupa Birliği üye olmak isteyen aday ülkelere insan hakları ile azınlıkların haklarına yönelik çeşitli yol haritaları göstermeye başlamıştır. Ancak Avrupa Birliği içerisinde bulunan ülkelere insani haklar konusunda negatif eşitlik uygulanması, üye olmayan ülkelere karşın da Kopenhag şartları gösterilerek aday ülkelere yönelik tam tersi bir tutumun sergilenmesi çeşitli eleştirilerin odağında olmuştur (Bağcı, 2007, s. 88). 2000 yıllarında Avrupa Birliği'nin ifade etmeye başladığı “azınlık olgusu”, Türkiye’de yüksek düzeylerde rahatsızlığa neden olmuştur. Bu rahatsızlık azınlık kavramının her iki taraf için de farklı anlamlara gelmesinden kaynaklanmaktadır. Avrupa Birliği'nin azınlıkların kendi içerlerinde yayın yapmaları gerektiğini ve kendi dillerinde eğitim alabilmelerini savunması Türkiye tarafından bölücü bir tutum olarak karşılanmıştır (Akman, 2010, s. 86). Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilere zarar veren bir diğer önemli hususta Kıbrıs meselesidir. 2001 ilerleme raporunda, Kıbrıs meselesinin çözülmesi için Birleşmiş Milletler aracılığıyla gözlemlenenler Kıbrıs hakkında oluşturulan ilerleme raporu ve “Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler” başlıklarında ortaya konulmuştur. Bu başlıklarda Kıbrıs meselesinin Türkiye ile güçlendirilen siyasi görüşmeler ile incelendiğini ve bu görüşmeler ile sınırlandırıldığını beyan etmişlerdir. Katılım Ortaklık Birliği kapsamında Helsinki Zirvesi raporuna uygun olacak biçimde ve siyasi görüşmeler ışığında Kıbrıs meselesine kesin bir çözüm bulunması gerektiğini ve bu sonucun bir an önce sonuçlandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Mevcut sorunun çözüme kavuşturulabilmesi için Helsinki Zirvesi sonuç raporundaki 9. Maddenin a bendi referans gösterilebilmektedir. İlgili bentte genel olarak Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla tarafların göstermiş oldukları çabalara destek verilmesi gerektiği beyan edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2001, s. 30). 2002 yılı Türkiye'nin Avrupa Birliği ilişkileri için pozitif yönde ancak sorunlu bir süreç olarak geçmiştir. Bu dönemde üç adet önemli ve büyük bir reform paketini uygulayan Türkiye, ilerleme raporları ile 12 Aralık ve 13 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nden görüşme için tarih beklerken, Güney Kıbrıs kesiminin Avrupa Birliği içine dâhil edilmesi ile olumsuz gelişmeler sonucunda çeşitli sıkıntılar yaşamıştır

(Tansel, 2019, s. 41). Sonuç itibariyle Türkiye'nin Avrupa Birliği ile arasındaki ilişkisinde bir türlü çözülemeyen sorunlar, üretilmeyen stratejiler sabit yaklaşımlar ile sürdürülmeye çalışılmıştır. Türkiye AB'ye girme süreçlerinde şartlara uygun stratejiler geliştirmemiş ve yeni teknikler geliştirmemiştir. Avrupa Birliği uyum faaliyetlerinde ise gereken devamlılığı sağlayamamıştır. Bunun sonucunda AB'ye karşın olumsuz bir algı oluşturduğu söylenebilmektedir. Avrupa Birliği'ne girmek için çaba gösteren Türkiye 2000'li yıllardan sonra AB ile görüşme sürecine başlayabilmiştir (Akgönenç, 2010, s. 93).

2.2.8. AKP döneminde AB-Türkiye ilişkilerinin seyri

AK Parti, 3 Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelerek, Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerin tam ortasında büyük bir sorumluluk üstlenmiş ve bu süreçte kritik kararlar almıştır. AK Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde AB, Türkiye'nin müzakerelere 2004 yılında başlaması için gerekli kriterleri karşılaması koşuluyla müzakereleri başlatacağını açıklamıştır. Bu gelişme, Balcı tarafından iç politikada "üyelik tarihi için bir dönüm noktası" olarak değerlendirilmiştir (Balcı, 2017, s. 270). Erdoğan'ın "medeniyetler ittifakı" önerisi, AB ile ilişkilerin önemini vurgulamış ve Türkiye'nin müzakerelerin yürütülmesine olan güvenini yansıtmıştır. Medeniyetler ittifakı söylemi, Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezine karşılık olarak, Batı ile ilişkilerde köprü niteliğinde bir ittifakın gerekliliğini dile getiren bir politik yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Bu söylem, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğini olumsuz gören ya da üyeliği mümkün görmeyen çevrelere karşı bir yanıt olarak kullanılmış ve Türkiye'nin İslam medeniyeti ile Batı arasındaki ilişkilerde model ülke olacağı iddia edilmiştir (Sunar, 2013, s. 433).

Bu bağlamda, AK Parti hükümeti 2003 ve 2004 yıllarında beş farklı uyum paketi çıkararak kapsamlı anayasa değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemeler, AB'nin 2003 ve 2004 yıllarında yayımladığı İlerleme Raporlarında olumlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Diğer yandan, küresel ekonomik kriz, AB üyesi ülkelerde büyük zararlar oluşturmuş ve AB, öncelikle iç sorunlara odaklanarak genişleme sürecini geçici olarak durdurmuştur. Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, beş yıl süreyle genişlemeye kapalı olduklarını belirtmiştir (Akman, 2010, s. 40).

Ayrıca, 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de düzenlenen AB Zirvesi'nde, Türkiye ile müzakerelerin 2005 yılında başlatılması kararı alınmıştır. Erdoğan'ın Avrupa Birliği ülkelerine yaptığı ziyaretler ve medya ile sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülen teşvikler, bu sürecin önemli bir parçası olmuştur (Balcı, 2017, s. 270).

Bu gelişmelerin Türkiye-AB müzakereleri üzerindeki etkileri çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, Batı ile entegre olma yönündeki kararlılık önemli bir mesafe kat etmiş ve ilişkiler, Soğuk Savaş dönemindeki Demokrat Parti hükümetinin çabalarıyla karşılaştırıldığında önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir (Çalış, 2016, s. 12-25). Ayrıca, AK Parti'nin muhafazakâr İslamcı ideolojisi iktidarda daha fazla ağırlık kazanmıştır. Bununla birlikte, 2005 sonrasında Avrupa'da iktidara gelen muhafazakâr partiler, Türkiye'nin AB üyeliğini bir "kimlik meselesi" olarak görerek müzakerelerin yavaş ilerlemesine neden olmuşlardır (Çalış, 2016, s. 12-25). Son olarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde yaşanan gelişmeler, hem Türkiye hem de AB üyesi ülkeler tarafından iç politikada propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Tartılacı, 2016, s. 73).

2002-2005 döneminde, hem reform süreci hem de iktidardaki AK Parti tarafından sürekli vurgulanan Avrupa Birliği yanlısı görüşler, Türkiye'nin AB sürecini adeta bir altın çağ olarak nitelendirmiştir (Çalış, 2016, s. 12-25). Ancak, 2005 sonrasında bu ivmenin kaybolduğu ve AK Parti'nin AB konusundaki yaklaşımında değişiklikler gözlemlenmiştir. Ercan Candan'ın "kırılmadı ama gerildi" olarak tanımladığı bu dönemin arkasında çeşitli sebepler bulunmaktadır (Tartılacı, 2016, s. 12).

AK Parti'nin kuruluşundan 2005'e kadar uyguladığı AB yanlısı politikaların ardından, 3 Ekim 2005'te müzakerelerin başlamasıyla Türkiye'de euroseptisizmin yeni bir aşaması başlamıştır (Çalış, 2016, s. 12-25). Bu süreçte, Kıbrıs sorunu ve Avrupalı liderler Angela Merkel ve Nicolas Sarkozy'nin Türkiye'nin coğrafi, tarihsel ve kültürel açıdan AB'ye uygun olmadığı yönündeki açıklamaları, bu yeni aşamanın oluşmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin imkânsız olduğu, AB'nin sadece Yunanlıların "uşağı" olduğu gibi milliyetçi tepkilere AK Parti maruz kalmıştır (Tartılacı, 2016, s. 143). Ayrıca, Uğur ve Yankaya'ya göre, 2004 yerel seçimlerinde destek kazanan AK Parti, kısa süre içinde hem kendi dini eğilimleri olan kadrosunu ödüllendirmeye hem de milliyetçi eğilimlerden fayda sağlamaya yönelmiştir (Çalış, 2016, s. 12-25).

Bu durum, AK Parti'nin AB üyeliğine yönelik reform sürecine olan bağlılığını zayıflatmış ve 2002 seçimlerinde desteklediği AB sürecinden uzaklaşmasına neden olmuştur. 2005 yılı sonrasında müzakereler başlamış olsa da, Türkiye-AB üyelik süreci giderek yavaşlamış ve bazen durma noktasına gelmiştir. Özellikle 2004 yılında Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne tam üyeliği, Türkiye-AB ilişkilerinde zaman zaman sürecin tıkanmasına yol açmıştır. Bu dönemde, Almanya ve Fransa gibi Avrupa Birliği'nin etkili ülkeleri, Türkiye'nin Avrupa değerleriyle uyumsuz olduğunu vurgulayarak üyelik sürecini belirgin bir şekilde yavaşlatmışlardır (Tartılacı, 2016, s. 55-56).

2004'te Kıbrıs'ın Avrupa Birliği tarafından adanın tamamını kapsayacak şekilde Gümrük Birliği içerisine dâhil edilmesinin ardından, Türkiye'nin AB müktesebatında yer alan fasılları uygulama yükümlülüğüyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, "Kıbrıs Cumhuriyeti" olarak tanınan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni bu şekilde tanımadığından, bu durum sürecin tıkanmasına neden olmuştur. Türkiye ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasındaki "limanlar sorunu" da, Türkiye-AB Gümrük Birliği anlaşmasının uygulanmasında engel teşkil etmiştir. Türkiye, limanlarını tanımadığı bir devletin bayrağını taşıyan gemilere açmayı reddetmiştir. Bu sorun, üyelik sürecindeki fasılların açılmasını engelleyerek sürecin ilerlemesini zorlaştırmıştır. Türkiye, 2005 yılında yaptığı tek taraflı bir deklarasyonla bu konudaki kararlılığını ifade etmiş ve "Türkiye, Kıbrıs sorununa siyasi bir çözüm bulunması yönündeki kararlılığını muhafaza etmektedir" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Karluk, 2006, s. 78).

Sürecin tıkanmasına rağmen, 2005 sonrasında Avrupa Birliği Türkiye'nin üyeliği için yeni yaklaşımlar ve öneriler geliştirmiştir. Bu önerilerden biri, "imtiyazlı ortaklık" seçeneğidir. İmtiyazlı ortaklık kavramı ilk kez 2000 yılında Fransa Eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing tarafından ortaya atılmış ve 2004 yılında Almanya Başbakanı Angela Merkel tarafından Türkiye'ye, üyelik sürecinin tıkanması üzerine bir "stratejik ortaklık" olarak önerilmiştir (Akçay, 2016, s. 216). Bu öneri, AB içindeki sağ merkez ve muhafazakâr partilerin, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan liderlerin ortaklığa dönüştürme düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkiye bu öneriyi ucu açık bir süreç olarak gördüğü için olumsuz bir şekilde karşılamıştır. Erdoğan, "Böyle bir şey olmaz; imtiyazlı ortaklık şimdiye kadar hiçbir ülkeye sunulmamıştır. Türkiye, 10 yeni ülke düşünüldüğünde daha iyi bir

konumdadır" şeklinde bir açıklama yaparak bu öneriye karşı çıkmıştır (Deutsche, 2004).

Bu olumsuz gelişmeler sonucunda Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik konusundaki hevesini kaybetmiş ve daha az aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bu motivasyon kaybında, 2005 sonrasında AB üyesi ülkelerde iktidara gelen sağ muhafazakâr partilerin Türkiye'nin üyeliğine karşı tutumları etkili olmuştur. Ayrıca, AK Parti hükümetinin iç politikada üst üste seçimler kazanarak iktidarını güçlendirmesi, Avrupa Birliği üyeliğini bir propaganda aracı olarak kullanma gereksinimini azaltmıştır. Fransa ve GKRY ise, çeşitli nedenlerle açılan fasılları veto ederek veya askıya aldırarak, üyelik sürecinin tıkanmasına neden olmuşlardır (Akın, 2018).

AK Parti döneminde 2004 yılında imzalanan Ek Protokol, Türkiye'nin limanlarını Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne (GKRY) açmasını öngörüyordu. Ancak Türkiye'nin bu yükümlülüğü yerine getirmemesi üzerine, AB tarafından 14 müzakere faslı bloke edilmiştir. Bu süreçte, GKRY'nin AB üyesi olarak statü kazanması ve Türkiye'yi tanımamasının da süreci karmaşıktırdığı görülmektedir.

3 Ekim 2005'te başlayan üyelik müzakereleri önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak, Kıbrıs meselesi ve siyasi engeller nedeniyle bu süreçte ilerleme kaydedilememiştir (Cankut, 2021, s. 81).

2006'daki Kıbrıs sorunu nedeniyle müzakereler ciddi şekilde duraksamış, bu dönemde Avusturya ve Fransa gibi ülkelerde Türkiye'nin üyeliğini istemeyen bazı siyasi grupların, Katılım Antlaşması'na onay verilse bile referandum yoluyla bu üyeliğe karşı çıkabileceklerini ifade etmişlerdir.

Türkiye ile aynı dönemde müzakerelere başlayan Hırvatistan, 2013'te tam üye olurken Türkiye hâlâ müzakere aşamasında kalmıştır. Bu durum, Türkiye'de Avrupa şüpheciliğini artırmış ve AB sürecine yönelik politikaların etkisini zayıflatmıştır.

2.2.8.1. AKP'nin AB reformları

3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), katılım müzakerelerinin getireceği siyasi avantajları elde etmek amacıyla siyasi kriterleri karşılamak konusunda kararlı bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede,

ifade ve toplanma özgürlüğü, işkence ve kötü muamele gibi Türkiye demokrasisinin en eleştirilen noktalarını düzeltmeyi hedefleyen beş uyum paketi hazırlamış ve önceki koalisyon hükümetinin başlattığı köklü reform sürecini sürdürmüştür. 2003 ve 2004 yıllarında kabul edilen uyum paketlerine ek olarak, Mayıs 2004'te ölüm cezasının tamamen kaldırılması, cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi, basın özgürlüğünün artırılması, yargının bağımsızlığının Avrupa standartlarına çekilmesi ve temel haklar alanındaki uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün sağlanması gibi önemli demokratik reformları içeren bir anayasa değişiklik paketi oluşturulmuştur. Ayrıca, 2004 yılında, ülke demokrasisini geliştirmeye yönelik olarak yeni bir ceza kanunu, basın kanunu, dernekler kanunu ve ceza muhakemeleri usulü kanunu kabul edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2001, s. 187).

Demokratikleşme sürecinin seyrini değerlendirdiğimizde, AKP hükümetinin önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu dönemde, AKP iktidarının Avrupa Birliği (AB) şartlarını kolaylaştırıcı bir etken olarak öne çıktığı dikkat çekiyor. Hükümet, özellikle dini özgürlüklerin geliştirilmesi ve sivil-asker ilişkilerinde sivil kontrolün sağlanması konularında AB'nin demokratik norm ve kurallarını güçlü bir şekilde desteklemiştir. AKP, sağ veya sol eğilimli diğer siyasi partilerde bulunmayan bir kararlılıkla AB üyeliğine ve dolayısıyla siyasi reformlara bağlılığını sürdürmüştür (Özer, 2015, s. 146-147).

Refah Partisi ve Fazilet Partisi gibi İslamcı seleflerinden farklı olarak, "muhafazakâr demokrasi" anlayışını benimseyen AKP, kendisini ılımlı ve merkez sağ bir parti olarak tanıtmıştır. Bu iddiasını desteklemek amacıyla sadece dini özgürlükleri değil, genel olarak bireysel özgürlükleri de savunmuştur. AKP'nin bu dönemde, özellikle Türkiye'nin laik siyaset yapısında var olma çabası ve sahip olduğu tartışmalı "muhafazakâr demokrasi" ideolojisini AB'nin demokratik norm ve değerleriyle ilişkilendirerek meşrulaştırma çabası görülmektedir (Saatçioğlu, 2014, s. 91). Bu AB reformları yanlısı politikalar sayesinde, AKP'nin oy tabanını liberaller ve ılımlı muhafazakârları da kapsayacak şekilde genişlettiği ifade edilmektedir (Saatçioğlu, 2014, s. 91).

Türkiye, coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle sadece göçmenlerin kaynak ve transit ülkesi değil, son yıllarda artan siyasi ve ekonomik istikrarıyla birlikte hedef ülke konumuna da gelmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Avrupa Birliği (AB) üyelik

müzakereleri çerçevesinde, göç müktesebatının AB standartlarına uyumlaştırılması ve göç yönetimi alanında kurumsal yapıların oluşturulması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Türkiye, bu süreçte kapsamlı bir göç yönetim sistemi kurma yönünde somut adımlar atarken, 2011 yılında başlayan Suriye krizinin etkisiyle ülke topraklarında 2.7 milyondan fazla Suriyeliye geçici koruma sağlamaktadır. Başlangıçta bölgesel bir kriz olarak değerlendirilen bu durum, çoğunluğunu Suriyelilerin oluşturduğu, ancak Iraklılar, Afganlar ve diğer ülke vatandaşlarının da yer aldığı bir göç hareketine dönüşmüştür. Bu göç hareketinin Avrupa Birliği sınırlarına ulaşması, Türkiye ile AB arasındaki işbirliğinin önemini artırmıştır (Şen ve Özkorul, 2016, s. 86-119).

15 Temmuz 2016 darbe girişimi, Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkileri son dönemde en çok etkileyen gelişmelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Türk demokrasisinin bu son askeri darbe girişimi, Türkiye ile AB arasındaki sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerde derin bir travmaya yol açmıştır. Darbe girişimi öncesinde zaten sorunlu olan ilişki, 15 Temmuz sonrası daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Türkiye, darbe girişimi sırasında ve sonrasında Batılı müttefiklerinden, özellikle AB üyesi ülkelere, beklediği desteği göremediğini ifade etmiştir (Usluer, 2016, s. 38). Batılı ülkeler, darbe girişimine verdikleri tepkiler açısından üç ana yaklaşım sergilemiştir: Çoğu Batılı ülke, darbe girişiminin sonucunun netleşmesini bekleyerek sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bir kısmı açıkça darbecilere destek verir şekilde bir tutum sergilemiştir. Diğer bazı ülkeler ise darbe girişimini görmezden gelerek kayıtsız bir yaklaşım benimsemiştir. Darbenin sonucunun ve mücadelenin kazananının belli olmasının ardından, Batılı ülkeler Türkiye'deki demokratik iktidarı destekleme yönünde adımlar atmıştır. AB makamları ve üye ülkelerin, 15 Temmuz darbe girişimine karşı sergiledikleri tutum ve darbeye karşı mücadeleyi yeterince dikkate almamaları, AK Parti hükümetinde AB ve üye ülkelere karşı bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ataman ve Shkurti, 2016, s. 61).

2.2.8.2. Ekonomik ve ticari ilişkilerin rolü

2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Avrupa Birliği (AB) yaklaşımını seçim beyannamesinden anlamak mümkündür. Beyannamenin 93 sayfası, “İlkeli Siyaset”, “Hukuk ve Adalet Reformu”, “Tarım ve Hayvancılık”, “Sosyal Politikalar” gibi dokuz ana başlığa ayrılmıştır. En fazla dikkat çeken bölüm, 25 sayfa ile “Ekonomi Politikaları” başlığı altında yer almıştır. Bu durum, Tuğal'ın AKP'yi

liberal bir parti olarak nitelendirdiği tezini destekleyen bir veri olarak değerlendirilebilir (Tuğal, 2009). Beyannamede, partinin AB'ye tam üyelik hedefi de belirtilmiştir. Ancak bu hedef, "Dış Politika", "Sosyal Politikalar" veya "Demokrasi ve Sivil Toplum" başlıkları altında ele alınmamıştır.

AB'ye tam üyelik hedefi, beyannamede yalnızca iki kez vurgulanmıştır. Bu hedef, "Ekonomi Politikaları" başlığı altında "Temel Yaklaşımlar" ve "Yabancı Sermayenin Cezbedilmesi" alt başlıkları içerisinde ifade edilmiştir:

- "Avrupa Birliği'ne tam üyelik, ekonomik ve demokratik gelişimin sağlanması bakımından öncelikli hedefimizdir." (AKP, 2002, s. 44).
- "Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde somut ve samimi adımlar atılarak, özellikle Avrupa Birliği firmalarının Türkiye'ye yatırım yapması için gerekli ortam hazırlanacaktır." (AKP, 2002, s. 58).

AKP'nin AB üyeliğini özellikle ekonomik açıdan gelişme sağlanmasına yardımcı olabileceği gerekçesiyle desteklediği ortaya konmuştur. 2002 Beyannamesinde AB üyeliğini özellikle ekonomik açıdan bir hedef görürken, AB'nin ortaya koyduğu kriterleri üyelikten bağımsız olarak benimsediğini ve Türkiye'nin refahı için bu ve benzeri kriterleri hayata geçireceğini vurgulamıştır. Ancak gazete haberlerinde demokrasi ve insan hakları vurgusunun ekonominin önüne geçtiği görülmüştür. Bu durum parti programları ve gazete haberlerinin metin türü olarak farklı olduğunun ve bu farklı metin türlerindeki AB söyleminin oluşturucusu olan AKP'nin metnin amaçsallık ve durumsallık (Alm. Intensionalität, Situationalität) özellikleri üzerinde durduğunun göstergesidir. Zira seçim bildirgesi adı konmuş bir ekonomik krizdeki ülkede yönetime talip olan bir partinin (ekonomi) vaatleri iken, gazete haberleri daha çok seçimden sonra Kopenhag Zirvesi'ne hazırlanan ve ülkesindeki demokrasi ve insan haklarının durumunu savunan bir partinin söylemidir. Hatta dönemin başbakanı Abdullah Gül "Türkiye'nin artık bazı AB ülkelerinden de ileride olduğunu savunmuştur (AKP, 2002, s. 58).

2.2.8.3. Toplumsal algı ve kamuoyu tutumu

1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak ilan edilen Türkiye, 3 Ekim 2005 tarihinde üyelik müzakerelerine başlamış olmasına rağmen, mevcut durumda başta Kıbrıs sorunu ve bazı üye ülkelerin etkisi nedeniyle müzakerelerde beklenen

ilerlemeyi kaydedememektedir. Teknik anlamda müzakerelerdeki ilerleme eksikliği, Türkiye kamuoyunda AB üyeliğine olan desteğin azalmasıyla paralel bir seyir izlemektedir (Şenyuva, 2009, s. 98).

Eurobarometer verilerine göre, 2001 yılında Türkiye kamuoyunun AB üyeliğine verdiği destek yüzde 59'dur. Destek oranı 2004 yılına kadar artarak devam etmiş ve 2004'te yüzde 71 ile zirveye ulaşmıştır. 2001 yılında "üyelik kötü bir şey olur" diyenlerin oranı yüzde 18 iken, bu oran 2004 yılında yüzde 9'a düşmüştür. Ancak 2004 sonrasında destek oranında belirgin bir düşüş gözlemlenmiştir; 2005'te yüzde 59'a gerileyen destek oranı, 2007 ve 2008 yıllarında yüzde 50'nin altına düşmüştür (Şenyuva, 2009, s. 98).

AB müzakereleri ve Türkiye'deki kamuoyunun tutumu, son dönemde akademik literatürde incelenen bir konu olmuştur. Ancak, Türkiye'de AB desteğine ilişkin kamuoyu yoklamalarının detaylı şekilde incelenmemiş olması, konunun teknik ve karmaşık görülmesi, ve AB ilişkilerinin genellikle Türkiye bürokrasisinin belirli bir kesimi tarafından yürütülmesi, bu araştırmaların sınırlı kalmasına neden olmuştur. 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile başlayan AB ilişkilerinde, Türkiye bürokrasisinin belirli bir kesimi süreci yürütmüş ve kurumlar arası yetki karmaşası yaşanmıştır. Kamuoyuna ise genellikle yazılı ve görsel medya aracılığıyla, bazen manipülatif şekilde bilgi verilmiştir (Oran, 2009, s. 840).

AB'ye aday olan ve müzakerelere devam eden Türkiye'de, müzakerelerin teknik yönleri kadar kamuoyunun tutumu da son yıllarda akademik araştırmaların konusu olmuştur. Ancak, Türkiye'de AB desteğine dair kapsamlı kamuoyu araştırmaları yapılmamış, bu durumun nedenleri arasında konunun karmaşıklığı ve teknik doğası ile AB ilişkilerinin Türkiye bürokrasisinin belirli kesimleri tarafından yürütülmesi bulunmaktadır (Şenyuva, 2009, s. 98). 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile başlayan AB ilişkilerinde, Türkiye bürokrasisinin belirli kesimlerinin süreci yürütmesi ve kurumlar arası yetki karmaşası yaşanması nedeniyle kamuoyu bilgilendirmesi genellikle yazılı ve görsel medya aracılığıyla yapılmış ve bu bilgilendirme kimi zaman manipülatif olmuştur (Oran, 2009, s. 840).

2010'da Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM) tarafından yapılan bir çalışmada, halkın %32.8'i Türkiye'nin AB'ye asla üye olamayacağına inandığını belirtmiştir (ATAUM, 2010, s. 10).

Ancak, küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, uluslararası ilişkilerde haberleşme olanaklarını artırmış ve kamuoyunun daha fazla dikkate alınmasını sağlamıştır. Bu değişim, Türkiye-AB ilişkilerinde de etkisini göstermiştir. Artık ana akım medyanın yanı sıra, çeşitli araştırma merkezleri ve akademik kurumlar farklı görüşleri ortaya koyarak kamuoyunu bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu çoğulcu ortam, farklı bakış açılarına yer veren yayınların ve bilgilerin kamuoyuyla paylaşılmasına zemin hazırlamıştır (Kılıç, 2015, s. 26).

2.2.9. AKP döneminde AB ilişkilerine yönelik yapılan reformlar

AKP döneminde AB ilişkilerine yönelik yapılan çeşitli reformlar vardır. Ancak bunlardan en önemlileri olan; hukukun üstünlüğü ve yargı reformları, kişisel haklar ve özgürlüklere yönelik reformlar, eğitim ve sosyal politikalara yönelik reformlar ile anayasa değişikliği bu bölüm kapsamında incelenmiştir.

2.2.9.1. Hukukun üstünlüğü ve yargı reformları

AKP döneminde Türkiye'nin AB ile ilişkileri, özellikle 2002-2010 yılları arasında hız kazanmış ve hukukun üstünlüğü ile yargı reformları öncelikli konular arasında yer almıştır. Türkiye, AB müktesebatına uyum sağlamak ve demokratikleşme sürecini ilerletmek için yargı sisteminde köklü değişiklikler yapmıştır. Ancak 2010 sonrası dönemde yargı bağımsızlığı ile hukukun üstünlüğü konusunda gerilemeler yaşandığı yönünde eleştiriler artmıştır. 2002-2010 döneminde AB uyum sürecine yönelik çeşitli yargı reformları yapılmıştır. AKP iktidarının ilk yıllarında AB ile müzakere sürecine hız vermek amacıyla yargının bağımsızlığını artıran, temel hak ve özgürlükleri genişleyen reformlar yapılmıştır (Bozan, 2018). Bu reformlar Türkiye'nin demokratikleşmesini ve askeri vesayetini sona erdirilmesini hedeflemiştir. Bu kapsamda Anayasa'nın 90. Maddesi 2004 yılında değiştirilmiş ve bu değişiklik ile uluslararası insan hakları sözleşmelerinin iç hukukun üzerinde olduğu kabul edilmiştir. İşkence ve kötü muameleyle mücadelede "sıfır tolerans" politikası benimsenmiştir. Yargının bağımsızlığı güçlendirilmiş ve askeri mahkemelerin yetkileri sınırlandırılmıştır. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısında demokratikleşme yönünde düzenlemeler yapılmış ve Adalet Bakanlığı'nın yargı üzerindeki idari denetim yetkileri azaltılmıştır (Sağlam, 2010).

2004 yılında yapılan reformlar ile Türk yargı sistemi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile AB normlarına daha uyumlu hale getirilmiştir. Bu kapsamda; askeri yargının yetkileri kısıtlanmış, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması kaldırılmış, idam cezası tamamen kaldırılmış, kişisel verilerin korunması anayasal güvence altına alınmış ve adil yargılama hakkı genişletilmiştir (Yıldız ve Ünlü, 2011).

2010 yılında Türkiye’de en büyük yargı reformlarından biri olan anayasa referandumu yapılmıştır. Bu referandumla yargı bağımsızlığı ve hukuk devleti ilkelerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. 2010 Referandumuyla yapılan değişiklikler; Anayasa Mahkemesi’nin üye sayısı artırılmış, seçilme usulü değiştirilmiş, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun yapısı değiştirilmiş, sivil mahkemelerin yetkileri artırılmış, askeri mahkemelerin etkisi azaltılmış, bireysel başvuru hakkı getirilerek vatandaşlara Anayasa Mahkemesi’ne doğrudan başvuru imkanı tanınmış, yargının hesap verebilirliği artırılmış ve disiplin cezaları yargı denetimine açılmıştır. Bu reformlar, yargının demokratikleşmesi ve askeri vesayetin tamamen sona erdirilmesi açısından önemli adımlar olarak verilebilmektedir (Gürer, 2023).

2011 sonrası dönemde, AB ile müzakerelerin yavaşlaması ve iç politikadaki gelişmeler sebebiyle yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü konularında çeşitli sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. 2013 yılında yaşanan Gezi Parkı Olayları ile 17-25 Aralık Yolsuzluk Soruşturmaları, yargının siyasi baskı altına alındığı yönündeki eleştirileri artırmıştır (Canel, 2024). HSYK’nın yapısı tekrar değiştirilmiş ve yürütmenin yargı üzerindeki etkisi artırılmıştır. Ayrıca savcı ve hakim atamalarında bağımsızlık sorunu yaşanmaya başlanmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL kapsamında çeşitli yargı mensubu görevinden alınmış, yargıda büyük çaplı tasfiyeler gerçekleştirilmiş, FETÖ bağlantılı olduğu iddia edilen yargıç ve savcılar ihraç edilmiş, yargının bağımsızlığına yönelik endişeler artmış ve AB ile AİHM bu konuda Türkiye’yi eleştirmiştir (Tezcan vd., 2018). 2017 referandumu ile Türkiye, Başkanlık Sistemine geçmiş ve yargı üzerinde yürütmenin etkisi arttırılmıştır. HSYK’nın ismi Hakimler ve Savcılar Kurulu olarak değiştirilmiş ve üye seçiminde Cumhurbaşkanı’nın etkisi artırılmıştır (Kaan, 2019). Anayasa Mahkemesi üyelerinin önemli bölümü Cumhurbaşkanı tarafından atanmaya başlanmış, Cumhurbaşkanı’na kararname çıkarma yetkisi verilmiş ve Başbakanlık

kaldırılarak yürütme yetkisi tamamen Cumhurbaşkanı'na devredilmiştir. Bu değişiklikler, yargının yürütme organı karşısında bağımsızlığını yitirdiği yönünde eleştirilere sebep olmuştur (Boztepe, 2018).

2.2.9.2. *Kişisel haklar ve özgürlüklere yönelik reformlar*

AKP'nin ilk yıllarında AB uyum sürecini hızlandırmak ve Türkiye'yi demokratik standartlara yaklaştırmak amacıyla çeşitli insan hakları reformları gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar genel olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve AB Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak amacıyla yapılmıştır (Akman, 2010).

2002-2004 yılları arasında Türk Ceza Kanunu'nda değişiklikler yapılarak basın özgürlüğü genişletilmiş, sansür yasaklanmış, 2003 yılında RTÜK kanununda değişiklik yapılarak özel televizyon ve radyo kanallarında çeşitli dillerde yayın yapma izni verilmiş, Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi 2008 yılında revize edilmiş ve yargının iznine tabi hale getirilmiştir (Çabuk, 2013). Ancak 2010 yılından sonrasında özellikle internet üzerindeki kısıtlamalar ile basına yönelik baskılar sebebiyle ifade özgürlüğü konusunda gerilemeler yaşandığı yönünde uluslararası eleştiriler artmaya başlamıştır. Ayrıca gözaltı süreleri düşürülmüş, işkence suçlarının zaman aşımı kaldırılmış ve gözaltında avukat bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Bu reformlar sonucunda AB ilerleme raporlarında Türkiye'nin işkence ve kötü muamele konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. 2009 yılında Kürtçe yayın yasağı kaldırılmış ve TRT Kürdi kurulmuş, azınlık vakıflarına mülk edinme hakkı tanınmış ve 2011 yılında Rum vakıfları ile Ermeni vakıflarına el konulan mülklerin iadesine başlanmıştır. Bu reformlar, Türkiye'nin AB ile uyum sürecinde çok kültürlülük ile azınlık hakları konusundaki adımları olarak görülmüştür (Oran, 2022).

AKP, iktidara geldiği dönemde Türkiye'de askeri vesayetin güçlü olduğu bir yönetim sistemi devralmıştır. AB uyum süreci kapsamında askeri vesayeti azaltmaya yönelik reformlar gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında yapılan reformlarla MGK'nın yapısı değiştirilmiş, sivil ağırlık artırılmış, MGK'nın yürütme organı üzerindeki etkisi sınırlandırılmış, MGK Genel Sekreterliği'ne sivil bir atama yapılmasının önü açılmıştır (İnal, 2017). 2004 Anayasa değişikliğiyle askeri mahkemelerin sivil kişileri yargılaması engellenmiş, askeri harcamaların Sayıştay denetimine açılması sağlanmış ve 2009 yılında askerlerin sivil mahkemelerde yargılanmasının önü açılmıştır. Bu

reformlarla Türkiye’de sivil otoritenin güçlendirilmesi ile askeri müdahalelerin engellenmesi amaçlanmıştır (Sancar ve Akgönül, 2013).

AKP iktidarı döneminde ekonomik reformlar, AB müktesebatına uyum sağlamak ve küresel piyasalara uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; 2002 yılında IMF ile yapılan anlaşma doğrultusunda sıkı mali disiplin politikaları uygulanmış, kamu borçlanma limitleri AB Maastricht Kriterleri’ne uyumlu hale getirilmiş ve 2003 yılında kamu ihale sistemi AB standartlarına uygun hale getirilmiştir. Bu reformlar, Türkiye ekonomisinin 2002-2008 yılları arasında istikrarlı büyümesini sağlamış ve AB’yle ekonomik ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Karakurt ve Akdemir, 2010). Ayrıca Merkez Bankası’nın bağımsızlığı güçlendirilmiş, enflasyon hedeflemesi politikası benimsenmiş ve dalgalı kur rejimi uygulaması devam ettirilmiştir. Bu politikalar, Türkiye’nin ekonomik istikrarını artırmış ayrıca AB ülkeleriyle yatırım ilişkilerini de güçlendirmiştir. Türkiye’nin AB Gümrük Birliği düzenlemelerine tam uyum sağlanması amacıyla gümrük reformları yapılmış, AB ile ticaret hacmi artırılmış, doğrudan yabancı yatırım akışı hızlanmıştır. Buna ek olarak Avrupa Yatırım Bankası’ndan sağlanan krediler ile büyük altyapı projeleri de desteklenmiştir. Bu reformlarla Türkiye ekonomisi AB ile daha uyumlu hale getirilmiş ve özel sektör yatırımları artırılmıştır (Tanilyan, 2014).

2.2.9.3. *Eğitim ve sosyal politikalara yönelik reformlar*

AKP döneminde eğitim alanında yapılan reformlar, AB’nin eğitim ve kültür politikalarına uyum sağlamak, eğitimde fırsat eşitliğini artırmak ve mesleki eğitimi güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 2012 yılında gerçekleştirilen reform ile Türkiye’de zorunlu eğitim süresi 8 yıldan 12 yıla çıkarılmış, eğitim sistemi 4 yıl ilköğretim, 4 yıl ortaöğretim ve 4 yıl lise şeklinde yeniden yapılandırılmış ve mesleki eğitim teşvik edilerek, öğrencilerin erken yaşta mesleki yönlendirme alması sağlanmıştır. Bu reformlar, AB standartlarına uygun olarak eğitime erişimi artırmayı hedeflemiş olsa da imam hatip liselerinin teşvik edilmesi ile kesintili eğitimin uygulanması gibi çeşitli sebeplerle tartışmalara da yol açmıştır (Ömürlüoğlu, 2020).

Türkiye, 1999 yılında Bologna Süreci’ne girmiş ve AKP iktidarında bu sürecin yükümlülükleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda; yükseköğretim

programlarında Avrupa Kredi Transfer Sistemi uygulaması yaygınlaştırılmış, üniversitelerarası akademik hareketliliği artırmak amacıyla Erasmus+ programına katılım sağlanmış, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde eğitim standartlarının Avrupa'daki üniversitelerle uyumlu hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu reformlar ile Türkiye'de yükseköğretim Avrupa üniversiteleriyle uyumlu hale getirilmiş ve öğrenci değişim programları yaygınlaştırılmıştır (Biçer, 2006). 2010 yılında FATİH Projesi kapsamında okullara akıllı tahtalar ile öğrencilere tablet bilgisayarlar dağıtılmış ve dijital eğitim platformları geliştirilerek eğitimde fırsat eşitliği sağlanması hedeflenmiştir. Ancak proje uygulamasında yaşanan teknik ve altyapı sorunları sebebiyle hedeflenen başarıya ulaşılamadığı yönünde çeşitli eleştiriler de yapılmıştır (Genç, 2019).

AKP döneminde sosyal politikalar alanında gerçekleştirilen reformlar, AB'nin sosyal politika kriterlerine uyum sağlamak ve dezavantajlı grupların toplumsal yaşama daha fazla katılımını teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir (Armutlu, 2024). 2006 yılında Sosyal Güvenlik Reformu uygulanmaya başlanmış ve SSK, Emekli Sandığı ile BAĞ-KUR tek çatı altında birleştirilmiş, 2008 yılında yürürlüğe giren Genel Sağlık Sigortası'yla bütün vatandaşların sağlık hizmetlerine erişimi sağlanmış ve Yeşil Kart uygulaması genişletilerek düşük gelirli bireylerin sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanması sağlanmıştır (Orhan, 2024). Bu reformlar, AB ülkelerindeki sosyal güvenlik sistemlerine benzer bir yapıyı Türkiye'de oluşturmayı hedeflemiştir. Ayrıca 2004 yılında Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile kadın hakları güçlendirilmiş, kadına yönelik şiddet suçlarına verilen cezalar artırılmış, 2006 yılında Kadın-Erkek Eşitliği Komisyonu kurulmuş, kadın istihdamını teşvik etmek amacıyla çeşitli teşvikler sağlanmıştır (Cavlak ve Akpınar, 2019). Ancak kadına yönelik şiddetin artması ve 2021 yılında İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması, Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki ilerlemelerini gölgeleyen gelişmeler olarak eleştirilmiştir. 2005 yılında Engelliler Kanunu yürürlüğe girerek engellilerin eğitim, istihdam ve sosyal yaşama katılımını kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılmış, 2010 yılında anayasa değişikliğiyle engelli bireyler için pozitif ayrımcılık anayasal güvence altına alınmış, AB fonlarıyla desteklenen projeler kapsamında engellilere yönelik rehabilitasyon ve mesleki eğitim hizmetleri yaygınlaştırılmıştır. Bu reformlar, AB sosyal modeline uyum sağlamak açısından önemli adımlar olmuştur (Yazici, 2016).

AKP döneminde özellikle 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla birlikte Türkiye büyük bir mülteci akınına uğramıştır. Türkiye, AB'yle yapılan mülteci anlaşmaları kapsamında göç politikalarını yeniden şekillendirmiştir. Bu kapsamda; 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çıkarılarak göçmenlerin hukuki statüleri belirlenmiş, 2016 yılında Türkiye-AB Göç Mutabakatı imzalanarak mültecilerin AB'ye geçişlerinin sınırlandırılması karşısında Türkiye'ye mali destekler sağlanmış ve Geçici Koruma Statüsü altında Suriyeli mülteciler sağlık, iş gücü piyasası ve eğitime erişim hakkı kazanmışlardır. Bu politikalar, Türkiye'nin AB'yle göç iş birliğini artırmış ancak mülteci politikalarının sürdürülebilirliği konusunda çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Şimşek, 2018).

2.2.9.4. Anayasa değişikliği

AKP iktidara geldiği 2002 yılından itibaren Türkiye'nin AB üyelik sürecine uyum sağlamak amacıyla önemli anayasa değişiklikleri yapmıştır. AB müktesebatına uyum sağlamak ve demokratikleşme hedefleri kapsamında yapılan bu değişiklikler, Türkiye'deki hukuk sistem, insan hakları, demokrasi, yargı bağımsızlığı ve temel özgürlükler gibi çeşitli alanlarda önemli düzenlemeler getirmiştir (Tamur, 2022).

2004 yılı, AB'yle müzakerelere başlama süreci için kritik bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, 2004 yılında kabul edilen anayasa değişikliğiyle AB'nin demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti ilkelerine uyum sağlamak amacıyla önemli adımlar atmıştır. Bu kapsamda; 2004 Anayasası'ndaki değişikliklerle, askeri mahkemelerin sivil yargılamalar üzerindeki yetkileri sınırlandırılmış, askeri mahkemeler sadece asker kişileri yargılayabilme yetkisine sahip hale getirilmiş ve sivil kişilerin askeri mahkemelerde yargılanması tamamen yasaklanmıştır (Tunç, 2024). Bu değişiklik, Türkiye'nin sivil denetim sistemlerini güçlendirmek ve AB'ye uyum sağlama çabalarının birer parçası olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne tam uyum sağlanabilmesi için ve insan hakları alanında Türkiye'nin yükümlülükleri artırılmış, işkenceye sıfır tolerans politikası kapsamında işkenceyi suç sayan hükümler güçlendirilmiştir. Bu reformlar, Türkiye'nin AB'nin temel haklar konusunda belirlediği standartlarla uyum sağlamasına katkı sunmuştur (Biçer, 2017). Anayasa'ya eklenen maddeler ile yargının bağımsızlığı daha fazla güvence altına alınmış, yargı denetimi daha etkin hale getirilmiş, yargı reformları

çerçevesinde yargıçlar ile savcılarının görev süreleri, atama ve terfi süreçleri yeniden düzenlenmiştir (Çakar, 2011).

2010 referandumu, Türkiye'deki anayasa değişiklikleri sürecinin en önemli dönüm noktalarından birisidir. Bu değişiklikler, AB üyeliği sürecini hızlandırmak ve demokratikleşme hedeflerini güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. 2010 yılındaki anayasa değişiklikleriyle özellikle yargı bağımsızlığı, siyasi partiler ile temel haklar alanlarında önemli düzenlemeler yapılmıştır (Özdemir ve Çiftlikçi, 2015). Bu kapsamda; HSYK yapısı değiştirilmiş, üyelerin seçilme biçimi düzenlenmiş, Yargıtay, Danıştay, Anayasa Mahkemesi gibi yüksek yargı organlarının üyelerinin belirlenmesinde değişiklikler yapılmış, Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru hakkını kabul etmesiyle AB müktesebatına uygun denetim sistemleri oluşturulmuştur (Yanık, 2010). Bu reformlar, Türkiye'deki yargı sisteminin AB standartlarına yaklaşmasını sağlamayı amaçlamıştır. Ayrıca siyasi parti kapatılmalarının engellenmesi amacıyla, siyasi partilerle ilgili yapılan düzenlemeler, AB'nin demokratik toplum ve özgürlükler konusundaki kriterlerine uyum saplamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Siyasi parti liderlerinin ve üyelerinin haklarının daha fazla korunmasına yönelik düzenlemeler getirilmiş ve seçim barajının düşürülmesiyle partilerin parlamento'ya daha kolay girmeleri sağlanmıştır. Kadın erkek eşitliği konusundaki düzenlemeler güçlendirilmiş, cinsiyet eşitliği anayasal güvence altına alınmış, kadına yönelik şiddetle mücadele'ye yönelik reformlar, Avrupa standartlarına uyum sağlamak amacıyla uygulanmaya başlamıştır (Hakyemez, 2010).

2017 yılında yapılan anayasa değişikliği, Türkiye'deki yönetim biçimini değiştiren en önemli reformlardan bir diğeridir. Bu değişiklik, başkanlık sistemine geçiş ile Türkiye'nin demokratikleşme sürecini yeniden şekillendirmeyi amaçlamıştır. Ancak bazı bölümler AB ile uyum sürecine ters düşmüş ve eleştirilere sebep olmuştur. Bu kapsamda; Cumhurbaşkanı'nın yürütme yetkilerini tek elde toplaması başkanlık makamının kaldırılması gibi önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, Türkiye'deki güçler ayrılığını zayıflatarak daha merkeziyetçi bir yönetim tarzını benimsemiştir (Sargın, 2019). Cumhurbaşkanı ile milletvekili seçimlerinin aynı gün yapılmasıyla ilgili düzenlemeler, seçim sisteminde reform yapmayı hedeflemiştir. Ancak seçim ve referandum sürecinde yapılan düzenlemeler, seçim güvenliği ile özgürlüğü konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin

üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanmaya devam etmesi yargı bağımsızlığı konusunda da eleştirilere sebep olmuştur. Yargıçların ve savcılarının bağımsızlığı konusunda yapılan değişiklikler, AB tarafından eleştirilen bir diğer konu olarak da verilebilmektedir (Çinar, 2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2002-2020 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN SÖYLEMSEL AÇIDAN ANALİZİ

Söylem, dilin belirli bir kapsam içerisinde kullanılmasıyla oluşan anlam bütünüdür. Herhangi bir metnin veya konuşmanın sadece dil bilimsel bir yapıdan ibaret olmadığı buna ek olarak toplumsal, kültürel ve ideolojik bir çerçeveye de sahip olduğunu kabul etmektedir. Söylem yalnızca kelimelerin peş peşe sıralanması değil aynı zamanda belirli bir düşünce sistemini, bir dünya görüşünü ya da belirli anlamları içeren bir yapı olarak verilebilmektedir. Söylem yazılı ya da sözlü olabilmekte ve bilim, sanat, din, hukuk, medya, siyaset gibi çeşitli alanlarda biçimlendirilebilmektedir (Swartz, 2011). Bilim insanlarının akademik makalelerde kullandıkları dil ile politikacıların hitap ediş biçimlerinin birbirlerinden farklı olması örnek olarak verilebilmektedir. Her iki durumda da belirli bir kapsam içerisinde anlam üretilmekte ancak kullanılan dil ile amaçlar değişiklik göstermektedir. Filozof ve dil bilimci Michel Foucault tarafından söylem, yalnızca dil bilimsel bir kavram olarak değil aynı zamanda bilgi ile iktidarın bir aracı olduğu ifade edilmiştir. Foucault'a göre söylem, toplumlar içerisinde güç ilişkilerinin belirlenmesinde, bilgi üretiminde ve toplumların gerçeklik algılarının biçimlendirilmesinde kullanılan bir unsurdur. Bu sebeple söylemler sadece tarafsız iletişim araçları olmamakta aynı zamanda belirli bir ideolojinin taşıyıcısı olarak da verilebilmektedir (Akay, 1995).

Siyasi söylem, siyaset alanında kullanılan dilin ideolojik amaçlar ile politik amaçlar kapsamında belirli çerçevede şekillendirilmiş halidir. Bu tür söylemler; bir siyasi liderin, siyasi partinin, devletin ya da ideolojik bir grubun mesajlarını iletme, destek toplamak, muhalefetin eleştirilmesi ya da belirli bir politikayı meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Siyasi söylemler genel olarak mitinglerde, meclis konuşmalarında, seçim kampanyalarında, medya röportajlarında, resmi belgelerde ya da sosyal medya paylaşımlarında kullanılabilmektedir (Fairclough, 2001). Siyasi söylemler genellikle belirli bir toplumun tarihi, kültürel ve ekonomik şartlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Siyasi aktörler, kitleleri etkileyebilmek amacıyla söylemlerinde belirli retorik stratejiler kullanabilmektedir. Bu stratejiler başlıca; metaforlar ve sembollerin kullanılması, kutuplaştırıcı dil kullanılması, duygusal

yönlendirme ve gerçeklik algısını şekillendirmez. Siyasi söylem, bireyler ile toplumların düşünme biçimini şekillendirme gücüne sahiptir ve kamuoyu oluşturma, algı yönetimi ile propaganda gibi çeşitli süreçler de siyasi söylemin vazgeçilmez unsurları arasındadır (Ceng, 2018).

Sonuç olarak söylem, dilin belirli bir bağlam içerisinde kullanımıyken siyasi söylem ise toplumları yönlendiren, ideolojileri şekillendiren ve kamuoyunu etkileme gücüne sahip iletişim biçimidir. Ayrıca siyasi söylemin nasıl kullanıldığı, demokrasinin işleyişi, toplumsal barış ve kamuoyunun bilinç düzeyi üzerinde de ciddi düzeylerde etkilere sahiptir (Genel, 2022).

3.1. 2002-2016 Yılları Arasındaki Türkiye-AB İlişkilerinin Söylemsel Analizi

AB-Türkiye ilişkilerinde en dinamik dönemlerden biri, 2002 yılında AK Parti Hükümeti'nin kurulmasıyla başlayan ve müzakerelerin başladığı tarihe kadar devam eden süreçtir. Bu süreçte AK Parti Erdoğan'ın başbakanlığında AB üyesi olmak konusunda net bir kararlılık içindedir. Erdoğan, AB'nin Türkiye'nin üyelik sürecini bir "kimlik meselesi" haline getirmesine karşı çıkarak, Avrupa Birliği'nin "Hristiyan kulübü" olmaması gerektiğine dikkat çekmiş ve demokratik değerlere uygun hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Sunar, 2013, s. 435). Böylece İslam'ın da Batı medeniyetinin dışında kalmaması gerektiğine inandığını göstermiştir.

Kıbrıs'ın AB üyeliği ve Türkiye'nin Kıbrıs Rum tarafını adada tek devlet olarak tanınamaması durumu Türkiye'nin üyelik sürecini tıkayan önemli bir sorun olarak öne çıktığında, AK Parti bu konuyu BM aracılığıyla bir çözüme kavuşturarak AB üyesi olma yönünde kararlılığına devam etmiştir. Erdoğan bu kararlılığı dile şu şekilde getirmiştir:

“Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'ın AB'ye üye olduğu günlerin hayalini kuruyorum” (Hürriyet, 2002).

Erdoğan'ın 2002'de kurmuş olduğu hayalin, 2008'de AB tarafından çıkarılan madeni Euro'lar üzerindeki haritada gerçekleşmeyeceğine ve AB'nin bu tutumuyla Türkiye'yi AB sınırlarına dahil etmeyeceğinin mesajını vermiştir:

“AB, 2008'de çıkacak madeni Euro üzerindeki haritadan Türkiye'yi sildi. Rum Kesimi'ni de Girit Adası'nın yanına taşıdı. AP'nin iki liberal vekili yeni paraya karşı

mücadele başlattı. Avrupa Birliği, 2008’de piyasaya çıkacak olan yeni madeni Euro’ların üzerindeki haritada Türkiye’ye yer vermedi. AB’nin iki kurumu Komisyon ile Konsey’in bu konuda anlaşılamadığı, Komisyon’un "Türkiye’nin yer aldığı" haritayı göndermesine rağmen, AB hükümetlerini temsil eden AB Konseyi’nin Türkiye’yi bu haritadan çıkardığı anlaşıldı. Karar AB Komisyonu tarafından da doğrulandı.” (Hürriyet, 2007).

Erdoğan, AB usulü demokratik değerlere uyum sağlamada Türkiye’nin önemli yasal düzenlemeler yaptığını açıklamaktadır. Müslüman nüfusu olan bir ülke olmasına rağmen Türkiye’nin gerekli her türlü kriteri yerine getireceğini beyan etmektedir:

“Eksiklikler süratle tamamlanacak. İşkenceye hiçbir müsamaha göstermeyeceğiz. Anayasada gereken değişiklikler yapılacak ve ifade din ve vicdan özgürlükleri arttırılacak. Sivil toplum güçlendirilecek. Türkiye İslam ve demokrasinin birlikte yaşayabileceğini dünyaya ispat edecek. Türkiye’nin başarısı bütün İslam ülkelerine de örnek olacak” (Hürriyet, 2002).

Erdoğan AB kriterleri konusunda Türkiye’nin tam olarak AB ile aynı çizgide bir modern demokrasi olmaya niyetli olduğunu da ortaya koymuştur:

“AB’de temsil edilen çağdaş değerler ve modernleşme projesinin, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranların idealleriyle uyum içinde olduğunu ileri sürdü. AB’ye yönelik eleştirileri de dile getiren Erdoğan, Türkiye’nin üzerine düşeni yaptığını söyledi” (Evrensel, 2005).

Erdoğan AB ile uyum sürecinde gerekli demokratik düzenlemeleri yapmak konusunun sadece bir dış politika hedefi olmadığını belirtmiştir. Muhafazakar demokrat kimliğini ilk dönemde hep öne çıkaran AK Parti, Türkiye’de demokratik olmayan tüm düzenlemelerin değişmesini kendi görüşü ve hedefi olarak göstermiştir. Bu yönüyle Refah Partisi döneminden kalan İslamcı siyaseti bıraktıklarını da belirtmiştir:

“Türkiye’de köktendinciliğe karşı güçlü bir sistem kurduk. Unutmayalım ki köktendinciler bütün dinlerde ve ülkelerde var. Ancak bunlar azınlıktalar. AB süreci ilerlemediği takdirde, Kopenhag kriterlerine Ankara kriterleri diyeceğiz ve aynı yola devam edeceğiz. Amacımız, vatandaşlarımızın insan hakları, demokrasi ve yaşam seviyesi konusunda koşullarını iyileştirmek.” (Hürriyet, 2005).

Dönemin Dışışleri Bakanı olan Abdullah Gül, Ankara-Brüksel arasında son kapsamlı değerlendirme niteliğinde olan görüşme için Lüksemburg’a gitmiş ve bu görüşmelerde Türkiye’nin AB’ye üye olmak için gerekli tüm düzenlemeleri yerine getireceğini belirtmiştir:

“Toplantı sonrası düzenlenen basın toplantısında konuşan Dışışleri Bakanı Abdullah Gül, görüşmelerin çok verimli geçtiğini belirtti. Toplantıda reform sürecini anlattıklarını belirten Gül, Türkiye’nin eksikliklerini giderme iradesine sahip olduğunu vurguladı.” (BBC Türkçe, 2006).

Türkiye’nin demokratikleşmesini ve batılı Avrupa ülkeleri seviyesine gelmesini ana hedef olarak gören AK Parti, Türkiye’nin Batı medeniyetinin bir parçası olarak gören bir ideolojik yaklaşımı benimsemektedir. Bunu kuruluştan beri benimsenen, “muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkmak” ideali ile ilişkilendirmektedir. Bu yönden yeni muhafazarlık ideolojisini benimseyen AK Parti’nin İslam-Hristiyan zıtlığını reddeden bir siyasi tavır içine girdiği görülmektedir. Avrupa Birliği Başkanlığı İstanbul Ofisi açılışında Erdoğan’ın konuşması da buna vurgu yapmaktadır:

“AB’ye katılımın, Türkiye’nin çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkma idealini gerçekleştirmek için çok önemli bir süreç olduğunu ifade eden Erdoğan, daha önce de bunu defalarca söylediğini dile getirdi. Erdoğan, bunun, bir medeniyet projesi olduğunu ve medeniyet projesi olarak bu süreçteki kavgalarını yılmadan, usanmadan sürdüreceklerini bir kez daha ifade ettiğini söyledi” (T.C. Dışışleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, 2009).

Bu süreçte yaşanan sorunlar karşısında AK Parti, Türkiye’yi Batı medeniyetinin bir parçası olarak gördüğünü tekrarlarlarken AB açısından da Müslüman nüfusa sahip demokratik bir ülkenin birliğe katılımının önemini vurgulamaktadır. Eğer AB, batı medeniyetinin din yerine demokratik değerler üzerine kurulduğunu belirtiyorsa Türkiye’yi bir parçası olarak kabul etmesi gerektiğini de ileri sürmüştür.

Türkiye’nin demokratik kriterlere uygun düzenlemeleri gerçekleştirdiğini ve zaten AB medeniyetinin bir parçası olduğunu belirtmiştir:

“Eğer Avrupa hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları gibi değerlere bağlıysa, Türkiye de bu değerleri paylaşmakta ve uygulamak istemektedir. Söylemek istediğim,

Türkiye'nin üyeliği önüne konan sahte engeller ve bloke edilen fasıllar bizim milletimizin hevesini kırmıştır... Kriterlere baktığınızda, Türkiye üye ülkelerin yarısından daha iyi durumdadır" (Hürriyet, 2014).

"Bizim yeni Türkiye hedefimiz asla Avrupa Birliği'nden bağımsız değildir. Bölgemizdeki çatışmalar Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi dışlamasına değil tam tersine Türkiye ile ilişkilerini çok daha ileriye taşımaması gerekli kılıyor" (Hürriyet, 2015).

"Avrupa'nın kaderini ve geleceğiniz Türkiye'den ayrı düşünmek mümkün değil. AB ile müzakere sürecimizin suni siyasi engellerden arındırılarak tekrar canlandırılması gerektiğini belirttim. Özellikle AB ile vize serbestisi diyalogumuzun geliştirilmesine önem veriyoruz. Bu konularda Sayın Tusk ile mutabıkız ve onun başkanlığına güveniyoruz" (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2015).

18 Mart 2016'da Türkiye-AB arasında göçmenler, Türkiye'ye vize serbestisini de içeren bir mutabakat kabul edilmiştir. Bu mutabakat sonrası AK Parti'nin AB söyleminde değişim kendini gösterecektir:

"18 Mart mutabakatı beş ana maddeden oluşmaktadır: i) Düzensiz göçmenlerin iadesi (kapsamlı bir mekanizma çerçevesinde), ii) Suriyeli göçmenler için AB'den mali yardım (mültecilere yönelik proje kapsamında harcama şartı), iii) Türk vatandaşlarına AB ülkeleri için vize muafiyeti, iv) Türkiye-AB tam üyelik müzakerelerinin canlandırılması ve v) mevcut Gümrük Birliği'nin güncellenmesi" (Meşe, 2021).

2016 itibariyle AB ile Türkiye arasında vize serbestisi sağlanmaması görüşmelerde ana konu haline gelmiştir. AB üyelik sürecinde vize serbestisinin verilmemesi Türkiye ile AB arasında önemli bir sorun haline almıştır. Davutoğlu döneminde dış politikada İslam ülkelerine doğru bir açılma ve liderlik iddiasının ortaya çıkması bir yeni strateji olarak kendini gösterse de henüz Batı medeniyetinin parçası olma iddiasından vazgeçilmemiştir. Ancak bu konuda isteklilik zayıflamış, iç siyasetten gelen güç ve alınan kamuoyu desteğine güvenilerek AB ülkelerine yönelik rest çekme tavrı gündemi işgal etmeye başlamıştır:

"Avrupa Birliği, ülkemize söz verdiği ama kasıtlı olarak tutmadığı vize serbestisi, mülteciler için toplamda 6 milyar avro yardım, fasılların açılması gibi adımları attığında, biz de elbette iyi niyetimizi göstereceğiz. Ama artık tek taraflı adım atma dönemi bitti. Hani bizde bir söz var ya; ne kadar ekmek o kadar köfte" (Bianet, 2016).

Vize serbestisi için AB'nin öne sürdüğü siyasi ve yasal değişiklikler için AK Parti gönüllü olmamış ve bu isteklere şiddetle karşı çıkmıştır:

“AB vize için 'Terörle mücadele yasasını değiştireceksiniz' diyor. Siz önce AB Konseyi önünde çadır kuranlara karşı zihniyetinizi niye değiştirmiyorsunuz? Onlara çadır kurduracaksınız, demokrasi için olduğunu söyleyeceksin; bize de vizeyi kaldıracağım şartı şu. Biz yolumuza gidiyoruz, siz de yolunuza gidin. Kiminle anlaşabiliyorsan onla anlaş” (Hürriyet, 2016).

“Bu mücadele takdir bir yana, tavsatılıyor. Neymiş terör konusundaki tavrımızı yumuşatmalıymışız. Yahu bana bak siz ne zamandan beri Türkiye'yi idare etmeye başladınız? Kim size bu yetkiyi verdi?” (BBC Türkçe, 2016a).

24.11.2016 tarihinde Avrupa Parlamentosunda gerçekleştirilen toplantı sonucunda Avrupa Birliği Bakanı Ömer Çelik'in “...Kapıkule sınırından giremez...” ifadesiyle net bir tutumla AB'nin terörle mücadele konusunda Türkiye'nin hiçbir sürecine dahil olamayacağı mesajı verilmiş ve bu mesaja istinaden Almanya Başbakanı Merkel tarafından Ömer Çelik'in ifadelerine karşın “...Her şeye rağmen Türkiye ile görüşmelerin kesilmesini istemiyoruz...” açıklaması yapılmıştır. Türkiye'nin terörle mücadele konusunda kesin bir ifade kullanması sonucunda AB'nin içerisinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden biri müzakerelerin geçici dondurulmasıyken diğeri de Türkiye-AB ilişkilerinin devam etmesi olmuştur. Bu toplantı sonucunda 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılan üyelik müzakerelerinin 479 oyla geçici olarak dondurulması kararı alınmıştır (Bloomberg, 2016).

24.11.2016 tarihinde Avrupa Parlamentosunda ilişkilerin geçici dondurulması kararının alınmasından hemen sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan AB'ye, alınan kararla ilgili eleştirilerde bulunmuştur. Bu kapsamda AB'yi Kapıkule sınır kapısını açarak mültecileri serbest bırakma uyarısında bulunmuştur:

“Toplanmışlar, gelmişler bir araya 30-40 kişi, verilen o bildiriye 'Hayır' diyor, yok diğerleri 400-500 kişi 'Evet' diyor, topunuz 'Evet' dese ne yazar? Kapıkule'ye 50 bin mülteci dayanırsa feryat ettiniz. Bana bak, eğer daha ileri giderseniz bu sınır kapıları da açılır bunu da bilirsiniz. Öyle kurusıkı tehditlerden ne ben anlarım ne bu millet anlar, bunu da bilirsiniz.” (BBC Türkçe, 2016b).

Erdoğan'ın bu uyarısına karşın Hollanda Dışişleri Bakanı Koenders tarafından "İşte bu yüzden sınırlarımızı kapatalım", Almanya Başbakanı Sözcüsü Ulrike Demmer tarafından "Tarafların tehditleri faydalı değil" ve Avrupa Komisyonu Sözcüsü Margaritis Schinas tarafından da "farazi senaryolar üzerine açıklama yapmayacağını" ifadeleri Erdoğan'a tepki olarak dile getirilmiştir. Ayrıca Erdoğan'ın AB'ye vermiş olduğu mesaja yönelik AB Dönem Başkanı tarafından Türkiye'nin Ankara anlaşmasının yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiği ve hiçbir yükümlülüğünü yerine getirmediği ifade edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2016).

İç siyasetten gelen güçlenmenin bir parçası seçimlerde zaferin devam etmesidir. Kamuoyunun AB sürecine dair isteğini kaybettiğine dair kamuoyu yoklaması sonuçları genel bir siyaset değişikliğine gitme arzusunu güçlendirmiştir. Artık bu güçle anayasayı değiştirebilecek gücü kendinde görerek ideolojik yönelimi ve buna bağlı olarak da AB politikasını değiştirmenin zemini de hazırlanmaktadır. 16 Nisan 2017'de gerçekleşecek anayasa değişikliği referandumu sonuçları ideolojik dönüşümü tam olarak sağlayacaktır. Ardından gelecek AB siyasetine yönelik dönüşümün de sinyalleri verilmektedir:

"Ekonomik ilişkilerimizi devam ettirebiliriz ama bizim siyasi, idari noktadaki şeylerde gözden geçirmeye ihtiyacımız olabilir. Bütün gündemlerin hepsini artık 16 Nisan belirleyecek. 16 Nisan'dan sonra çok sürprizlerle karşılaşabilirsiniz, onlar da karşılaşabilir... Şimdi buralarda rakamları şu anda vermek doğru olmaz. Kalan 24 günü en ideal şekilde değerlendireceğiz. Yaptığımız son şeyler, durum, tespit; evet oylarının her geçen gün önde yükselerek devam ettiğidir. Asıl hedefimiz bu yükselen evet oylarının çok daha yükselmesi. Bunun da artarak devam edeceğine inanıyorum" (Hürriyet, 2017).

16 Nisan 2017 referandumu ile anayasa değişikliği gerçekleşmiştir. Bu anayasa değişikliği ile Türkiye köklü bir değişim geçirmiş, parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçmiştir. Başkanlık sistemi ile birçok alanda karar almanın doğrudan cumhurbaşkanlığına bağlanması da kabul edilmiştir. Bu ise artık restten de öte AB üyesi olma amacının bir kenara itildiğini başka dış politika ittifaklarının öne çıkacağını da göstermiştir. AK Parti, referandum sonrası artık açıkça AB üyeliği gündemini bir kenara bırakacak, önceliği olmaktan tamamen çıkaracaktır:

“Türkiye'nin, 1959 yılında ilk başvurusu yaptığı, 1963 yılında Ankara Anlaşması'nı imzaladığı tarihten beri gösterdiği sabrı, Avrupa Birliği'nin yanlış anladığını görüyoruz. Demek ki hala anlayamamışlar. Buna rağmen, şunu açıkça ifade ediyorum. Bu süreci bitiren, havlu atan, vazgeçen taraf biz olmayacağız. Aslına bakarsanız, bizim Avrupa Birliği üyeliğine ihtiyacımız da kalmamıştır” (BBC Türkçe, 2017a).

3.2. 2017 ve Sonrasında Türkiye-AB İlişkilerinin Söylemsel Analizi

Türkiye'nin 2017 referandumu öncesinde siyasi ve idari olarak yasal reformlar yapmayacağını açıklaması, referandumun ardından ise artık herhangi bir adım atmayacağını belirtmesi tam üyelik kararlılığının söylemsel olarak kırıldığına işaret etmektedir:

“Samimiyseler, dürüstseler AB'den Sorumlu Bakanım ve Dışişleri Bakanım dahil olmak üzere oturulur ve bir an önce bu iş hallolur. ‘Ha bunu halletmeyeceğiz, biz 3-5 sene daha bunu sallayacağız’ derlerse bize de o zaman yapacağımız tek şey kalıyor. Millete gitmek. İngiltere gitti mi millete? Gitti. Brexit kararını çıkardı mı? Çıkardı. Ne oldu? Şu anda çok da rahat huzurlu şekilde geleceğe yürüyorlar. Belki bunu şimdi başka ülkeler takip edecek. ... Benzer bir şey Türkiye için niye olmasın?” (Euronews, 2017).

“Sene 2018, hâlâ bizi oyalıyorlar. Böyle zulüm olmaz. AB bu mantıkla giderse bize düşen de herhalde 81 milyona gitmek, 81 milyon ne karar veriyor ona bakmak. Öyle Avrupa ülkeleri var ki, bir sene içine 2, 3 referandum sıkıştırıyor” (BBC Türkçe, 2018).

Dolayısıyla artık AB üyeliği amacını da tartışmaya açık görmektedir. Bu noktada Suriyeli göçmenlerin kabulü ve karşılığında 18 Mart 2016 mutabakatında kabul edilen maddi desteklerin alınması sonraki yıllarda AB-Türkiye ilişkilerinde en önemli sorun olacaktır:

“Üzülerek belirtmek isterim ki Türkiye gibi Suriye'ye komşu ülkeler ile Balkanlar gibi transit bölgeler düzensiz göç akınının tüm yükünü taşımak zorunda bırakılmıştır. Suriyeli mülteciler için harcanmak üzere ülkemize verilen katkı taahhütleri yerine getirilmemiştir. Avrupa Birliği'nin tam 6 milyar avroluk taahhüdünden şimdiye kadar sadece 2,5 milyar avrosu serbest bırakılmıştır” (T.C. İletişim Başkanlığı, t.y.).

"Başta Balkan lkeleri olmak üzere Avrupa kıtasının tamamının güvenliğine paha biçilemez katkı sağladıık. Ancak bu zorlu sreğte Avrupalı dostlarımızdan beklediğimiz desteği ve insani tavrı göremedik." (Euronews, 2019).

Türkiye'nin bu dönemde ödenmeyen maddi destekler nedeniyle AB ile ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi söz konusu olmuştur. Tam yelik konusundan daha önemli olan 18 Mart mutabakatında verilen ödeme sözünün tutulmaması zerine Türkiye göçmenlerin bir kısmını Yunanistan sınırına yollayarak tepkisini fiile dökmüştür. Suriye'deki Beşar Esad rejiminin İdlib'te 22 Türk askerini şehit etmesi ile tırmanan olaylar sonrası Türkiye sınırları ağmış bu sayede Kapıkule ve Bodrum üzerinden mlteçiler Yunanistan sınırına yüklenmişlerdir (HaberTürk, 2020). Ayrıca bu konu hakkında Türk Dışışleri Bakanlığı da açıklama yapmıştır:

"nerilen yeni mali yardım paketi, Türkiye'ye değil, Suriyeli sığınmacılara yönelik olup, esasen AB'nin kendi huzur ve güvenliğinin teminatı için atılacak bir adımdır. Gç işbirliğinin sadece mali boyuta indirgenmesi, büyük bir yanılgıdır. Bu alanda yakın işbirliği hedeflenmesi herkes için yararlı olacaktır." (BBC Trkęe, 2021a).

Bu sreğte AB ile ilişkiler göğe dayalı bir işbirliği ve bunun gereklerinin yerine getirilmesine odaklanmıştır:

"Söz verdiniz 1 yıl içerisinde 6 milyar avro Türkiye'ye verecektiniz, onu da bize değil, milli btęeye değil, STK'lara vereceklerdi. Peki bunu verdiler mi? Hayır. Bu ara görüşüyoruz 'Size 1 milyar avro göndereceğiz.' diyorlar. Kimi aldatıyorsunuz? Ben bu akşam Sayın Başbakana da söyledim, biz artık bu parayı da istemiyoruz dedim. 40 milyar doları harcayan Türkiye Cumhuriyeti onların vereceği parayı da bulur, üretir ve harcar. Türkiye'nin onuruyla oynamaya kimsenin hak ve yetkisi yoktur. Avrupa Birliği hala çifte standart uygulamaya devam ediyor." (Anadolu Ajansı, 2020).

AB'nin göçmenlerle ilgili vermiş olduğu sözleri yerine getirmemesi sonucunda, Erdoğan bu tutumlara karşı rest çekerek "istemiyorsanız, hayır deyin" ifadesiyle Türkiye'nin AB'ye alınmaması konusunda net bir söylem ortaya koymuştur (Yetkin Report, 2020). Bu sert siyasetin ardından AB Komisyonu mutabakattaki mali ödemeyi arttırmış ve Türkiye'yi sınırları kapatması için iknaya ęalıřmıřtır:

“Avrupa Komisyonu göçmen krizi nedeniyle yükselen tansiyonu düşürmek amacıyla Türkiye'ye 500 milyon euro para yardımı yapmaya hazırlanıyor. Avrupa Komisyonu bunun yanı sıra Türk vatandaşlarına Avrupa'ya giriş için vize işlemlerini kolaylaştıracak” (Euronews, 2020a).

Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı kararıyla Ege Denizi'nden göçmen geçişi yeniden durdurulmuştur (Euronews, 2020b). Ardından bir geçici yumuşama yaşanmıştır. Bu süreçte geçici olarak Türkiye, AB ile ilişkilerini yeniden rayına oturtma niyetini açıklamıştır. AB'ye üyelik hedefinin sürdüğünü açıklayan Erdoğan, Türkiye'nin AB ailesinde hak ettiği yeri alması gerektiğini” söylemiş eski konumuna geri dönüşe dair sinyal vermiştir (Evrensel, 2021). AB de, Türkiye'yi yumuşatma için mutabakatın maddi hükümlerine ek bütçe konusundaki kararlarına 2021'de devam etmiştir: “Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, Türkiye'de bulunan Suriyelilerin desteklenmesi için 2024 yılına kadar 3 milyar euroluk” ödeme yapılması planlandığını açıklamıştır (Euronews, 2021).

Ardından 2021-2023 AB Katılım için Ulusal Eylem Planı hazırlıklarına atıf yapılmış ve gümrük birliğinde güncelleme ile vize serbestisi konularında ilerleme kaydedilmesini AB'den istemiştir (Anadolu Ajansı, 2022). Ayrıca Erdoğan bozulan Türkiye-AB ilişkilerinin üst düzey diyaloglarla yeniden inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

"Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, Türk vatandaşlarına vize serbestisi sağlanması ve üyelik müzakerelerinde adım atılması gerekmektedir. Karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi, istişare mekanizmalarının yeniden işletilmesi, komşudan öte müzakere sürecindeki aday ülke olan Türkiye'ye yönelik dışlayıcı, ayrımcı eylem ve söylemlere son verilmesi gerekmektedir. Düzenli Türkiye-AB zirvelerini ve üst düzey diyalog toplantılarını yeniden başlatmakta fayda vardır.” (BBC Türkçe, 2021b).

Erdoğan'ın daha sonraki süreçte aynı minvalde söylediği: “Avrupa Birliği (AB) Türkiye'den kopmanın gayreti içerisinde. Bu dönem içerisinde biz de bu gelişmeler karşısında değerlendirmelerimizi yaparız ve bu değerlendirmeden sonra gerekirse Avrupa Birliği ile yolları ayırabiliriz” (BBC Türkçe, 2023) şeklindeki açıklaması AB'nin demokratikleşmeye yönelik eleştirilerine yönelik hiç bir iyileştirme yapılmayacağını yinelemektedir.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde kritik bir konu da fasıllar olmuştur. Bir dönem durma noktasına gelen fasıllar, 2017'den sonra tekrardan Türkiye'nin gündemine gelmiş ve AB ile görüşülmeye tekrardan başlanmıştır. Bu kapsamda Erdoğan tarafından "Diyoruz ki, açın fasılları, çalışalım, nerede eksiklerimiz varsa söyleyin, biz bunları süratle yerine getirelim" ifadeleri kullanılmış ve fasılların açılması gerektiği ayrıca bu süreç için gerekenin yapılacağı ifade edilmiştir (BBC Türkçe, 2017b). Erdoğan'ın fasıllara yönelik bu dönemdeki ilk söyleminin ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından destekleyici ifadeler kullanılmış ve fasıllarda geçen demokratik hakların, Türkiye'nin de değer yapısı içerisinde olduğu ve fasılların açılma konusunda yaşanan zorlukların Türkiye'den kaynaklı değil AB'nin engellemesi sonucunda olduğu ifade edilmiştir:

“Durup dururken niye düşman olalım veya bizim Avrupa'nın bizim de inandığımız ortak değerleriyle niye problemimiz olsun? Bunlar bizim de değerlerimiz. Demokrasi, insan hakları, özgürlükler kimsenin tekeline değil. Tek problem AB'nin yaklaşımında. Göç anlaşmasını imzalarken de şartlardan bir tanesi de fasılların açılmasıydı. Esasen karşılıklı açacağız ama açması için AB'nin bu engeli kaldırması lazım. Henüz daha bir fasıl açılmadı. Oysa biz göç anlaşmasını uyguluyoruz.” (Bloomberg, 2017).

Buna ek olarak AB Bakanı Ömer Çelik de AB'ye meydan okuyarak; “2019'da üyelik perspektifi veriyoruz ya da 2020'de üyelik perspektifi veriyoruz. Bütün fasılları açmaya ve kapatmaya, bütün hazırlıkları yapmaya hazırız.” mesajıyla Türkiye ile fasıl görüşmelerinin tekrardan başlaması gerektiğini ve gerekli tüm faaliyetlerin yerine getirileceğini kararlılıkla dile getirmiştir (İnternet Haber, 2018).

Türkiye bu süreçte fasıllara yeniden başlamayı düşünürken, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) Genel Kurulu'nun Türkiye'yi yeniden denetim sürecine alacağını bildirmesi Türkiye'de çeşitli olumsuz düşüncelere sebep olmuştur. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Bülent Gedikli tarafından AKPM kararının siyasi operasyon olduğu ifade edilmiştir:

"AKPM Türkiye'yi tekrar denetime alma kararı hiçbir gerekçesi ve anlamı olmayan siyasi operasyondur! Asıl denetime ihtiyacı olanın AB ülkeleri olduğunu, tehditkâr, suç içeren, faşizan söylemlerinden görüyoruz! Hukuk ve insan hakları kavramları AB yüzünden can çekiyor!"

Ayrıca bu konu hakkında Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ise bu kararın Türkiye'deki gerçekler ve AB ilişkilerindeki geçmiş süreçlerle çeliştiği ve herhangi bir dayanağının olmadığı ifade edilmiştir:

“Bütün bizim bu iş birliği çabalarımıza rağmen bazı maksatlı çevrelerce ülkemize karşı birtakım siyasi girişimlerin yapıldığını da görüyoruz. Bugün ve yarın devam eden müzakerelerde AKPM Genel Kurulunda 'yeniden denetime alınma' konusunun belli çevreler tarafından gündeme getirildiğini görüyoruz. Bu açıkça bir siyasi operasyondur. Ne Türkiye'deki objektif gerçeklerle ne Türkiye'nin Avrupa Konseyi ile ilişkisinin geçmişine baktığınızda, bunun izah edilebilir, meşrulaştırılabilir, gerekçelendirilebilir hiçbir temeli söz konusu değildir." (BBC Türkçe, 2017c).

2018 yılında Doğu Akdeniz'de doğalgaz arama faaliyetlerine başlamak isteyen Türkiye, bu bölgede diğer ülkelerle 06.02.2018 tarihinde Yunanistan ve Güney Kıbrıs'la deniz sınırı anlaşmazlığı yaşamaya başlamıştır. Bu anlaşmazlığın AB üyesi ülkelerle yaşanması sonucunda AB'de sürece dahil olmuş ve 2019 yılında yapılan AB Konsey toplantısı sonucunda Türkiye'ye seyahat kısıtlaması, varlıkların dondurulması ve fon sağlanması konusunda kısıtlamalar getirilmesi kararı almıştır. Bu karara istinaden Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu “Çok da ciddiye almaya gerek yok” diyerek alınan kararın önemsenmediğini göstermeye çalışmıştır (BBC Türkçe, 2019a). Ayrıca Çavuşoğlu, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetleri konusunda verilen çeşitli uluslararası tepkileri eleştirerek; “Garantör ülkeler dışındaki ülkelerin açıklamalarını tamamen yersiz buluyoruz. AB'nin bize yönelik attığı adımın faydası olmaz, ters teper" ifadelerini kullanmıştır (BBC Türkçe, 2019a).

Türkiye, bölgede geniş deniz yetki alanlarına sahip olabilmesi için Kıbrıs Türklerinin egemenliğinin tanınması hususunda AB'ye yönelik net tavrını ortaya koymuştur:

“Bu kararlarda, Kıbrıs Adasının doğal kaynakları üzerinde eşit haklara sahip Kıbrıs Türklerinden hiç bahsedilmemesi AB'nin Kıbrıs konusunda ne kadar önyargılı ve taraflı olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin Kıbrıs meselesi çözülmeden GKRY ile deniz yetki alanlarını sınırlandırmak için görüşmelere başlaması söz konusu değildir. Zira sözde Kıbrıs Cumhuriyeti, 1963 yılından beri Kıbrıs Türklerini temsil etmediği için, bizim ve Kıbrıs Türklerinin gözünde gerçek bir devlet değildir. Kıbrıs

Rum Yönetimi'nin muhatabı Türkiye değil, KKTC'dir. Bir çözüm bulunması ise ancak Kıbrıs Türklerinin haklarının garanti altına alınması gerekmektedir. Ülkemiz hem kendi haklarını, hem de Kıbrıslı Türklerin haklarını bundan önce olduğu gibi bundan sonra da kararlılıkla korumaya devam edecek, bu yöndeki faaliyetlerini daha da arttıracaktır. Bu hususta Kıbrıs Türklerine verdiği sözleri 26 Nisan 2004'ten beri tutmayan AB'nin bize söyleyeceği bir sözü de yoktur.” (BBC Türkçe, 2019b).

Türkiye'nin doğalgaz arama faaliyetlerinden geri çekilmesi için AB'nin almış olduğu kararlara, bu süreç içerisinde Erdoğan tarafından "diplomasi oyunlarına daha fazla taviz vermeyeceğiz" açıklaması yapılmış ve Kıbrıs adasındaki doğal kaynaklara erişim amacıyla iki devletli çözüm önerisi savunulmuştur (BBC Türkçe, 2020).

Türkiye-AB ilişkilerinde enerji konularının yanı sıra iklim değişikliği konusu da gündeme gelmiştir. İklim konusu Türkiye için yalnızca siyaset üstü bir mesele olarak değerlendirilmemiş aynı zamanda güvenlik ve kalkınma meselesi olarak da görülmüştür. Bu kapsamda gerekli iyileştirmelerin yapılabilmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi gerektiği farkındalığı varken, bu faaliyetlerin ekonomik destekler ile daha etkin bir şekilde yürütülebileceği de söylemlere yansımıştır:

"Türkiye ile AB arasındaki Yüksek Seviyeli İklim Diyalogunu iklim değişikliğiyle mücadelede iş birliğini güçlendirecek ve Türkiye'nin AB'ye katılım sürecini destekleyecek büyük bir fırsat olarak değerlendiriyorum. Türkiye iklim değişikliğiyle mücadele çabalarını kararlılıkla sürdürmektedir ancak bu faaliyetlerin ekonomik maliyeti de oldukça yüksektir. İklim değişikliğiyle mücadelede Türkiye'nin uluslararası iklim finansmanı kaynaklarına erişimi çabalarımızın küresel anlamda daha etkili olmasını sağlayacaktır." (Anadolu Ajansı, 2021).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, 2002-2020 yılları arasında lider parti olan AKP'nin Türkiye-AB ilişkilere yönelik söylem analizinin yapılması ve AKP'nin söyleminin dönemler arasındaki değişiminin ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır. Sonuçlar, analitik bulgular ve literatürde yer alan teorik tartışmalar ışığında ele alınmış, bu ideolojik dönüşümün özellikle AKP dönemindeki (2002-2020) dış politika uygulamalarına nasıl yansıdığı detaylandırılmıştır.

AKP, 14 Ağustos 2001'de Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan, 28 Şubat sürecinin ardından Türk siyasetinde ortaya çıkan değişim dinamikleri içerisinde şekillenmiş ve özellikle merkez sağ ve muhafazakâr seçmene hitap eden bir parti olarak öne çıkmıştır. AKP, kurulduğu dönemlerde muhafazakar demokrasi anlayışını benimsemiş, ekonomik kalkınma, demokratikleşme, hukuk devleti ve AB üyeliği gibi konular öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. AK Parti'nin siyasi ideolojisi, başlangıçta Batı ile entegrasyonu, ekonomik liberalizmi ve demokratikleşmeyi savunan reformist bir çizgide ilerlemiş ve geleneksel İslamcı partilerden farklı olarak, demokratik değerlere vurgu yapmış ve geniş bir toplumsal tabana hitap etmiştir. Ancak yıllar içinde iç ve dış politikadaki gelişmelere bağlı olarak parti ideolojisinde değişimler yaşanmış ve özellikle 2010 sonrası süreçte daha otoriter ve milliyetçi eğilimler ön plana çıkmıştır.

AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren Türkiye-AB ilişkileri hızlı bir reform sürecine girmiştir. AB üyeliği hedefi kapsamında özellikle 2002-2007 yılları arasında önemli demokratikleşme ve uyum yasaları çıkarılmıştır. Bu reformlardan en önemlileri; demokratikleşme ve insan hakları reformları, yargı ve hukuk reformları, sivil-asker ilişkileri ve kültürel haklardır. Demokratikleşme ve insan hakları reformları kapsamında; işkenceye karşı sıfır tolerans politikası benimsenmiş, ifade özgürlüğünü genişleten düzenlemeler yapılmış ve siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran anayasa değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. Yargı ve hukuk reformları kapsamında; AİHM kararlarının iç hukukta bağlayıcı hale getirilmesi sağlanmış ve askeri mahkemelerin yetkileri sınırlandırılmıştır. Sivil-asker ilişkileri kapsamında; MGK'nın yetkileri sınırlandırılmış ve askeri askerin siyasetteki etkisini azaltan düzenlemeler yapılmıştır. Kültürel haklar kapsamında; Kürtçe yayın ve eğitim alanında yasaklar gevşetilmiş ve

azınlık haklarının genişletilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Bu reformlar, 2004 yılında AB Komisyonu'nun Türkiye lehine İlerleme Raporu yayınlamasına ve 2005 yılında üyelik müzakerelerinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Ancak 2007 sonrası süreçte reform temposu yavaşlamış, 2010'lu yıllardan itibaren Türkiye-AB ilişkileri farklı siyasi krizler ve karşılıklı güvensizlikler sebebiyle duraksama dönemine girmiştir.

Yeni Muhafazakârlık ideolojisi, geleneksel değerlerin modernleşme süreci ile birleştirilmesini savunarak Türkiye'nin dış politikasında önemli bir paradigmatic değişikliğe neden olmuştur. Bu ideoloji, özellikle AKP döneminde, AB ile ilişkilerde çift yönlü bir süreç yaratmıştır. Bir yandan, AB'ye üyelik hedefi, demokratik reformların hızlandırılması ve ekonomik entegrasyon çerçevesinde desteklenirken, diğer yandan milli kimliğin ve geleneksel değerlerin korunması ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Bu durum AB'nin özgürlük, demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerlerine uyumu desteklerken, bu değerlerin yerel şartlara ve Türkiye'nin özelliklerine uygun şekilde yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Bu ideolojik çerçeve, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde dönemsel olarak olumlu bir hava yaratmış, reform süreçlerini hızlandırmış ve ekonomik alanda AB ile uyum çabalarını desteklemiştir.

Diğer yandan, Yeni İslamcılık ideolojisi, Türkiye'nin dış politikada çok boyutlu bir strateji benimsemesini desteklemiş ve ülkenin diğer küresel ilişkilerinde daha doğru bir konumda kalmasına katkı sağlamıştır. Bu ideoloji, dini ve kültürel değerlerin ön plana çıkarılmasıyla AB'ye alternatif arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, AB normlarıyla çelişen politikalar ve söylemler zaman zaman ilişkilerde gerilimlere yol açmış, ancak yine de ideolojik dönüşümün AB-Türkiye ilişkilerindeki yapısal etkileri devam etmiştir.

AKP iktidarıyla birlikte, ideolojik dönüşümün öne çıkardığı temel unsurlar, Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki stratejik yaklaşımlarını belirlemiştir. 2002-2020 yılları arasında Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde yaşanan söylemsel değişim ve dönüşümler, hem ulusal hem de uluslararası bağlamda Türkiye'nin dış politika anlayışının ve stratejik önceliklerinin evrildiği bir süreci gözler önüne sermektedir. Bu süreç, AK Parti iktidarının ilk yıllarında AB üyeliği hedefini merkeze alan reformcu ve proaktif bir söylemle başlamış; ancak ilerleyen yıllarda, özellikle 2016 sonrası

dönemde, bu söylemin yerini daha eleştirel, şartlı ve AB ile yolların ayrılabilceğı mesajını içeren bir yaklaşıma bırakmıştır.

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelişı, Türkiye'nin AB üyelik sürecine yönelik büyük bir kararlılık ve umut dönemini başlatmıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin AB üyelik sürecini yalnızca bir dış politika hedefi olarak değil, aynı zamanda iç politikada demokratikleşme ve modernleşme hedeflerinin bir aracı olarak görmüştür. Bu dönemde Erdoğan, AB'nin "kimlik" tartışmalarını aşarak demokratik değerler ve hukukun üstünlüğü gibi temel Avrupa ilkelerine vurgu yapmış ve Türkiye'nin Batı medeniyetinin bir parçası olduğunu iddia etmiştir.

AK Parti'nin reformcu söylemi, demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularında önemli ilerlemelerle desteklenmiştir. İşkenceyle mücadele, ifade özgürlüğünün genişletilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesi gibi alanlarda yapılan reformlar, Türkiye'nin AB üyelik sürecine yönelik kararlılığını göstermekle kalmamış; aynı zamanda uluslararası arenada Türkiye'nin "modern Müslüman demokrasi" modelini temsil edebileceğı iddiasını da güçlendirmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin İslam ve demokrasi arasında bir denge kurarak AB'ye üye olmasının, diğer İslam ülkeleri için de ilham kaynağı olacağı yönünde bir söylem benimsenmiştir.

Ancak, AB üyelik süreci boyunca Kıbrıs meselesi gibi siyasi sorunlar ve AB'nin Türkiye'ye yönelik "çifte standart" uyguladığına dair algılar, bu süreci zora sokmuştur. Özellikle Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üye kabul edilmesi ve Türkiye'ye yönelik fasılların bloke edilmesi, Türkiye'nin üyelik sürecine yönelik söylemini dönüştüren önemli faktörler olmuştur. 2002-2016 döneminde, AK Parti hükümeti, AB'nin yükümlölüklerini yerine getirmemesi durumunda "Ankara kriterlerini" uygulayarak kendi yolunda ilerleyeceğini vurgulamış ve bu söylem, Türkiye'nin AB karşısındaki pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlamıştır.

2016 yılında Türkiye ve AB arasında imzalanan göç mutabakatı, ikili ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin Suriyeli mülteciler konusundaki yükünü hafifletmek amacıyla AB'nin taahhüt ettiğı mali desteklerin ve vize serbestisi gibi vaatlerin yerine getirilmemesi, Türkiye'nin AB'ye yönelik eleştirilerinin dozunu artırmıştır. Bu dönemde, Erdoğan'ın AB'ye yönelik söylemi, daha sert ve rest çekmeye yönelik bir tona bürünmüştür. AB'nin Türkiye'ye yönelik "siyasi ve idari" talepleri, özellikle terörle mücadele yasalarının değiştirilmesi gibi konular, AK Parti tarafından

"Türkiye'nin bağımsızlığına müdahale" olarak yorumlanmış ve bu talepler reddedilmiştir.

2017'deki anayasa değişikliği referandumu ve Türkiye'nin başkanlık sistemine geçişi, iç politikada köklü bir değişimi beraberinde getirirken, AB'ye yönelik söylemde de keskin bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Erdoğan, referandum sonrası yaptığı açıklamalarda, Türkiye'nin AB üyeliğine artık ihtiyaç duymadığını ve AB'nin Türkiye'ye yönelik tutumunun "çifte standartlı" ve "adaletsiz" olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu dönemde Türkiye, AB ile ilişkilerini tamamen koparmadan, alternatif dış politika arayışlarına yönelmiştir. Özellikle İslam ülkelerine liderlik iddiası ve Rusya ile yakınlaşma, bu alternatif arayışlarının bir parçası olarak öne çıkmıştır.

Göç mutabakatı üzerinden süregelen tartışmalar, Türkiye-AB ilişkilerinin temelini oluşturan söylemin daha pragmatik bir zemine kaymasına yol açmıştır. Türkiye, Suriyeli mülteciler meselesini, AB ile pazarlık gücünü artırmak için kullanmış; AB ise Türkiye'yi finansal yardımlar ve diğer işbirliği önerileri ile ilişkileri yumuşatma yoluna gitmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik söylemsel vurgusu giderek azalmış, tam üyelik hedefi, bir "vizyon" olmaktan çıkarak daha çok "şarta bağlı bir hedef" haline gelmiştir.

2002-2020 yılları arasında Türkiye'nin AB üyelik sürecine ilişkin söylemi, farklı dönemlerde değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin bir yansımasıdır. AK Parti'nin ilk dönemlerinde AB üyeliği, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve modernleşmesi için bir araç olarak görülmüş; ancak ilerleyen yıllarda, özellikle 2016 sonrası dönemde, bu söylem yerini daha ulusalcı ve bağımsızlık vurgusu yapan bir yaklaşıma bırakmıştır.

Bu değişimde, AB'nin Türkiye'ye yönelik tutumu, Kıbrıs meselesi, göç mutabakatının uygulanmasındaki sorunlar ve vize serbestisi gibi konular önemli rol oynamıştır. İç politikada güç kazanan AK Parti, AB karşısında daha özgüvenli bir duruş sergilemiş ve "rest çekme" stratejisini söyleminin merkezine yerleştirmiştir. Bununla birlikte, AB üyelik sürecinin tamamen reddedilmesi yerine, stratejik bir pazarlık unsuru olarak kullanılması dikkat çekicidir.

2020 itibariyle Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği belirsizliğini korumaktadır. AB'ye üyelik söylemi zayıflasa da Türkiye, ekonomik işbirliği, göç yönetimi ve bölgesel güvenlik konularında AB ile ilişki kurmaya devam etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası sistemde "çok yönlü bir dış politika" benimsemeye çalıştığını göstermektedir. Önümüzdeki dönemde, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde, pragmatik işbirliği alanlarının öne çıkması ve tam üyelik hedefinin söylemsel düzeyde sınırlı bir yer tutması beklenmektedir.

Bu söylem değişimlerinin Türkiye-AB ilişkilerindeki etkisi, ideolojik dönüşümün AB dış politikasına yansımalarıyla net bir şekilde gözlemlenmiştir. Bu ideolojik söylemler, AB ile ilişkilerde hem yapıcı hem de zorlayıcı dönemler oluşmasına neden olmuştur. Türkiye'nin demokratikleşme ve ekonomik reform süreçlerinde bu ideolojik dönüşümlerin yönlendirici etkisi olmuş, ancak zamanla bu ideolojilerin AB ile ilişkilerde uyum sorunlarına ve siyasi krizlere yol açabildiği de gözlemlenmiştir. AB'nin normları ile çatışan politikalar, bazı dönemlerde ilişkilerde gerilimlere neden olmuş, bu da çok boyutlu bir dış politikanın gerekliliğini ortaya koymuştur.

AB ile ilişkilerin geleceği açısından sürdürülebilir politikalar geliştirilmesi için öneriler, ideolojik yaklaşımların değerlendirilmesi ve uyumlu bir söylem geliştirilmesi bağlamında önem arz etmektedir. Yeni Muhafazakârlık ve Yeni İslamcılık ideolojilerinin AB normlarıyla uyum içinde yeniden ele alınması, Türkiye'nin hem ulusal çıkarlarını koruyabilmesi hem de uluslararası ilişkilerde etkinliğini artırması açısından önemlidir.

Yeni Muhafazakârlık ve Yeni İslamcılık ideolojilerinin, AB normlarıyla uyumlu bir şekilde yeniden yorumlanması gerekmektedir. Dış politikada, akademik ve sivil toplum örgütlerinin de katılım sağladığı daha kapsayıcı bir yapının oluşturulması, AB ile ilişkilerin daha dengeli ve şeffaf yürütülmesine olanak sağlayacaktır. AB ile ilişkilerde yaşanabilecek olası gerilimlere karşı, alternatif ekonomik ve siyasi işbirlikleri geliştirilmelidir. Bu, Türkiye'nin stratejik çıkarlarını korurken, AB ile müzakere pozisyonunu güçlendirecektir. Türkiye'nin AB ile uyum sürecinde, özellikle hukuk devleti, ifade özgürlüğü ve azınlık hakları gibi temel konularda ilerleme kaydedilmesi, hem işbirliği olanaklarını artıracaktır hem de uluslararası arenada Türkiye'nin konumunu güçlendirecektir.

Yeni Muhafazakârlık ve Yeni İslamcılık ideolojilerinin AB ile ilişkilerdeki etkisi, Türkiye'nin özgün kimliğini koruyarak küresel normlara uyum sağlama çabası ile özetlenebilir. Bu iki ideolojinin çatışma yerine tamamlayıcı bir çerçeve sunması, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği için belirleyici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, T. (2017). Davutoğlu'nun Türkiye'nin Ortadoğu politikasında etkisi. Erişim adresi:file:///C:/Users/admin/Downloads/DAVUTOGULUNUN_TURKIYENIN_ORTADOGU_POLITI%20(2).pdf
- Aggermann, Z. (2011). *Avrupa Birliği'nin dış ilişkilerinde insan hakları politikası* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 302232).
- Ahmad, F. (2010). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akay, A. (1995). *Michel Foucault: İktidar ve direnme odakları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akbaş, A. (2024). Yerel kültürlerin küreselleşme karşısındaki direnci: Türkiye örneği. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1-19.
- Akçay, E. Y. (2016). Türkiye-AB ilişkileri ve imtiyazlı ortaklık meselesi. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 11-30.
- Akçura, Y. (2019). *Üç Tarz-ı siyaset*. İstanbul: Salon Yayınları.
- Akdoğan, S. (2014). *Orta Asya'da radikal İslam Tacikistan örneği* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 370392).
- Akgönenç, O. (2010). *Türkiye'nin AB stratejisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akhundov, J. (2019). *Avrupa Birliği-Türkiye ilerleme raporlarının siyasi kriterler açısından incelenmesi (2005-2014)* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 622577).
- Akın, A. Z. (2018). Ak Parti iktidarı döneminde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ve Türkiye'nin üyeliği meselesi. Erişim adresi: https://www.academia.edu/37984399/Ak_Parti_%C4%B0ktidar%C4%B1_D%C3%B6neminde_T%C3%BCrkiye_Avrupa_Birli%C4%9Fi_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_T%C3%BCrkiyenin_%C3%9Cyeli%C4%9Fi_Meselesi
- Akıncı, M. (2009). Muhafazakârlık ve değişim: Değişime direniş mi yoksa ihtiyatlı değişimi savunmak mı?. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 133-148.
- Akman, N. (2010). *Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde yapılan demokratikleşme çabaları ve Türkiye'de demokrasinin konsolidasyonu: Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri dönemi* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 273026).
- AKP. (2002). 2002 genel seçimleri seçim beyannamesi. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>

- AKP. (2007). 2007 genel seçimleri seçim beyannamesi. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/media/o0omydr3/22-temmuz-2007-genel-secimlerisecim-beyannamesi-sayfalar.pdf>
- Akpınar, M. (2024). *Siyasal İslam'ın istismar ağında yozlaşan tarikat ve cemaatler*. UK: Crab Publishing.
- Aktaş, G., ve Kaplan, Z. (2020). AB'nin serbest ticaret anlaşmalarının asimetrik etkisi ve Türkiye. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 4(1), 117-140.
- Aktaş, M. (2019). AB ülkelerinde yükselen popülizm, Brexit ve AB'nin geleceği. *Journal of International Social Research*, 12(66), 263-272.
- Aktay, Y. (2003). *İslamcılıktaki muhafazakârlık bakiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktoprak, E. (2016). Post kolonyal bir dava olarak yeni Türkiye'nin yeni ulusu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(1), 1-32.
- Alacadağlı, E. (2001). Katılım Ortaklığı Belgesinden Ulusal Programa, bu yol Avrupa Birliği'ne çıkar mı?. *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, 42-44.
- Alperen, A. (2003). Türkiye'de İslam ve modernleşme: çağımız İslam dünyasında modernleşme hareketleri ve Türkiye'deki etkileri. Adana: Karahan Kitabevi.
- Altınıyıldız, N. (2003). *İmparatorlukla cumhuriyet arasındaki eşikte siyaset ve mimarlık, eskiyi muhafaza/ yeniği inşa, modern Türkiye'de siyasi düşünce: muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Anadolu Ajansı. (2016). Fransa'dan 'Türkiye-AB ilişkileri' açıklaması. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransadan-turkiye-ab-iliskileri-aciklamasi/693362>
- Anadolu Ajansı. (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan: AB 18 Mart Bildirisinin gereklerini yerine getirmemiştir. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/siginmacilar-avrupa-yolunda/cumhurbaskani-erdogan-ab-18-mart-bildirisinin-gereklerini-yerine-getirmemistir/1752287>
- Anadolu Ajansı. (2021). Türkiye-AB yüksek düzeyli iklim diyalogu ortak açıklaması. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ab-yuksekk-duzeyli-iklim-diyalogu-ortak-aciklamasi/2366776>
- Anadolu Ajansı. (2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Avrupa Birliği stratejik önceliğimiz olmayı sürdürüyor. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-avrupa-birligi-stratejik-onceligimiz-olmayi-surduruyor/2472950>
- Aras, B., ve Gökay, B. (2003). Kopenhag sonrası Türkiye. *Güney Avrupa ve Balkanlar Dergisi*, 5(2), 147-163.
- Arman, Ş. Y. (2004). *Nice Antlaşması (AB kurumsal hukukuna etkisi)* (Doktora tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 141047).

- Armutlu, A. (2024). 2002-2022 yılları arasında Türkiye'de sosyal hizmetler bağlamında sosyal politikanın değişimi: Diyarbakır örneği (Doktora tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 868477).
- Arsava, F. (2000). Amsterdam Anlaşmasının ortak hükümlerinin analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 185-196.
- Arsava, F. (2002). Kurucu antlaşmaların Avrupa Birliği anayasasına dönüşmesi. *ATAUM Bülteni*, 2, 2-8.
- Arslan, M. E. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında Recep Tayyip Erdoğan'ın AB söylemi (2003-2007) (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 640371).
- Asiltürk, Y. (2022). Türk siyaset tarihinde asker-sivil ilişkileri kapsamında 28 Şubat süreci (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 719337).
- Aslan, R. (2000). Türkiye-Avrupa Birliği: sancılı gelişen ilişki. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(03), 9-28.
- Atakan, M. (1998). Avrupa Birliği ortak tarım politikası ve Türkiye'nin uyumu. *Akademik Bakış Dergisi*, 22, 1-13.
- Ataman, M., ve Shkurtı, G. (2016). Batının darbe sicili ve 15 Temmuz darbe girişimine tepkisi. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 6(2), 1-51.
- ATAUM. (2010). Kamuoyu ve Türk dış politikası anketi. Erişim adresi: <http://ataum.ankara.edu.tr/wpcontent/uploads/sites/360/2018/07/Kamuoyu-ve-Turk-Dis-PolitikasiAnketi.pdf>
- Avrupa Komisyonu. (2001). Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılım sürecine ilişkin 2002 yılı ilerleme raporu. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/adayliksureci/ilerlemeraporlari/turkiye_ilerleme_rap_2002.pdf
- Ayaz, E. (2018). Avrupa Birliği anayasallaşma süreci ve Lizbon Antlaşması'nın demokrasi açığı sorunu açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 213-224.
- Aydın, S. (2012). Türk muhafazakârlığı. *Journal of Turkish Studies*, 2, 1-37.
- Aydoğan, M. (2018). Muhafazakârlık inanç ve değerlerinin tüketime etkisi (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 504806).
- Bağcı, Ş. (2007). Avrupa Birliği genişleme sürecinde azınlıklar (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 217518).
- Bahçekapılı, K. (2006). Gümrük Birliği teorisi ve gümrük birliğinin Türkiye ekonomisine etkileri (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 206776).

- Bakırtaş, N. (2021). *Millî Görüş hareketinde bir kırılma noktası olarak 28 Şubat süreci* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 701366).
- Bal, H., ve Özalp, H. (2011). Avrupa'da parasal birlik düşüncesi ve Euro'ya geçiş. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 77-94.
- Balcı, A. (2017). *AB'ye yönelik heyecan ve durgunluk: Türk dış politikası: İlkeler, aktörler ve uygulamalar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Balıkçı, A. (2013). *2005 yılından günümüze Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde temel sorunlar* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 326773).
- Balta, E., ve Ete, H. (2023). Türkiye'de toplum-siyaset-devlet ilişkisine bakmak. Erişim adresi: <https://www.ankaraenstitusu.org/turkiyede-toplum-siyaset-devlet-iliskisine-bakmak/>
- Baltacı, C., Eke, E., ve Avcı, M. (2012). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin Türk anayasal demokrasisi üzerine etkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 133-149.
- Baran, İ. (2022). *Muhafazakâr demokrasi düşüncesi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nde siyasal söylemin dönüşümü* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 792549).
- Batır, K. (2017). Antlaşmalar ve Avrupa Birliği adalet divanı kararları çerçevesinde Avrupa Birliği vatandaşlığı. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 133-159.
- Baykal, S. (2007). Reform Antlaşması ve getirdikleri: Kurumsal yapı çerçevesinde genel bir değerlendirme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 45-67.
- BBC Türkçe. (2006). Gül AB troykasıyla görüştü. Erişim adresi: https://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/10/061016_gul_eu.shtml
- BBC Türkçe. (2016a). Erdoğan'dan AB'ye: Daha ileri giderseniz, sınır kapıları açılır. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38103319>
- BBC Türkçe. (2016b). Erdoğan'dan AB'ye 'terör tanımı' tepkisi: Kim size yetki verdi?. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160512_erdogan_ato_konusma
- BBC Türkçe. (2017a). AB: Yeni başlık açmak gündemde değil, sürecin gidişatı Türkiye'ye bağlı. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40323833>
- BBC Türkçe. (2017b). Erdoğan: AKPM'nin kararı siyasi, tanımıyoruz. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39714718>

- BBC Türkçe. (2017c). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bizim Avrupa Birliği üyeliğine ihtiyacımız kalmadı. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/41461446>
- BBC Türkçe. (2018). Erdoğan'dan AB referandumu sinyali: Bize düşen 81 milyona gitmek. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45750345>
- BBC Türkçe. (2019a). Doğu Akdeniz - AB'den Türkiye'ye yaptırım kararı: Üst düzey temaslar ve Hava Taşımacılık Anlaşması müzakereleri askıya alınacak. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48998919>
- BBC Türkçe. (2019b). Çavuşoğlu'ndan Doğu Akdeniz açıklaması: AB'nin bize yönelik attığı adımın faydası olmaz, ters teper. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/48932193>
- BBC Türkçe. (2020). Merkel, Türkiye'ye yaptırım ihtimalinin 10 Aralık'taki AB zirvesinde görüşüleceğini açıkladı. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55011631>
- BBC Türkçe. (2021a). Erdoğan: Türkiye'nin geleceğini Avrupa'da görüyoruz. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55604477>
- BBC Türkçe. (2021b). AB Suriyeli göçmenleri ağırlayan ülkelere ek fon sağlanması için uzlaştı. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57611741>
- BBC Türkçe. (2023). Erdoğan: Gerekirse Avrupa Birliği ile yolları ayırabiliriz. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cpw87lvvpg7o>
- Beneton, P. (2011). *Muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bianet. (2016). Erdoğan'dan AB'ye: Ne kadar ekmek o kadar köfte. Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/erdogan-dan-ab-ye-ne-kadar-ekmek-o-kadar-kofte-181296>
- Biçer, T. (2006). *Yükseköğretimde yönetim ve Türkiye için öneriler* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 205957).
- Biçer, Ü. (2017). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ve İstanbul Protokolü*. Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları.
- Bilecen, H. (2005). Maastricht Antlaşması'ndan günümüze Avrupa Birliği ortak dış ve güvenlik politikası. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, (2), 143-166.
- Bloomberg. (2016). Avrupa Türkiye'yle müzakereleri 'geçici dondurma' kararı aldı. Erişim adresi: <https://businessht.bloomberght.com/guncel/haber/1328150-apnin-oylamasi-sonuclandi-gecici-dondurma-karari-cikti>
- Bloomberg. (2017). Çavuşoğlu: Türkiye ile AB arasında büyük zirve yapılacak. Erişim adresi: <https://www.bloomberght.com/cavusoglu-turkiye-ile-ab-arasinda-buyuk-zirve-yapilacak-2009007>

- Bora, T. (1999). *Türk sağının üç hilali*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozan, M. (2018). AB raporları üzerinden Ak Parti dönemi demokratikleşme politikalarının analizi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 173-183.
- Bozatay, Ş. A. (2011). 12 Eylül 2010 referandumu ve referandum sürecinin üniversite öğrencileri tarafından algılanmasına ilişkin bir araştırma: Biga iktisadi ve idari bilimler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 115-140.
- Bozkurt, V. (1992). *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Boztepe, M. (2018). 2017 Yılı anayasa değişikliği sonrası cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin hukuki rejimi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 5-30.
- Burke, E. (2017). *Devrimin şeytanları*. İstanbul: Tefrika Yayınları.
- Burke, E. (2019). *Fransa Devrimi üzerine düşünceler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Büyükbaykal, I. (2019). *Siyasi partiler bağlamında mizah ve karikatür (2002 sonrası dönem)* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 658597).
- Büyüktanır, D. (2010). Dış ilişkiler kapsamında Avrupa Birliği'nin tüzel kişiliği ve Lizbon Antlaşması. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(27), 87-110.
- Can, H. (2003). Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık ilişkisinin hukuki çerçevesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 19-44.
- Canbolat, İ. S. (2002). *Avrupa Birliği uluslar üstü bir sistemin tarihsel teorik kurumsal jeopolitik analizi ve genişleme sürecinde Türkiye ile ilişkiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Canel, P. (2024). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik perspektifi çerçevesinde Türk ve Avusturya basınının karşılaştırmalı analizi (2012-2022)* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 871165).
- Cankut, A. (2021). Rumların akritas soykırım planları ve Kıbrıs'ta çözümsüzlüğün başlangıcı. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 8(19), 71-87.
- Cavlak, H., ve Akpınar, İ. E. (2019). Türkiye-Avrupa Birliği katılım müzakereleri sürecinde sosyal politika ve istihdam projelerinde kadının yeri. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 2(1), 40-58.
- Ceng, E. (2018). Algı yönetimi aracı olarak Twitter kullanımına ilişkin siyasal bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 663-689.
- Çabuk, A. G. (2013). Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde Türkiye'de medya politikalarının dönüşümü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(1), 26-48.

- Çağatay, S. (2018). *Against and beyond*. New York: Routledge.
- Çağlar, A., ve Uluçakar, M. (2017). Günümüz Türkçülüğünün İslam'la imtihanı: Türk İslam sentezi ve aydınlar ocağı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 26, 119-139.
- Çakar, A. (2011). *1982 Anayasası'nda 5982 sayılı kanunla yargı alanında yapılan değişiklikler ve etkileri* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 286540).
- Çakır, V. O. (2007). Avrupa bütünleşme kuramları ışığında ulus devlet, Avrupa Birliği ilişkileri (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 215091).
- Çalış, Ş. H. (2008). *Türkiye-AB ilişkileri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çalış, Ş. H. (2016). *Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri kimlik arayışı, politik aktörler ve değişim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelik, H., ve Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Çınar, R. Ü. (2020). *Ecdadın icadı: AKP iktidarında bellek mücadelesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (1997). Muhafazakârlık üzerine. *Toplum ve Bilim*, 74(1), 32-52.
- Çınar, M. F. (2018). *Hükûmet sistemlerinin tarihsel gelişimleri ışığında Türkiye için anayasal önermeler* (Doktora tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 504534).
- Delanty, G. (2005). *Avrupa'nın icadı*. Ankara: Adres Yayınları.
- Demir, F. (2012). *Türkiye'de İslamcılık söylemi Milli Görüş'ten Ak Parti'ye* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 325855).
- Demir, K., ve Yavaş, H. (2014). Yönetim algısındaki değişim: Yönetimde özerk insan unsuru. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 121-132.
- Demirkıran, Ö., Çiçek, E., Eltetik, H., ve Sarıkçıoğlu, M. (2010). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde "Son Dönem". *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(3), 57-75.
- Deutsche, W. (2004). Ankara'dan imtiyazlı ortaklığa ret. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/ankaradan-imtiyazli-ortakliga-ret/a-2527040>.
- Dickinson, H. T. (2002). *A companion to eighteenth-century Britain*. Oxford: Blackwell & Wiley.

- Dilekli, S., ve Yeşilkaya, K. (2002). *Maastricht kriterleri*. Ankara: AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Dinan, D. (2005). *Avrupa Birliği ansiklopedisi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Dirlik, A. (2002). Rethinking colonialism: Globalization, postcolonialism, and the nation. *Interventions*, 4(3), 428-448.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin demokrasi söylemi ve muhafazakârlık: Muhafazakâr demokrasi ve eleştirel bir bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 65-88.
- DPT. (2000). Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı 2001-2005. Erişim adresi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf>
- DTM. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Ankara: DTM.
- Dubiel, H. (2017). *Yeni muhafazakârlık nedir?*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, F. (2018). *Demokrasi ve muhafazakârlık gerilim, risk ve imkânlar*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Dursun, D. (2004). *Muhafazakârlık ve Türk muhafazakârlığının sorun alanları*. Ankara: AK Parti Yayıncılık.
- Dursunoğlu, D., Şengün, H., ve Kapusızoğlu, M. (2019). *Türkiye'nin sosyo-politik yapısı*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Emini, M. E. (2004). Hak kavramı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 203-216.
- Erçin, E. (2002). *Avrupa Birliği genişleme süreci ve Türkiye*. İstanbul: İKV Yayınları.
- Erdiç, Ş. (2023). Çağdaş Türkiye'de bir iktidar dili olarak din: Adalet ve Kalkınma Partisi örneği. *Tabula Rasa*, 41, 116-133.
- Erdoğan, M. (2003). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2004). Muhafazakârlık: Ana temalar. *Liberal Düşünce Dergisi*, 34, 5-29.
- Eren, S. S., ve Özden, Y. (2014). Temsili demokrasinin krizi ve bir ileri demokrasi talebi olarak gezi parkı eylemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 161-195.
- Erkal, S. N. (2004). Yaşlı yüz, taze makyaj: Yeni muhafazakârlık. *Karizma*, 5(17), 97-99.
- Ertan, M. (2021). Türkiye'de siyasal merkezin dönüşümü: 1990'larda merkez sağın bölünmesi ve düşüşü. *Mülkiye Dergisi*, 45(4), 963-992.

- Ete, H. (2018). 24 Haziran seçimleri: Yeni sistemin siyaseti ve sosyoloji. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(54), 293-321.
- Euronews. (2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Avrupa Birliği dağılma sürecine girmiştir. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2017/04/25/cumhurbaskani-erdogan-avrupa-birligi-dagilma-surecine-girmistir>
- Euronews. (2019). Erdoğan: AB mülteci anlaşması ile ilgili verdiği sözü tutmadı. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/07/09/erdogan-ab-multeci-anlasmasi-ile-ilgili-verdigi-sozu-tutmad-balkanlar-zirve-bosna-hersek>
- Euronews. (2020a). AB mülteciler için Türkiye'ye 500 milyon euro aktaracak, vize işlemleri kolaylaşacak. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/my-europe/2020/03/05/ab-multeciler-icin-turkiye-ye-500-milyon-euro-aktaracak-vize-islemleri-kolaylasacak>
- Euronews. (2020b). Sahil Güvenlik Komutanlığı: Cumhurbaşkanımızın talimatıyla Ege Denizi'nden kaçak geçişleri durdurduk. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/03/07/afp-erdogan-ege-de-gocmen-gecislerinin-durdurulmas-icin-emir-verdi>
- Euronews. (2021). AB'den Suriyeli sığınmacılar için Türkiye'ye 3 milyar euro ek destek. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/06/25/ab-den-suriyeli-s-g-nmac-lar-icin-turkiye-ye-3-milyar-euro-ek-destek>
- Evrensel. (2005). “AB rotasından sapmadık”. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/162941/ab-rotasindan-sapmadik>
- Evrensel. (2021). Erdoğan, AB büyükelçileri ile buluştu: İlişkileri tekrar rayına oturtmak için hazırız. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/423393/erdogan-ab-buyukelcileri-ile-bulustu-iliskileri-tekrar-rayina-oturtmak-icin-haziriz>
- Fairclough, N. (2001). *Language and power*. London: Longman Publishing.
- Fawcett, E. (2022). *Conservatism: The fight for a tradition*. New Jersey: Princeton University Press.
- Feridunoğlu, İ. C. (2013). *Günümüz Türkiye'sinde muhafazakârlık kavramının Hürriyet ve Yeni Şafak gazeteleri bağlamında içerik analizi yöntemiyle analizi* (Doktora tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 330422).
- Fırat, M. M. (2004). *Uluslararası muhafazakârlık ve demokrasi*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Genç, Z. (2019). *Fırsat eşitliği bağlamında eğitimde teknoloji: FATİH projesi örneği* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 574863).

- Genel, Z. (2022). Göçmen karşıtı söylem ile sosyo-teknolojik ağlarda gündem oluşturma: sessiz istila 2 içeriğinin YouTube kullanıcı gündeminin analizi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 6(3), 268-282.
- Göksal, G. (2014). *Yazılı medya ve siyaset ilişkisi: Recep Tayyip Erdoğan örneği* (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, <https://acikerisim.ticaret.edu.tr/server/api/core/bitstreams/c1ed29d7-991e-4ff4-9cbd-0615709bc4d6/content>
- Gözen, R. (2006). Türk dış politikasının Avrupa Birliği'ne doğru dönüşümü. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6, 1-16.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler siyaseti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güney, P. Ö., ve Akbay, O. S. (2008). Avrupa Birliği'nin sanayi politikası ve Türk sanayisine etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), 145-160.
- Güran, N., ve Aktürk, İ. (1999). *Uluslararası iktisadi kuruluşlar*. Isparta: Nadir Yayıncılık.
- Gürer, G. (2023). Türkiye'de yaşanan büyük ölçekli depremler ve ekonomik kriz dönemlerinin, Anayasa Mahkemesi'nin aldığı kararlar üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 96-114.
- HaberTürk. (2020). Göçmenlere Avrupa kapıları açıldı! Sınıra yürüyorlar, geçişler başladı. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberler-gocmenlere-avrupa-kapilari-acildi-sinira-yuruyorlar-2597795?page=2>
- Hakyemez, Y. Ş. (2010). 2010 anayasa değişiklikleri ve demokratik hukuk devleti. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 387-406.
- Harunoğulları, E. (2023). Ak Parti hükümetleri yönetiminde İslami finansın gelişimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 489-503.
- Heineman, R. (2004). ABD'de muhafazakârlık: 1976'dan günümüze. *Karizma*, 5(17), 61-67.
- Heper, M., ve Toktas, S. (2003). Islam, modernity, and democracy in contemporary Turkey: The case of Recep Tayyip Erdogan. *The Muslim World*, 93(2), 157-185.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi ideolojiler*. Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Hürriyet. (2002). Kopenhag zirvesine kadar 24 günlük Kıbrıs pazarlığı başladı. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kopenhag-zirvesine-kadar-24-gunluk-kibris-pazarligi-basladi-38419212>

- Hürriyet. (2005). Erdoğan: AB üyeliği kültür çatışmasını önler. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-uyelig-kultur-catismasini-onler-3371495>
- Hürriyet. (2007). AB, Türkiye'yi Euro'dan sildi. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ab-turkiye-yi-euro-dan-sildi-7360822>
- Hürriyet. (2014). Erdoğan, Paris Match'a konuştu. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-paris-match-a-konustu-26641260>
- Hürriyet. (2015). Avrupa'nın güvenliği bizim doğumuzdan başlar. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/avrupa-nin-guvenligi-bizim-dogumuzdan-baslar-28963511>
- Hürriyet. (2016). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan AB'ye rest: Biz yolumuza siz yolunuza. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abye-rest-biz-yolumuza-siz-yolunuza-40100363>
- Hürriyet. (2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan: 16 Nisan'dan sonra sürprizlerle karşılaşabilirsiniz. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-flas-aciklamalar-40405083>
- Işık, M. (2018). *28 Şubat postmodern darbe sürecinde rol oynayan aktörler hakkında bir değerlendirme* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 508249).
- İnal, İ. (2017). Ak parti döneminde AB ilerleme raporları bağlamında sivil-asker ilişkilerinin demokratik dönüşümü. *International Journal of Academic Values Studies*, (8), 68-76.
- İnternet Haber. (2018). Ömer Çelik'ten sert AB çıkışı: Buradan meydan okuyorum. Erişim adresi: <https://www.internethaber.com/omer-celikten-sert-ab-cikisi-buradan-meydan-okuyorum-1848777h.htm>
- İrem, N. (2004). Jakobenizm cumhuriyetçilik açmazında Kemalist radikalizm. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-25.
- İşçi, B. (2019). *Muhafazakârlık ekseninde Carl Schmitt'in egemenlik anlayışı ve yeni muhafazakârlık* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 592893).
- Kaan, O. (2019). 2017 Anayasa değişikliğinde yeni hükümet sistemi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 14-28.
- Kadioğlu, B. (2006). *Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri çerçevesinde Kıbrıs sorunu* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 186027).
- Kahraman, S. (2003). *Avrupa Birliği genişleme politikası*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Karabay, E. (2019). *Parti, cami, cem evi: Kürt siyasi hareketinin dinle kurduğu dönüştürücü ilişki* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 579932).
- Karaca, A. (2019). *İkinci yeni poetikası*. Ankara: Hece Yayınları.
- Karakaş, R. (2008). *Türk muhafazakârlığı ve Yahya Kemal Beyatlı* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 234581).
- Karakurt, B., ve Akdemir, T. (2010). Kurallı maliye politikası: Türkiye’de kurallı maliye politikası örnekleri. *Maliye Dergisi*, 158, 226-261.
- Karaman, F. N. (2006). *Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği’nin statik etkileri* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 614587).
- Karanfil, İ. (2013). *The evolution of social justice discourse of Turkish Islamism and anti-capitalist Muslims* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi,
file:///C:/Users/admin/Downloads/THE_EVOLUTION_OF_SOCIAL_JUSTICE_DISCOURS.pdf
- Karluk, S. R. (2003). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Basın Yayıncılık.
- Karluk, S. R. (2006). Güney Kıbrıs’ın Gümrük Birliği’ne katılım sürecinde karşılaşılan sorunlar. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 69-89.
- Kartal, M., ve Yaman, H. (2022). Muhafazakâr ideolojinin özgürlük ve eşitlik anlayışında toplumsal ve siyasi otoriteler. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 229-250.
- Kaya, İ. (2006). *Genç modernlikler çerçevesinde Türk modernlik deneyimi*. Ankara: Nova Yayıncılık.
- Kayiral, M. (2025). Adalet ve Kalkınma Partisi siyasetinin reel politiği ve siyasal söylem dili üzerindeki etkileri: 2002-2009/2016-2023 dönemi karşılaştırması. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(1), 17-37.
- Keskin, H. (2014). *Mitos’ tan Lizbon’a Avrupa Birliği el kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kılıç, Ç. (2015). *Gündem belirleme kuramı çerçevesinde siyasal karar verme sürecine sosyal medya etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 383522).
- Kırlı, Ö. (2016). *Kadim’in restitüsyonu ve ‘Kutsal’ın restorasyonu*. Ankara: Phoenix Yayıncılık.
- Kirk, R. (2019). *Muhafazakâr anlayış: Burke’ten Eliot’a*. Ankara: Kadim Yayınları.

- Koçak, S. Y. (2009). Ankara Anlaşması'ndan müzakerelere Avrupa Birliği mali yardımları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(2), 133-146.
- Koçal, V. (2012). Çevreden Merkez'e yönelim bağlamında Türkiye'de muhafazakârlığın dönüşümü: siyasal İslamcılıktan muhafazakâr demokrasiğe Ak Parti örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 81-111.
- Koytak, A. S. (2014). Türkiye'de sosyal yardım ve sosyal politikadaki dönüşüm: ak parti modeli. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 70-89.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köseoğlu, N. A., ve Elcim, Ş. D. (2024). Avrupa birliği ve Türkiye'de sivil toplumun son on yılı: Sivil alanın daralması tartışmalarına karşılaştırmalı bir bakış. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 507-523.
- Manisalı, E. (2002). *İçyüzü ve perde arkasıyla Avrupa çıkmazı*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mathieu, J. L. (2006). *Avrupa Birliği*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Mazrui, A. (2003). Islamocracy: In search of a Muslim path to democracy. Erişim adresi: <https://csidonline.org/documents/pdf/4th%20Annual%20-%20Mazrui%20Address.pdf>
- Meşe, Z. (2021). Türkiye-AB ilişkilerinin seyrini 18 Mart mutabakatının yükümlülükleri belirleyecek. Erişim adresi: <https://www.setav.org/avrupa-arastirmalari/turkiye-ab-iliskilerinin-seyrini-18-mart-mutabakatinin-yukumlulukleri-belirleyecek>
- Mor, H. (2008). Kıbrıs sorununun Türkiye-AB ilişkilerine endekslenmesi süreci. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 983-1026.
- Morgil, O. (2006). Kopenhag ekonomik kriterleri ve Türkiye'nin uyum süreci. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 91-102.
- Müderrişoğlu, E. C. (2023). *2018 Cumhur ittifakı ve AB şüpheliği: İktidar bloğu partilerinin AB söylemleri* (Doktora tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 819228).
- Narin, P., ve Gün, Ö. R. (2001). Avrupa Birliği'nin gelime perspektifi açısından Türkiye'nin ekonomik ve siyasi durumu: Konverjans ve Kopenhag kriterleri bazında makro göstergelerin karşılaştırmalı analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 44-86.
- Nispet, R. (1991). *Conservatism: Dream and reality*. Bristol: Open University Press.

- Nordlinger, E. A. (2021). *The working-class Tories: Authority, deference and stable democracy*. California: University of California Press.
- Okur, N. (2008). *Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de sosyal devletin geleceği* (Doktora tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 228048).
- Oran, B. (2009). *Türk dış politikası, kurtuluş savaşından bugüne olaylar, belgeler, yorumlar*. Ankara: İletişim Yayıncılık.
- Orhan, S. (2024). *Herkes için sosyal güvenlik rehberi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Öğün, S. S. (2004). Muhafazakârlık soruşturması. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1), 135-141.
- Ömürlüoğlu, G. (2020). Ak Parti döneminde eğitim sisteminin ideolojik temelleri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 75-102.
- Öntaş, T. (2016). İdeolojinin kültürel yorumu olarak değerler ve bir değerler ideolojisi olarak muhafazakârlık. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(31), 159-185.
- Özcan, B. (2004). *Avrupa Birliğinde sermayenin serbest dolaşımı konusundaki mevzuat ve Türkiye’nin uyumu*. Ankara: Türkiye: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği.
- Özçelik, M. (2016). *Siyasi bir ideoloji olarak muhafazakârlık ve Türkiye’de muhafazakâr-demokrat siyasal kimliğiyle AK Parti* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 421692).
- Özdemir, H., ve Çiftlikçi, A. (2015). Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 123-144.
- Özdemir, S. (2001). *Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Topluluğu, Avrupa Toplulukları, Avrupa Birliği, Roma Antlaşması, Avrupa Tek Senedi, Avrupa Birliği Antlaşması, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması*. Ankara: Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayıncılık.
- Özdeşer, H., ve Çavuşoğlu, B. (2016). Gümrük birliği ve Helsinki Zirvesi’nin ab üyelik sürecinde Türkiye ve KKTC açısından değerlendirilmesi. Erişim adresi: <https://www.icoaef.com/wp-content/proceedings/Proceedings%202.pdf>
- Özer, M. A. (2008). Avrupa Birliğine tam üyelik yolunda Türkiye. *Sayıştay Dergisi*, (69), 49-71.
- Özer, Y. (2015). AB’ye üyelik sürecinde Türkiye’de demokratikleşme. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 143-168.
- Özipek, B. B. (2004). Muhafazakâr siyasetin temelleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 34, 5-9.
- Özipek, B. B. (2007). Muhafazakârlık Nedir?. *Köprü Dergisi*, 92-97.

- Özler, Z. (2009). Lizbon Antlaşması. Erişim adresi: https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/2-lizbon_antlasmasi__zeynep__ekim_2009.pdf
- Özsöz, C. (2017). *Yeni muhafazakâr orta sınıf, din ve gündelik hayat: Kayseri MÜSLAD örneği* (Doktora tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 458683).
- Paksoy, M. (2003). *Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerin gelişimi, Avrupa Birliği ortak politikaları ve Türkiye ekonomik sosyal ve siyasal politikaların uyumlaştırılması*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Polat, A. (2016). *AKP'nin muhafazakâr demokrasi söylemi ve kadının toplumsal inşası* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 437279).
- Poyraz, S. (2008). *Avrupa Birliği bütçe sistemi ve uygulaması, Türkiye Cumhuriyeti bütçe sistemi ve uyumsallaştırılması* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 227218).
- Rowley, C. (2004). *Muhafazakârlık ve ekonomi*. Ankara: Ak Parti Yayınları.
- Saatçioğlu, B. (2014). Muslim democracy in the making! of pragmatism and values of AKP's selective democratization project. Erişim adresi: <file:///C:/Users/admin/Downloads/ssrn-2453779.pdf>
- Safi, İ. (2005). *Türkiye'de muhafazakârlığın düşünsel-siyasal temelleri ve muhafazakâr demokrat kimlik arayışları* (Doktora tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 160133).
- Sağdıç, E. (2024). *Siyasi gelişme ve laiklik anlayışındaki değişim: AK Parti dönemi* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 868589).
- Sağlam, F. (2010). AKP'nin anayasa değişikliği paketi üzerine düşünceler. *Mülkiye Dergisi*, 34(267), 15-46.
- Sancar, M., ve Akgönül, S. (2013). İnsan hakları. Erişim adresi: <https://hal.science/hal-02111287/document>
- Saraçoğlu, C., ve Demirkol, Ö. (2015). Nationalism and foreign policy discourse in Turkey under the AKP rule: Geography, history and national identity. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42(3), 301-319.
- Sargın, E. (2019). *Başkanlık sistemi ve Türkiye'de uygulanan başkanlık sistemindeki sorunlar* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 555799).
- Sarıtaş, I. (2019). Fransız Devrimi'nin iki çocuğu: Liberalizm ve muhafazakârlığın temel kavramlar üzerinden mukayesesi. *Third Sector Social Economic Review*, 54(2), 797-810.

- Savut, Ö. Ü. (2022). *1980 sonrası Türkiye siyasetinde cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bir sonucu olarak lider değişim sorunu (1989-1993)*. İstanbul: Efe Akademi Yayıncılık.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sunar, B. (2013). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politika söyleminde temalar: Türkiye bülteni üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 341-435.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen, Y. F., ve Özkorul, G. (2016). Türkiye–Avrupa Birliği ilişkilerinde yeni bir eşik: Sığınmacı krizi bağlamında bir değerlendirme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4, 86-119.
- Şener, M. Y. (2016). Kadını anne olarak güçlendirmek? AKP'nin sosyal politika ve toplumsal cinsiyet yaklaşımını şartlı nakit transferleri üzerinden okumak. *Kadın*, 17(1), 31-49.
- Şengül, Y. (2023). İktidarın ideolojiye dönüşümü ve ideolojinin iktidarı: Foucault ve Cábırı örneği. *Şarkiyat*, 15(2), 460-471.
- Şenyuva, Ö. (2009). *Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ve kamuoyu*. Kütahya: Eflatun Yayıncılık.
- Şimşek, D. (2018). Mülteci entegrasyonu, göç politikaları ve sosyal sınıf: Türkiye'deki Suriyeli mülteciler örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 367-392.
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2011). Düzenli ilerleme raporları. Erişim adresi: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2015). Erişim adresi: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/35544/avrupanin-kaderini-ve-gelecegini-turkiyeden-ayri-dusunmek-mumkun-degildir>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2019). Ulusal programlar. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/ulusal-programlar_46225.html
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. (2009). Erişim adresi: <https://ab.gov.tr/p.php?e=44204>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2024). Lizbon. Erişim adresi: <https://lizbon-be.mfa.gov.tr/Mission>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2025). Türkiye-AB ilişkileri. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>

- T.C. İletişim Başkanlığı. (t.y.). Cumhurbaşkanı Erdoğan: “AB ülkeleri sayıları onlarla ifade edilecek mülteci kotalarında dahi anlaşılamazken, Türkiye 4 milyondan fazla sığınmacıya ev sahipliği yapıyor”. Erişim adresi: https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/cumhurbaskani-erdogan-ab-ulkeleri-sayilari-onlarla-ifade-edilecek-multeci-kotalarinda-dahi-anlasamazken-turkiye-4-milyondan-fazla-siginmaciya-ev-sahipligi-yapiyor
- Tamur, S. (2022). *Türkiye-AB ilişkilerinde insan hakları* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 710554).
- Tanilyan, T. (2014). *Avrupa Birliği-Türkiye arasındaki mali protokoller ve yardımlar* (Yüksek lisans tezi). YÖKTEZ veri tabanından erişildi (Erişim No. 361846).
- Tansel, P. (2019). *Türkiye ve Güney Kıbrıs Rum yönetiminin Avrupa Birliğine adaylık süreçlerinin karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 141429).
- Tartılacı, A. (2016). *Türkiye’de liberalizm: Ak Parti dönemi politikaları ve uygulamaları (2002-2011)* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 446294).
- Taşkın, Y. (2016). *AKP devri: Türkiye siyaseti, İslamcılık, Arap baharı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tatoğlu, E. (2006). *Avrupa Birliğinin tarihsel gelişimi (1951-1995)* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 190611).
- Temiz, D. (2009). Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye’nin dış ticaretinde yapısal değişimler oldu mu?. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 115-138.
- Tezcan, D., Erson A., Çulha, R., Demirağ, F., Oktar, S., ve Yıldız, C. (2018). *İfade özgürlüğü çalışma grubu raporu*. Ankara: Şen Matbaacılık.
- Tezcan, E. (2012). *Avrupa Birliği’nde politika yapımı karar alma*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tuğal, C. (2009). *Passive revolution: Absorbing the Islamic challenge to capitalism*. Stanford: Stanford University Press.
- Tunç, B. (2024). 1982 Anayasası’ndaki ilk değişiklikler üzerine tarihi ve hukuki açıdan bir genel değerlendirme (1982-2001 dönemi). *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(51), 477-528.
- Türk, H. B. (2018). *Muktedir: Türk sağ geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan: Türk sağ geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tüysüzöğlu, G. (2013). Milenyum sonrası Türk dış politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı ekseninde inşa edilen bir pragmatizm. *Alternatif Politika*, 5(3), 295-323.

- Uluç, A. V. (2014). Liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal'ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Usluer, A. (2016). The July 15 failed coup attempt and its implications for Turkish foreign policy. *Bilig*, 79, 23-44.
- Uysal, C. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1(1), 140-153.
- Üçler, Y. T. (2014). Gümrük Birliği'nden sonra Türkiye-AB ilişkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 204-231.
- Ülger, İ. K. (2002). *Avrupa Birliğinde siyasal bütünleşme*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Üşenmez, Ö. (2025). Türkiye'de siyasal İslam ve AKP'nin hegemonya sorunu. Erişim adresi: <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/alintilar/1647.pdf>
- Vardar, D. (2001). *Türkiye Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği ilişkileri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Vural, M. (2004). Yeni muhafazakârlık üzerine. *Karizma*, 5(17), 43-49.
- White, J. (2014). *Müslüman milliyetçiliği ve yeni Türkler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wood, S., ve Quaisser, W. (2005). Turkey's path to the EU: Political dynamics, strategic content and consequences for europe. *Kluwer International Law*, 147-173.
- Yaman, S. (2017). Liberalizmin çatışan ekolleri: Liberteryenizm ve evrimci liberalizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(2), 1-23.
- Yanarışık, O. (2023). *Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin modernizasyonu, ticari ve ekonomik ilişkiler*. İstanbul: Seta Yayıncılık.
- Yanık, M. (2010). Karşılaştırmalı hukuk ve uluslararası standartlar ışığında YSK'nın oluşumu, çalışma şekli ve kararlarının denetimi. *Anayasa Yargısı*, 26(1), 161-216.
- Yaşlı, F. (2017). *AKP, cemaat, Sünni-ulus*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yaylacı, İ. (2013). Modernliğin şeraiti, liberalizmin şeriatı. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 34, 49-96.
- Yazıcı, A. M. (2016). *Avrupa Birliği sosyal politikasının gelişimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği sosyal politikasına uyumu* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 432584).
- Yetkin Report. (2020). AB'nin Türk imparatorluğu uyarısının anlamı. Erişim adresi: <https://yetkinreport.com/2020/09/16/abnin-turk-imparatorlugu-uyarisinin-anlami/>

- Yıldız, A. (2004). Ak Partinin “yeni muhafazakâr demokratlığı”: Türkiye siyasetinde adlandırma problemi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 34, 5-12.
- Yıldız, A. (2013). İslam’ın muhafazakâr görünümünden muhafazakârlığın İslami bakiyesine Bedüzzaman, nurculuk ve muhafazakârlık. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10(38), 5-34.
- Yıldız, S., ve Ünlü, A. (2011). Kurumsal teori bağlamında ab üyelik sürecinde Türk polisinde değişim. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 215-238.
- Yılmaz, A. (2016). *Çağdaş siyasal akımlar*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Yiğit, D. (2006). *Avrupa Birliği genişleme sürecinde Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Erişim No. 206693).
- Yücebaş, S. (2022). *Muhafazakâr yaşam tarzlarının yazılı basında sunumu*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Zürcher, E. A. (2003). *Terakkiperverlik ve Cumhuriyet Fırkası ve siyasal muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

